

ISSN 1407 – 2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

621

SAISTĪBU IZPILDES
JURIDISKAIS
NODROŠINĀJUMS

Latvijas Universitāte
Juridiskā fakultāte

**Saistību izpildes juridiskais
nodrošinājums**

Zinātniskie raksti 621.sējums

Rīga 1999

Saistību izpildes juridiskais nodrošinājums: LU Zinātniskie raksti / prof. K.Torgāna redakcijā. - Rīga: Latvijas Universitāte, 1999. 110 lpp.

Grāmatā apskatīti dažādi saistību izpildes un ar to saistīto strīdu izšķiršanas civiltiesiskie un civilprocesuālie jautājumi.

Raksti domāti tiesību zinātņu studentiem, mācībspēkiem, kā arī tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem un ikvienam, kas interesējas par tiesību jautājumiem.

99 - 11723

© Latvijas Universitāte, 1999

Saistību izpildes nodrošinājuma un kreditora aizsardzības līdzekļi

1. Tiesīgais lūdzēja lomā

Civiltiesiskie līgumi, ko diendienā noslēdz fiziskas un juridiskas personas, ir vērsti uz dažādu materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanu. Tirgus ekonomikas veidošanās apstākļos līguma kā saistību veidošanas instrumenta nozīme kļūst aizvien lielāka un, dabiski, rodas jautājums, cik labi šis instruments kalpo līgumslēdzējam pusēm un tirgus ekonomikai kopumā. Noslēdzot līgumu, viena no pusēm kļūst par kreditoru, tas ir personu, kura ir tiesīga saņemt izpildījumu no otras puses parādnieka. Jāpiebilst gan, ka līgumi no tiesību un pienākumu sadalījuma viedokļa bieži vien ir divpusēji katrai pusei ir gan tiesības, gan pienākumi. Atbilstīgi, katra puse cer uz izpildījumu no otras puses, apzinoties arī savus pienākumus.

Līgumus slēdzot, gandrīz kā aksioma tiek uztverti Civillikuma noteikumi par to, ka tiesiski noslēgts līgums uzliek lūdzējam pienākumu izpildīt apsolīto (1587.p.) un ka katra saistība jāizpilda īstā vietā, īstā laikā, pienācīgā kārtā un attiecībā uz īsto personu. Pārsvārā gadījumu puses sākotnēji arī patiesi vēlas savus pienākumus izpildīt un cer saņemt pretizpildījumu. Taču dzīvē ne viss noris atbilstoši sākotnējām iecerēm: parādnieks vai nu nespēj, vai negrib savus pienākumus izpildīt. Tad kreditors nonāk lūdzēja lomā, kas savukārt vēlāk pārveidojas par prasītāja un piedzinēja lomu. Līdz ar to praktiski nozīmīgs kļūst jautājums, kādā veidā ar likuma un līguma palīdzību ir nodrošināta saistību izpilde, kādi līdzekļi ir kreditoram, lai panāktu saistības reālu un pienācīgu izpildījumu.

Civillikumā un citos civiltiesību normatīvajos aktos ir daudz rakstīts par to, kāds ir tāda vai cita līguma saturs, kā līgumi pildāmi un kādas ir neizpildīšanas sekas. Tas ir labi un vajadzīgi. Taču ne mazāk svarīgi ir likumos izvērsti noteikt, ko kreditors var darīt, lai panāktu saistības izpildījumu. Tiesu prakse rāda, ka šajā ziņā kreditors ir nepietiekami aizsargāts parādnieka ļaunprātības vai nespējas izpildīt saistību gadījumā. Nevar nepievērst uzmanību tam, ka līgumos vairumā gadījumu (izņemot reāllīgumus) ir ietverts tikai apsolījums kaut ko izdarīt (nodot lietu, paveikt darbu utt.). Apsoļījums dot lietu nav tas pats, kas nodota lieta. Apsoļījums veikt darbu nav tas pats, kas pabeigts un nodots darbs.

Saistību izpildījuma nodrošinājuma aktualitāti apstiprina civiltiesisko strīdu skaita pieaugums tiesās. Tiesu noslogojums 1997.gadā, salīdzinot ar 1992.gadu, pēc tieslietu ministra Dz.Rasnača vērtējuma bija pieaudzis divarpus, trīs reizes.¹ Tiesu lietu izskatīšana nereti ilgst divus trīs gadus. Prasītājs nereti iegūst tiesas spriedumu tikai tad, kad parādniekam vairs nekādas mantas nav, vai arī parādnieks juridiska persona jau beidzis pastāvēt. Tiesas procesa gaitā kreditoram nākas sastapties ar daudzām grūtībām, kuru skaitā var būt arī tiesas kļūda. Kaut arī Latvijas tiesu sistēmā ir izveidotas apelācijas un kasācijas instances, panākt pārliecinošu un taisnīgu spriedumu ne vienmēr izdodas ātri.² Taču kreditora tiesiskās aizsardzības problēma neaprobežojas tikai ar tiesas darba efektivitāti. Tā ir ļoti plaša un daudzšķautņaina problēma, ko visā pasaulē juristi risina jau gadsimtiem ilgi. Tā aptver šādus likumu un likumu piemērošanas prakses pilnveidošanas virzienus:

1. Civiltiesisko (privāttiesisko) normu pilnveidošana, it īpaši tādu saistību pastiprināšanas līdzekļu kā ķīlas, hipotēkas, galvojuma pielietošana, kā arī līgumsodu un zaudējumu atlīdzības iespēju izmantošana, apdrošināšana.
2. Civilprocesa likumu un citu tiesas darbību regulējošu likumu pilnveidošana.
3. Tiesu izpildītāju tiesību un aizsargātības palielināšana, piedziņu efektivitātes celšana.
4. Šķīrējtiesu organizatorisko un procesuālo pamatu pilnveidošana.
5. Tiesību un pienākumu sadalījuma pilnveidošana valsts pārvaldes aparātā, ierēdņu darba uzlabošana.

Likumu pilnveidošanai jānorisinās vienlaicīgi ar jau esošo un no jauna pieņemto likumu izpildes nodrošināšanu gan tiesu un citu tiesībsardzības institūciju darbā, gan, protams, arī pašu mantisko attiecību dalībnieku savstarpējās attiecībās. Te sava loma ir cilvēku izglītošanai, godīguma un savstarpējas cieņas sekmēšanai.

Latvijas Civillikumā un citos likumos ietvertās normas lielā mērā atbilst tam, ko, balstoties uz romiešu tiesībām, savos likumos ir ievēdušas Vācija, Francija, Šveice un citas Rietumeiropas valstis. Taču arī šo valstu jurisprudences attīstās. Dažādu valstu, ieskaitot ASV, Angliju un Krieviju, likumu izpēte var dot ierosmi atsevišķu tiesību institūtu izvērstākai un labākai regulēšanai, paturot vērā gan Latvijas pašreizējo ekonomisko

¹ Dienas Bizness. 06.05.97., 13.lpp.

² Par šo problēmu sk. K.Torgāns. Kā nevajag spriest tiesu. R., 1998.

situāciju, gan to, ka pat attīstītās valstis nav spējušas pilnībā novērst ne krāpniecību, ne saistību pārkāpumus, ne bankrotus. Nekur nav izdevies izskaust tādas parādības, kā parādnieka bēgulošana, mantas slēpšana nolūkā izvairīties no piedziņas, centieni visu atbildību uzvelt galvniekam, novilcināt tiesas procesus u.c. Likumu pilnveidošanai vajadzētu būt vērstai uz to, lai tiesīgais kreditors nebūtu lūdzēja lomā, lai parādnieks zinātu, ka katra saistības neizpildes diena viņam dārgi maksās: attiecīgi pieaugs līgumsods, procenti, atlīdzināmie zaudējumi.

2. Tiesību aizstāvības līdzekļu sistēma

Jurisprudencē ir pazīstami trīs cieši saistīti un daļēji cits citu aptveroši jēdzieni:

1. Tiesību aizstāvības veidi.
2. Kreditora tiesiskās aizsardzības līdzekļi.
3. Saistību pastiprināšanas līdzekļi.

Civiltiesību (arī privāto tiesību plašākā nozīmē) uzdevums ir nodrošināt tiesisku kārtību mantiskajās un ar tām saistītajās nemantiskajās attiecībās, kā arī dažās, īpaši norādītās, ar mantiskajām nesaisītās attiecībās (goda, cieņas, autortiesību aizsardzība). Šo misiju likumi pilda ne tikai tajos gadījumos, kad civiltiesisku konfliktu izskata tiesa vai cita tiesību aizsardzības institūcija. Likums ar savu saistošo raksturu un loģikas spēku bieži palīdz noregulēt strīdu arī bez griešanās tiesā. Taču to lielā mērā sekmē iespēja griezties tiesā un ar to saistītas parādniekam papildu neizdevīgas sekas: tiesas izdevumu atlīdzināšanas pienākums, laika patēriņš. Dažos gadījumos ir atļauta tiesību aizsardzība pašpalīdzības ceļā aizturējums, ķīlāšana, nepieciešamā paš aizstāvība u.c.

Tiesa, šķīrējtiesa vai cita tiesību aizsardzības institūcija subjektīvās (subjektam piederošās) civilās tiesības var aizstāvēt dažādos veidos. Plaši atzīti, bet ne izsmeltoši nosaukti, ir šādi veidi:

- 1) tiesību atzīšana;
- 2) tā stāvokļa atjaunošana, kāds bija līdz tiesību aizskārumam;
- 3) tiesību aizskarošas darbības aizliegums;
- 4) piespriešana izpildīt pienākumu;
- 5) tiesiskās attiecības grozīšana vai izbeigšana;
- 6) nodarīto zaudējumu piedziņa;
- 7) līgumsoda piedziņa.

Šādi tiesību aizstāvības veidi, gan nedaudz atšķirīgā redakcijā un ar piebildi par citu veidu iespējamību, bija nosaukti agrākajā Latvijas

Civilkodeksā (163.), kas tika atcelts, atjaunojot spēkā 1937.gada Civillikumā nav sniegts tiesību aizstāvības veidu uzskaitījums, un to var izskaidrot gan ar to, ka šis jautājums daļēji attiecas uz civilprocesu, gan ar to, ka praktiski nav iespējams dot izsmeļošu uzskaitījumu.

Papildus tam var atzīmēt sekojošo. Iepriekš norādītais uzskaitījums ir sniegts, izceļot tiesas vai citas tiesību aizsardzības institūcijas iespējas un pienākumus. Civillikums bez tiesību aizsardzības tiesā paredz arī tiesību aizsardzību pašpalīdzības (pašai aizstāvības) ceļā (CL 1732.-1740.p. regulē aizturējuma un ķīlāšanas tiesības). Krievijas Federācijas 1994.gada Civilkodeksā 12.pantā blakus citiem ir nosaukti šādi tiesību aizstāvības veidi:

- 1) apstrīdama darījuma atzīšana par spēkā neesošu;
- 2) darījuma spēkā neesamības seku nodrošināšana;
- 3) valsts vai pašvaldības institūcijas akta atzīšana par spēkā neesošu;
- 4) morālā kaitējuma kompensācija.¹

Nav pamata apgalvot, ka šādus tiesību aizstāvības veidus nevar izmantot Latvijā. Darījumu spēka apstrīdēšana tiesā ir vispāratzīta iespēja, kura, diemžēl, biežāk tiek izmantota tikai tad, kad apstrīdamais darījums jau ir pārkāpts. Bet teorētiski nav liegts jautājumu par darījuma spēku risināt arī agrāk, kad izpildes termiņš vēl nav iestājies vai nav noticis kāds cits pārkāpums. Darījuma spēkā neesamības seku nodrošināšana attiecināma pie tādiem jautājumiem, ko puses var ielēgt darījuma saturā pēc savas iniciatīvas, vadoties pēc principa, ka civiltiesībās ir atļauts viss, kas nav tieši aizliegts. Jautājums par valsts vai pašvaldības akta atzīšanu par spēkā neesošu ir risināts administratīvo un valsts tiesību aktos, neuzsverot civiltiesisko aspektu. Atceļami ir visi pretlikumīgie akti, ne tikai tādi, kas skar civilās tiesības. Par morālā kaitējuma kompensāciju arī ir norādes dažos Latvijas aktos, piemēram, Ministru kabineta noteikumos "Par autortiesībām un blakustiesībām"² Taču nevar noliegt, ka šādu tiesību aizsardzības līdzekļu pielietojuma iespēju analīzei un propagandai Latvijā ir pievērsta nepietiekama uzmanība.

Līdzekļus, kurus tiesību pārkāpuma gadījumos var lietot tiesīgā persona, sauc par kreditora tiesiskās aizsardzības līdzekļiem (angl. remedies). Tie aptver gan tādus līdzekļus, ko kreditors var lietot bez tiesas palīdzības, piemēram, līguma vienpusēju izbeigšanu, gan arī tādus, kuru

¹ Сборник кодексов РФ, 2-ое изд. М., 1997, с. 123.

² Pieņemti Satversmes 81.p. kārtībā 11.08.1998. - LV 14.08.98., 235/236.nr.

lietošanai, ja parādnieks nepakļaujas labprātīgi, ir nepieciešams tiesas spriedums. Tātad jēdzieni "tiesību aizstāvības veidi" un "kreditora tiesiskās aizsardzības līdzekļi" daļēji pārklājas.

Tiesiskās aizstāvības līdzekļu uzskatījumam, grupējot tos pēc tiesīgā subjekta pazīmes, ir parocīgs tajos gadījumos, kad vēlams atšķirīgu subjektu tiesību regulējums. Šādā aspektā ir lietderīgi apskatīt ANO 1980.gada Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem, kurai Latvija ir pievienojusies ar Saeimas 1997.gada 19.jūnija likumu.¹

Konvencijā atsevišķās sadaļās ir regulēti:

a) tiesiskās aizsardzības līdzekļi, ja līgumu pārkāpis pārdevējs (45.-52.p.),

b) tiesiskās aizsardzības līdzekļi, ja līgumu pārkāpis pircējs (61.-65.p.).

Blakus citiem Konvencijā ir norādīti šādi pārdevēja tiesiskās aizsardzības līdzekļi, ja līgumu pārkāpis pircējs:

1) noteikt saprātīga ilguma papildu termiņu pircējam viņa saistību izpildei;

2) paziņot par līguma laušanu (izbeigšanu), ja pircējs pieļāvis būtisku līguma pārkāpumu;

3) veikt pircēja vietā piegādājamo preču specifikāciju, ja pircējs to neizdara pienācīgā laikā. (Sk. Konvencijas 62.-65.p.)

Ja līgumu ir pārkāpis pārdevējs, tad pircējam ir tiesības attiecīgos gadījumos:

1) prasīt saistību izpildi natūrā (specific performance);

2) prasīt preču apmaiņu;

3) pašam, bet uz pārdevēja rēķina, novērst preces trūkumus;

4) noteikt līguma pagarinājumu;

5) paziņot par līguma laušanu (sk. Konvencijas 46.-52.p.).

Visos gadījumos, kad pārkāptas pārdevēja vai pircēja tiesības, attiecīgā pusē var prasīt arī zaudējumu atlīdzību.

Šāda veida tiesību uzskaitījumi atrodami arī dažos Latvijas normatīvajos aktos. Piemēram, 1993.gada 11.maija likuma "Par autortiesībām un blakustiesībām" 55.pants nosaka, ka autortiesību un blakustiesību īpašnieki ir tiesīgi:

1) prasīt, lai pārkāpējs atzītu viņu tiesības;

2) prasīt, lai pārkāpējs atjaunotu stāvokli, kāds bija līdz tiesību pārkāpumam un pārtrauktu prettiesiskās darbības vai tiesību pārkāpšanas draudus;

3) zaudējumu atlīdzināšanu, ieskaitot neiegūto peļņu;

4) nevis zaudējumu atlīdzināšanu, bet kompensāciju pēc tiesas ieskata;

¹ Ziņotājs, 1997., 15.nr.

5) citu pasākumu veikšanu savu tiesību aizsardzībai.¹

Civillikumā ir īpašas norādes par ieguvēja aizsardzības līdzekļiem, ja tam pārdota vai citādi atsavināta lieta ar vainām vai trūkumiem. Bez zaudējumu atlīdzības CL 1620.pantā nosaukta arī tiesība prasīt vai nu līguma atcelšanu, vai lietas cenas samazināšanu.

Lielākā daļa no norādītajiem tiesību aizstāvības veidiem un tiesiskās aizsardzības līdzekļiem ir pielietojami darījumu (līgumu) attiecībās, kaut gan ne visi ir vērsti uz izpildījuma nodrošināšanu. Darījuma kvalificēšana par spēkā neesošu vai apstrīdēta darījuma atzīšana par spēkā neesošu, vai kādu tiesību pastāvēšanas atzīšana rada skaidrību tiesiskajās attiecībās un līdz ar to novērš turpmākos strīdus. Skaidrību dod arī tiesas spriedumi par kādas tiesiskas attiecības grozīšanu, aizliegumu veikt kādas darbības, kāda saistības izpildi ietekmējoša valsts vai pašvaldības akta novērtējums.

Pētot kreditora tiesību un interešu aizsardzību, jāpatur vērā tas, ka ar terminu "kreditors" apzīmē tiesīgo pusi ne tikai līgumā, bet gan jebkurā saistību tiesiskajā attiecībā. Saistības saskaņā ar CL 1402.p. rodas ne tikai no tiesiska darījuma, bet arī no neatļautas darbības un tieši pēc likuma. Aizsargājama ir jebkura persona, kuras tiesības ir pārkāptas, tātad arī deliktā cietušas personas tiesības. Te galvenā nozīme ir likumā noteiktajiem aizsardzības līdzekļiem. Līgumattiecībās, turpretim, liela nozīme ir līdzēju noteiktajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Šis iespējas izmantošana, kā arī līgumattiecību specifika ir izraisījusi to, ka ir izveidota īpaša kreditora tiesiskās aizsardzības līdzekļu kopa, ko sauc par saistību pastiprināšanas līdzekļiem. Dažkārt lieto arī apzīmējumus: "saistību izpildes nodrošināšanas līdzekļi" Saskaņā ar Civillikuma 1691.pantu, saistību pastiprinājumi var būt šādi:

1. Kāla, hipotēka.
2. Galvojums.
3. Līgumsods.
4. Rokasnauda.

Raksturīga šo pastiprinājumu iezīme ir tā, ka tie parādās pēc līguma pušu vienošanās kā papildsaistības (akcesoras saistības) pie pamatsaistībām, kas vērstas uz noteiktu mantisku vai nemantisku vajadzību apmierināšanu. Šīs papildsaistības var izpausties gan tādā veidā, ka papildu vienīgi apsolutīvam izpildīt saistību kreditoram tiek norādīta vai pat nodota īpaši nodalīta manta, kas kļūst par kreditora īpašumu, ja saistība tiek pārkāpta (kāla, hipotēka, rokasnauda), gan tādā veidā, ka parādnieks apņemas ciest

¹ Ziņotājs, 1993, 22/23.nr.

papildu nelabvēlīgas sekas, ja neizpildīs saistību (līgumsods), gan tādā veidā, ka parādnieka pusē tiek piesaistīta trešā persona, kura arī apņemas atbildēt par saistības izpildīšanu (galvojums).

Šo saistību pastiprinājumu regulējums Civillikumā ir pietiekami detalizēti apskatīts un analizēts nesen iznākušajā grāmatā "Latvijas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.-2400.p.). R., 1998. Tāpēc šajā krājumā pamatnoteikumi nav apskatīti. Tomēr dažas piezīmes ir nepieciešamas. Pirmkārt, saistību pastiprināšanas jautājumi ir regulēti ne tikai Civillikumā, bet arī citos likumos, piemēram, Kredītiestāžu likumā¹ Civilprocesa likumā², likumā "Par valsts un pašvaldību finansu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanu"³ Otrkārt, svarīgas izmaiņas saistību tiesību pastiprinājumu izpratnē un pielietojumā radīja komercķīlas ieviešana. Šim jaunumam krājumā veltīts K.Baloža raksts. Treškārt, īpašu interesi izraisa līgumsoda pielietošanas teorija, prakse un likumu pilnveidošanas uzdevumi. Arī par šo tematu krājumā ietverts atsevišķs raksts.

¹ Ziņotājs, 1995, 23.nr., 53., 54., 56.p.

² Civilprocesa likums. (pieņ. 14.10.98.) E daļa. - LV, 03.11.98.

³ Ziņotājs, 1995, 17.nr.

Saistību tiesību aizsardzība tiesā

Latvijai pārejot uz kontinentālās Eiropas tiesību principiem un tiecoties uz Eiropas demokrātiju un cilvēktiesību standartiem, būtiska nozīme ir pēc iespējas ātrākai procesuālās likumdošanas pilnveidošanai un tiesu prakses uzlabošanai. Svarīgi, lai katra civillietā tiktu izskafta savlaicīgi, pamatoti un atbilstoši likuma prasībām, aizsargātas jebkura subjekta aizskartās tiesības un intereses.

Kā būtiskākās izmaiņas likumdošanas un tiesu sistēmas pilnveidošanā ir jāmin:

1. 1992.-93.gadā stājās spēkā Civillikums un vēlāk virkne normatīvo aktu, kas reglamentē civiltiesiskās attiecības.
2. 1992.g. 15.decembrī tika pieņemts likums "Par tiesu varu", kas paredzēja trīspakāpju tiesu sistēmas izveidošanu un 1995.gada oktobrī šī reforma pamatos tika pabeigta.
3. 1999.gada 1.martā stājās spēkā Civilprocesa likums

Nav šaubu, ka, lai uzlabotu tiesu praksi strīdīgo jautājumu noregulēšanai, būtiska nozīme ir šīs prakses apkopšanai.

Runājot par lietām, kas izriet no saistību tiesībām, kuras izskata tiesās, nevar neatzīmēt faktu, ka saistību tiesību sadaļa jāatzīst par visvairāk aplūkotāko, komentētāko un aprakstītāko zinātniskā līmenī, taču, kas attiecas uz saistību tiesību normu piemērošanu tiesu praksē, tad šīs prakses apkopojumu nevar atzīt par pietiekamu. Par to liecina kaut vai fakts, ka pagaidām par saistību tiesību piemērošanu ir pieņemts tikai 1997.gada 22.decembra Augstākās tiesas plēnuma lēmums Nr.7. "Par likumu piemērošanu, izšķirot strīdus par saistību izpildi", kas galvenokārt reglamentē solidāru saistību izpildi kā arī līgumsoda piemērošanas kārtību. Tādēļ šis plēnuma lēmums skar visai šauru saistību tiesisko attiecību daļu.

Tajā pašā laikā nebūs pārspīlēts apgalvojums, ka lietas, kas izriet no saistību tiesībām pieder pie visizplatītākajām, praktiski svarīgākajām un arī sarežģītākajām. Tā, izskatot lietas, kas rodas no saistību tiesībām, tiesas nereti taisa nepamatotus spriedumus, vai arī dažādas tiesu instances - pilnīgi pretējus spriedumus. Piemēram, var minēt a/s "Latgalīte" celto prasību pret banku "Paritāte" par parāda Ls 101177,05 piedziņu. Lietu izskatīja Rīgas Apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija 1997.g. 12.septembrī. Prasībā prasītājs lūdzis tiesu piedzīt no atbildētāja parādu, pamatojoties uz to, ka

piešķīris atbildētājam bezprocenta aizdevumus mēbeļu, automašīnu u.c. priekšmetu iegādei, kā arī komunālajiem maksājumiem. Pārbaudot lietas materiālus, noklausoties pušu paskaidrojumus, liecinieku liecības un prokurora atzinumu, tiesas kolēģija secināja, ka prasība nav pamatota un ir noraidāma. Kā galvenais tiesas arguments sprieduma motīvu daļā minēts tas, ka starp pusēm noslēgto sadarbības līgumu nevar uzskatīt par aizdevuma līgumu.

Izskatot šo pašu lietu apelācijas kārtībā 1997.g. 11.decembrī, Augstākās Tiesas Civillietu tiesu palāta taisīja pilnīgi pretēju spriedumu t.i., ka minētais līgums uzskatāms par aizdevuma līgumu un ka prasība ir pamatota un apmierināma.

AT Senāts Civillietu departamenta sēdē 1998.g. 25.februārī tiesu palātas spriedumu atstāja negrozītu.

Diemžēl, analogiskus piemērus tiesu praksē var minēt daudz, taču grūti šādās reizēs runāt par taisnīgu un pamatotu spriedumu taisīšanu, tiesu autoritāti un, visbeidzot, par vienveidīgu tiesu praksi lietās, kas rodas no saistību tiesībām.

Lietu, kas rodas no saistību tiesībām, izskatīšanas īpatnības.

Visai nosacīti, iedalot pēc noteiktiem kritērijiem tiesās izskatāmās civillietas, var runāt arī par šo kategoriju lietu izskatīšanas īpatnībām.

Saistību tiesības raksturojas ne tikai ar to daudzveidību, bet arī ar samērā augstu sarežģītību. To ir atzīmējusi arī AT Senāta Civillietu departamenta senatore M.Zāgere: "AT pastāvēja viedoklis, ka Civillikuma saistību tiesību daļas normu komplicētības, no saistību tiesībām izrietošo tiesisko attiecību dažādības dēļ to izskaidrošana Augstākās tiesas plēnuma lēmumā ir visai problemātiska" (Juristu žurnāls. Nr.6. 41.lpp.)

Nepretendējot uz pilnīgu, izsmeļošu un vispusīgu minētās problēmas atrisinājumu, pamatojoties uz likumdošanas un tiesu prakses aplūkošanu var izdarīt dažus vispārīgākus. Lai pamatoti izšķirtu strīdus, kas rodas no saistību tiesībām, jāņem vērā saistību rašanās pamats. Civillikums nosaka, ka saistības rodas no tiesiska darījuma, neatļautas darbības vai pēc likuma. Tādējādi pašā vispārīgākajā veidā saistības var iedalīt līgumiskajās un ārpuslīgumiskajās saistībās - t.i., saistībās, kas rodas no tiesību pārkāpuma (delikta), kā arī tieši no likuma.

Jau šim dalījumam ir zināma nozīme tiesu praksē, jo katras lietu kategorijas izskatīšana raksturojas ar noteiktām īpatnībām. Nav šaubu, ka darījumi ir izplatītākais saistību rašanās pamats. Novērtējot šīs saistības

jāņem vērā, ka to rašanās pamatā ir saistību dalībnieku gribas izpaušme, kas nozīmē, ka saistība ir dibināta ar apņemšanos to izpildīt.

Noteiktas grūtības tiesu praksē rada tas, ka nereti saistību dalībnieku gribas izpaušme noslēgt konkrētus darījumus noformēta juridiski nepamatoti vai nekorekti. Tā SIA "A" sakarā ar līguma neizpildīšanu bija parādā SIA "B". Tā kā A naudas parāda nokārtošanai nebija, tā piedāvāja B sev piederošo automašīnu "Honda" B piekrita un A noformēja notariāli apliecinātu pilnvaru brīvi rīkoties ar sev piederošo automašīnu - atsavināt, noņemt no uzskaites, saņemt naudu utt. Pēc dažu mēnešu lietošanas B bija atradusi pircēju mašīnai un ieradās CSDD to pārformēt uz pircēju A vārda, taču izrādījās, ka A ir vēl cits kreditors, kas nedēļu iepriekš ir cēlis prasību tiesā, un automašīnai uzlikts arests. Tā arī B mašīnu nesaņēma. Protams, ja puses būtu pietiekoši skaidri un juridiski pamatoti noformējušas savu gribas izteikumu t.i. ka automašīna pāriet īpašumā kā parāda saistības izpildījums, tad arī šī parāda saistība būtu izpildīta. Reizēm jau, slēdzot darījumus, to dalībnieki nereti tos sastāda pavirši, vai arī neatbilstoši likuma prasībām. Jādomā, ka Civillikums un vēlāk pieņemtie normatīvie akti, kas reglamentē civiltiesiskās attiecības ir spēkā pietiekoši ilgi, lai tos izpētītu un pareizi piemērotu, taču nereti prakse liecina par pretējo. Tā, slēdzot darījumus, to dalībnieki dažkārt izmanto kaut kādus novecojušus "standarta" līgumus, kas bija sastādīti lielākā vai mazākā mērā atbilstoši Civillikuma prasībām, piem., "pirkuma-pārdevuma" līgumā vārdi tiek aizstāti ar "pirkuma" līgums, atstājot līgumu negrozītu utt. Iznāk, ka šādos gadījumos darījumu slēdzēji neko nav zinājuši par visai būtiskām izmaiņām civilajā likumdošanā. Tiesu praksē var minēt pietiekoši daudz piemēru, kad strīda gadījumā tiesā nākas skaidrot un pierādīt, kādas tad īsti saistības līdzēji ir gribējuši uzņemt, noslēdzot konkrētus līgumus, kādi bijuši viņu patiesie nodomi un, cik lielā mērā tie atbilst likuma prasībām.

Jautājums par to, kādam ir jābūt noslēgtam darījumam, lai tas pilnībā atbilstu likuma prasībām, ir visai daudzšķautņains un sarežģīts. Atsevišķos gadījumos nav nemaz tik vienkārši atbildēt uz jautājumu - kādas prasības ir izvirzāmas līgumam, lai to varētu uzskatīt par noslēgtu. Ja, piem. procesuālajā likumdošanā pietiekoši skaidri noteikts, kādas prasības (minimālais rekvizītu skaits, forma un saturs) tiek izvirzītas prasības pieteikumam, tad Civillikumā nav un līgumu sarežģītības un daudzpusības dēļ arī nevar būt noteikts, kādas konkrētas formas un satura prasības tiek izvirzītas pret katru darījumu, lai to varētu uzskatīt par noslēgtu atbilstoši likuma prasībām. Varētu atbildēt, ka katrā konkrētā gadījumā jāvadās pēc vispārīgajām prasībām un likuma jēgas. Saprotams, ka tas nav sevišķi

konkrēti un rodas iespēja likuma prasības tulkot pēc sava ieskata, nereti pat patvaļīgi, vai arī līdzēji cenšas "izgudrot" īpašus, netipiskus līgumus. Tā, piemēram, kāda firma bija apņēmies gada laikā nodrošināt savus klientus ar trīs un četrstāvu dzīvokļiem. Līgumā bija teikts, ka ir jāiemaksā 10000 USD, kas tiek uzskatīts par iemaksu par dzīvokļa vērtību un, ja gada laikā klients ar dzīvokli netiek nodrošināts, saņemtā nauda tiek atgriezta tādā pašā apmērā. Tajā pašā līgumā bija arī teikts, ka iemaksātā nauda tiek uzskatīta par rokasnaudas iemaksu. Protams, šajā gadījumā grūti uzskatīt, ka līgumā teiktais atbilst prasībām, kas ļauj secināt, ka noslēgts rokasnaudas līgums, kas dotu pamatu prasības celšanai par rokasnaudas atdošanu divkārtā apmērā. Visai būtisks ir jautājums par to, vai līdzēji var vienoties par ko citu nekā tas ir noteikts likumā? Piemēram, līgumā par rokasnaudu līdzēji vienojās, ka, ja līgumu neizpilda rokasnaudas saņēmējs, tad tas atgriež iemaksāto rokasnaudu tādā pašā apmērā, kādā to saņēmis. Taču vēlāk rokasnaudas devējs ceļ prasību tiesā un, pamatojoties uz Civillikuma 1730.p., lūdz piedzīt iemaksāto rokasnaudu divkārtā apmērā. Vienošanās par "ko citu" var būt spēkā tikai tad, un uz to, ceļot prasību tiesā, var atsaukties tikai tad, ja to konkrēti nosaka likums. Tā, ja, piemēram, galvnieks galvojuma līgumā uzņēmis samaksāt mazāku summu nekā galvenais parādnieks, tad, pamatojoties uz Civillikuma 1697.p., ceļot prasību tiesā, no galvnieka var prasīt piedzīt tikai tādu summu, kādu viņš ir apņēmies samaksāt galvojuma līgumā.

Nereti praksē puses slēdz vienošanos par to, ka "necels prasību", "necels iebildumus", "neizvirzīs materiāla rakstura pretenzijas" utt. Tādas vienošanās vai saistību uzņemšanās nav spēkā un nekavē celt prasību tiesā.

Viena no raksturīgākajām īpatnībām strīdos, kas rodas no saistību tiesībām, ir tā, ka, ja pastāv līgumiskās attiecības, prasību par zaudējumu, aizdevuma, naudas utt. piedziņu, kas izriet no līgumiskajām attiecībām, var celt tikai tad, kad pieteikta vai izskafta prasība par līguma laušanu vai izbeigšanu. Protams, prasījumam par noslēgtā līguma laušanu ir jābūt likumiskam un pamatotam. Visumā tiesas šīs likuma prasības ievēro. Prasītājs SIA "Lata International" cēla prasību pret Rīgas Tehnisko universitāti par Ls 424951,53 piedziņu, prasību pamatojot ar to, ka minēto naudas summu prasītājs saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem ir ieguldījis atbildētāja objektu celtniecībā. Sakarā ar ieilgušo celtniecību prasītājam ir zudusi interese par to, un viņš vēlas saņemt atpakaļ ieguldīto naudu. Lietu 1995.g. 10.aprīlī izskatīja Saimnieciskā tiesa, kas konstatēja, ka līgumi, kas noslēgti starp prasītāju un atbildētāju par naudas līdzekļu ieguldīšanu un celtniecības objektu tālāku izmantošanu, nav izbeigti, un tāda prasība tiesā

nav iesniegta. Tiesa konstatēja, ka šajā gadījumā nav pamata, ka būtu pieļaujama vienpusēja atkāpšanās no līguma, un tādēļ norādīja, ka prasītājam vispirms jārisina jautājums par līguma pirmstermiņa izbeigšanu, un nolēma prasību atstāt bez izskatīšanas.

Tiesu praksē sastopami gadījumi, kad tiek celtas prasības par parāda piedziņu un līgumsaistību izbeigšanu. Taču jāņem vērā, ka šādās reizēs tiesām vispirms jānovērtē, cik pamatots un likumīgs ir prasījums par līgumsaistību izbeigšanu, un nevis otrādi. Nav pieļaujama prasījuma par līgumsaistību izbeigšanu formāla izskatīšana un sprieduma rezolutīvajā daļā aprobežošanās ar norādi "līgumu lauzt" Katra līgumsaistību izbeigšana jāpamato konkrēti ar attiecīgā likumdošanas akta noteiktiem pantiem. Pie tam jāņem vērā, ka līgumu laušanas pamati ir noteikti ne tikai Civillikumā, bet arī citos normatīvajos aktos, piem., likumā "Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju" 69.pants.

Civilprocesuālās likumdošanas prasību ievērošana lietās, kas rodas no saistību tiesībām.

Nemot vērā lietu, kas rodas no saistību tiesībām, sarežģītību, nav šaubu, ka gan lietu sagatavošanas izskatīšanai stadijā, gan lietu izskatīšanas laikā būtiska nozīme ir vispārējo procesuālo prasību ievērošanai, kas neapšaubāmi var atvieglot šo lietu izskatīšanu tiesā. Lietas sagatavošanas stadijā būtu jānovērtē sekojošais:

- 1) vai prasības prasījums pilnībā atbilst likumam;
- 2) vairāku prasījumu apvienošanas un sadalīšanas pamatotība.

Civilprocesuālie likumi (CPL 128.p.) nosaka vispārīgās prasības, kas izvirzītas prasības pieteikuma formai un saturam. Kā viena no tām ir, ka prasības pieteikumā jānorāda prasītāja prasījums. Jādomā, ka sīkāka reglamentācija arī nav nepieciešama, taču jāņem vērā, ka katrā prasībā prasījumam vispirms ir jābūt likumīgam un pamatotam. Vispirms ar teikto ir domāts, ka tiesa var pieņemt un nolikt izskatīšanai prasības, kurās prasījums pilnībā atbilst visām likumā noteiktajām prasībām, jo ne visas personas, kuras griežas tiesā, lai aizsargātu aizskartās tiesības un intereses, izmanto kvalificētu juristu palīdzību, vai arī šī kvalifikācija nav pietiekama. Tā, piem., ir sastopami gadījumi, kad prasītāji griežas tiesā ar prasījumiem par a/s valdes lēmumu apstrīdēšanu, lūdz uzlikt par pienākumu atbildētājam aizliegt izdarīt noteiktas darbības, ceļ nesaprotamas prasības pret notāriem, ar kuru darbību nav bijuši apmierināti, u.tml. Minētos prasības prasījumus nevar uzskatīt par pamatoti, jo tie neatbilst likuma prasībām. Saprotams, ka prasības prasījumu atbilstību likuma prasībām nosaka ne tikai

procesuālās, bet galvenokārt materiāltiesiskās normas. Tādējādi Civillikums pietiekoši skaidri nosaka dažādus prasījumu pamatus. Protams, šādus pamatus nosaka virkne citu likumdošanas aktu, kas reglamentē civiltiesiskās attiecības. Ir gadījumi, kad Nolikumi, Statūti vai akti, kas nosaka juridisko personu vai citu struktūru statusu un reglamentē to darbību, neatbilst likuma prasībām. Šajā gadījumā, ja prasība celta, pamatojoties uz šiem aktiem, un apstrīdēta personu rīcība sakarā ar tiesību aizskārumu, kas izriet no šiem aktiem, vispirms noteiktā kārtībā ir jāapstrīd minētie akti. Par nepamatotiem būtu jāatzīst prasījumi, kad prasītājs vadās tikai pēc pieņēmumiem vai secinājumiem, tulkojot normatīvos aktus. Tā, piem., vairāku dzīvokļu īpašnieku kooperatīvās sabiedrības "Bāka-2" biedri iesniedza tiesā prasību, kurā lūdza valdes priekšsēdētāja vēlēšanas, kooperatīva valdes ievēlēšanas sapulces protokolu un tajā atspoguļoto amatpersonu vēlēšanas atzīt par spēkā neesošiem. Prasībā tika norādīts, ka nelikumīgi ir ievēlēts valdes priekšsēdētājs, jo viņš nav dzīvokļa īpašnieks, bet dzīvokļa īpašnieks ir viņa sieva. Līdz ar to, pēc prasītāju domām, ir pārkāpts likuma "Par dzīvokļa īpašumu" 11.pants. Šajā pantā 2.p. ir noteikts, ka "par dzīvokļu īpašnieku sabiedrības dibinātājiem un dalībniekiem var būt tikai tās fiziskās un juridiskās personas, kas ir dzīvokļu īpašnieki mājā, kuru pārvalda un apsaimnieko attiecīgā dzīvokļu īpašnieku sabiedrība" Prasītāji ir vadījušies pēc pieņēmuma, ka, ja sabiedrību var dibināt tikai dzīvokļu īpašnieki un valdi izvēl no šiem īpašniekiem, un savukārt valdes priekšsēdētāju izvēl no ievēlētās valdes locekļiem, tad jāsecina, ka valdes kooperatīva priekšsēdētājs var būt tikai dzīvokļa īpašnieks. Taču ne kooperatīva statūtos, ne arī likumdošanas aktos nav noteikts, ka par kooperatīva priekšsēdētāju nevar tikt ievēlēta persona, kura nav dzīvokļu īpašnieks attiecīgajā kooperatīvā. Tādējādi atsaukšanās uz dažādiem pieņēmumiem nav pieļaujama. Ceļot prasību, var izdarīt atsauces tikai uz apstākļiem un pamatiem, kā tas noteikts likumā.

Nereti prasītāji griežas tiesā ar lūgumiem izskatīt strīdus, kuru izskatīšana tiesai nav pakļauta. Tā, piem., akciju sabiedrības akcionāri griežas tiesā ar prasības pieteikumu par sabiedrības valdes lēmuma atcelšanu. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa pamatoti atteica pieņemt prasības pieteikumu, norādot, ka ne likumi, ne sabiedrības statūti neparedz akciju sabiedrības valdes lēmumu pārsūdzēšanu tiesā, jo to atcelšana ir sabiedrības padomes vai pilnsapulces kompetencē. Tas attiecas arī uz pieteikumiem par prasības nodrošinājuma līdzekļu piemērošanu pirms prasības celšanas lietā. Tiesai, ja tā ir konstatējusi, ka minētais strīds

nepakļaujas izskatīšanai tiesā, jāpieņem lēmums par pieteikuma par prasības nodrošinājumu, pirms prasības celšanas noraidīšanas.

Tāpat tiesām, vadoties pēc likuma prasībām, jāvērtē prasības prasījumu apvienošanas pamatojuma. CPL 135.p. nosaka, ka tiesnesis, kas pieņēmis prasības pieteikumu, var likt priekšā prasītājam izdalīt vienu vai vairākus no apvienotajiem prasījumiem atsevišķā tiesvedībā, ja atzīt prasījumu atsevišķu izskatīšanu par lietderīgāku. Taču jāņem vērā, ka prasītāji nereti prasībā apvieno vairākus prasījumus, kuru apvienošana ir pilnīgi nepamatota, neatbilstoša likumības prasībām. Piemēram, var minēt dzīvokļu īpašnieku kooperatīva "Bāka" celto prasību Rīgas pils. Vidzemes priekšpilsētas tiesā. Minētajā kooperatīvā, apvienojot atsevišķus māju dzīvokļus, tika dibināts cits kooperatīvs "Lantra", kura saimnieciskā darbība bija neveiksmīga. Arī no likumības viedokļa šī kooperatīva dibināšana bija visai apšaubāma. "Bāka" cēla prasību tiesā un prasības pieteikumā lūdza piedzīt no "Lantras" nodarītos zaudējumus, atzīt "Lantras" valdes ievēlēšanu par nelikumīgu, un atzīt "Lantru" par maksātnespējīgu. Kā redzams šajā prasībā prasītājs ir nepamatoti apvienojis trīs dažādus prasījumus. Tiesa pamatoti atteica pieņemt šo pieteikumu. Vispirms jau ir nepareizi noteikta priekšmetiskā piekritība prasījumā par maksātnespēju, bez tam nepamatoti apvienoti dažādu kategoriju prasījumi. Šādi gadījumi, kad prasītājs nepamatoti apvieno dažādus prasījumus vienā prasībā nav retums, un tiesas pienākums ir novērtēt šādu prasījumu apvienošanas iespēju ne tikai no lietderības viedokļa, bet, acīmredzot, jau vispirms no to atbilstības likuma prasībām. Nav šaubu, ka vispārējo procesuālo prasību ievērošanai ir zināma nozīme ne tikai lietas sagatavošanas iztiesāšanas stadijā, bet arī lietas iztiesāšanas un sprieduma taisīšanas stadijā. Tā kā saistību tiesības parasti raksturojās ar sarežģītību, daudzpusību un šajās attiecībās iesaistīti vairāki subjekti, visai būtiska nozīme ir CPL 97.p., kas nosaka, ka tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem. Tiesa izskata un novērtē tikai tos pierādījumus lietā nozīmīgu apstākļu noskaidrošanai, kas tiesai iesniegti. Tiesai nav pienākums pēc savas iniciatīvas izprasīt vai vākt tos vai citus pierādījumus. Tiesa var izlemt jautājumu par pierādījumu izprasīšanu gadījumā, ja to lūdz lietas dalībnieki. Var minēt pietiekoši daudz piemēru, kad tiesa izskatot strīdus, kas rodas no saistību tiesībām, pierādījumu un lietas apstākļus novērtē vienpusīgi, neņemot vērā iesniegtos pierādījumus vai procesa dalībnieku lūgumus, kam ir būtiska nozīme lietā nozīmīgu apstākļu noskaidrošanā. Tajā pašā laikā nevar neņemt vērā arī to faktu, ka prasība

būs vai nu apmierināta, vai noraidīta, un kāda no strīdus pusēm vienmēr būs neapmierināta un pārmetīs tiesai, ka tā ir ņēmusi vērā un pienācīgi novērtējusi tikai procesuālā pretinieka iesniegtos pierādījumus, bet nav pienācīgi novērtēti konkrētās puses iesniegtie pierādījumi. Protams, noteikt, kādi pierādījumi ir nozīmīgi lietā būtisku apstākļu noskaidrošanā, ir tikai un vienīgi tiesas prerogatīva, taču sprieduma rezolūīvajā daļā jānorāda pamatojums un apsvērumi, kādēļ tie vai citi pierādījumi ir uzskatāmi par būtiskiem un citi par apšaubāmiem vai tml. Taču vienmēr ir stingri jāievēro un pamatoti jāpiemēro kā materiāltiesiskā tā procesuālā likuma prasības. Nav pieļaujama likuma normu patvaņīga tulkošana vai to ignorēšana.

Lietu, kas rodas no delikta saistībām izskatīšana tiesā.

Ņemot vērā, ka šo lietu kategorijai ir visai liels īpatsvars tiesās, jāpievēršas šo saistību rašanās pamatiem.

Civillikums nosaka, ka viens no saistību rašanās pamatiem ("causa efficiens") ir neatļauta, prettiesiska darbība (delikts). Jau romiešu tiesībās lietotais termins "delictum" nozīmē tiesību pārkāpumu, kaitējuma nodarīšanu. Tādēļ saistības no pārkāpuma nodarīšanas sauc par delikta saistībām. Paša vispārīgākajā nozīmē neatļauta darbība ir tāda, ko aizliedz likums, t.i., kas aizskar cita tiesības. Neatļauta var būt arī bezdarbība. Katram subjektam piederošo tiesību izlietošana nav neatļauta darbība. Civillikums nosaka, ka tiesību aizskārums nav, ja subjekts darbojas pēc aizskartās personas gribas vai piespiests uz atļautu pašai aizstāvību (CL 1636.p.). Tādējādi Civillikums saglabā romiešu tiesību principu "volenti non fit iniuria" (ja aizskārums izdarīts pēc paša cietušā gribas, tad tas nevar prasīt atlīdzību). Jēdzienus "kaitējums" un "neatļauta darbība" Civillikums lieto kā identiskus. Tādēļ kaitējums jāsaprot kā neatļauta darbība, kā rezultātā mantiska rakstura zaudējums ir sekas. Taču nedrīkst identificēt personiskā un morālā aizskārums jēdzienus. Civillikums satur nodaļu "prasījumi, personisku aizskārums dēļ" Civiltiesiskā piedziņa sakarā ar kaitējuma nodarīšanu, neatkarīgi no tā vai tas ir mantisks, vai personisks, var būt tikai mantiska. Saprotams, ka, ja zaudējumi nav nodarīti, nevar griezties tiesā un prasīt to piedziņu. Bez tam cietušais nevar prasīt atlīdzību, ja viņš pats varējis zaudējumus novērst, ievērojot pienācīgu rūpību. Prasības celšana par zaudējumu atlīdzību ir galvenais civiltiesiskais līdzeklis, kas kalpo tāda mantiskā stāvokļa atjaunošanai, kāds tas bija līdz tiesību pārkāpumam. Civillikumā noteikts, ka ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums (CL 1770.p.). Runājot mūsdienu valodā, ar zaudējumu jāsaprot katrs samazinājums, zudums vai bojājums, kam ir

mantiska vērtība. Pie kam griezties tiesā un prasīt zaudējuma piedziņu var tikai gadījumā, ja zaudējums jau radies. Šajā gadījumā nebūt nav noteicošais fakts vai cietušais ir izdarījis kādus izdevumus, vai nav. Tā S. krimināllietā lūdza atļūdzināt viņam nodarītos zaudējumus, jo viņam piederošā automašīna "Moskvič" bija sadauzīta avārijas rezultātā. Tiesa civilprasību noraidīja, pamatojot spriedumu ar to, ka prasītājs automašīnu vēl nav saremontējis, tātad nekādus izdevumus nav izdarījis, un viņš nav tiesīgs prasīt tādu izdevumu atļūdzību, kuri vēl stāv priekšā. Protams, tiesa ir pieļāvusi kļūdu.

Kas attiecas uz civiltiesisko piedziņu, tā vispirms raksturojas ar iespēju piedzīt ne tikai tiešos nodarītos mantiskos zaudējumus, bet arī zaudēto peļņu, neiegūto labumu. Bez tam atļūdzībai pakļauti ne tikai nodarītie zaudējumi (zaudētā peļņa), kas nodarīti tieši, bet arī netieši. Civillikums nosaka, ka, ja ārpuslīgumiskajās (delikta) saistībās kādam nodarīts zaudējums ar otras personas prettiesīgu darbību, tad zaudējuma nodarītājs atbild par visiem zaudējumiem (CL 1784.p.).

Civiltiesiskās normas jāuzskata par prasījuma tiesību pamatu taču, lai grieztos tiesā ar prasību par mantisko zaudējumu piedziņu, jāņem vērā sekojošas prasības: 1) prasījuma tiesības var būt tikai subjektam, kas apveltīts ar noteiktu materiāltiesisko un procesuāltiesisko tiesībaspēju un rīcībaspēju; 2) kā subjektīva prasījuma tiesība ir saprotama tikai aspektā - vai nu tā tiek izmantota, vai arī persona no tās atsakās; 3) prasību var celt tikai tad, ja likumā noteiktajos gadījumos samaksāti tiesu izdevumi; 4) ja parādnieks atsakās savas saistības godprātīgi izpildīt un persona griežas tiesā pēc aizskarto tiesību aizstāvības, tad šai prasībai jābūt likumīgai un pamatotai, kā arī uz šo personu gulstas pierādīšanas pienākums; 5) jāievēro likumdošanā noteiktie procesuālie termiņi.

Civiltiesiskā atbildība delikta saistībās.

Civiltiesiskā atbildība ir visai sarežģīts un daudzšķautnains jēdziens, kam ir liela praktiska nozīme civilajā tiesvedībā. Viens no civiltiesiskās atbildības pamatelementiem ir vaina, kuras esamību atsevišķās lietās ir svarīgi konstatēt. Piemēram, aizdevuma līgumā kreditoram ceļot prasību par parāda piedziņu, parādnieka vaina nav jāpierāda, pieņemot, ka parādnieks vainīgs par savu saistību neizpildīšanu, bet, turpretim delikta saistībās, noteicošais ir vainas pierādīšanas pienākums. Piemēram, autoavāriju lietās, zaudējumus, kas nodarīti sakarā ar noliešanu, nokrišanu utt., noteikti būs jāpierāda atbildētāja vaina zaudējuma nodarīšanā. Civillikums un citi civiltiesiskie akti pamatos nosaka tos gadījumus un kārtību, kad un kā vaina

jāpierāda cietušajam, t.i., personai, kuras tiesības ir aizskartas. Procesuālā likumdošana satur tikai vispārīgus norādījumus par pierādījumiem un pierādīšanas kārtību. Tādējādi vainas pierādīšanas pienākums ir fakta jautājums, t.i., šis jautājums jāizlemj atkarībā no konkrētās lietas apstākļiem, pie kam strīda gadījumā tiesai ir nozīmīga loma. Kā jau atzīmēts delikta svārstības gandrīz vienmēr cietušā (prasītāja) pienākums ir pierādīt atbildētāja vainu neatļautās darbības izdarīšanā, pie kam jāpierāda arī, ka pati darbība bijusi neatļauta, un arī tiesību aizskārēja rīcība ir bijusi tāda, kas ir par pamatu, lai iestātos civiltiesiskā atbildība. Zināmā mērā tas ir nelogiski, jo grūti iedomāties, ka persona, kurai nodarīti zaudējumi, būtu to vēlējusies, un ar savu darbību sekmētu to iestāšanos. Taču likuma prasība pierādīt šo zaudējumu iestāšanos un personas vainu to nodarīšanā ir saprotama. Tiesvedības īpatnības šajās lietās vispirms raksturojas ar to, ka tieši tās personas, kas griežas tiesā pēc aizskarto tiesību aizsardzības, pienākums ir uzņemties uz sevi visu nepieciešamību iesniegt tiesai vajadzīgos pierādījumus, ievērojot likumā noteikto kārtību. Tiesas pienākums ir tikai novērtēt prasības likumību un pamatotību, kā arī to, cik pamatota ir atbildētāja aizstāvība pret prasību. Piem., autoavārijas gadījumos kā pierādījums vainai kalpo akts par ceļu satiksmes negadījumu. Liela nozīme šajās lietās ir arī eksperta atzinumam. Kā pozitīva jāatzīmē tiesu prakse, kad eksperts atzinuma došanai tiek aicināts uz tiesas sēdi un dod atbildes uz uzdotajiem jautājumiem.

Runājot par avāriju lietām, nevar neatzīmēt faktu, ka zaudējumu nodarīšanā nereti nav vainojama tikai viena, konkrēta persona. Kā piemēru var minēt civillietu, kas tika izskatīta Jelgavas tiesā. Automašīna "Žiguli" tuvojās krustojumam ar ātrumu 62 km/st. un iebrauca krustojumā, kad iedegās dzeltenais luksofora signāls. Automašīna "Reno" uzsāka braukt, esot mirgojošam sarkanam signālam, un iebrauca krustojumā un aizšķērsoja automašīnai "Žiguli" ceļu. Notika avārija, kā rezultātā tika nodarīti mantiski zaudējumi abu mašīnu īpašniekiem. Sākumā, sastādot aktu par CSN, tika konstatēts, ka vainīgs automašīnas "Reno" vadītājs, taču, izmērot bremzēšanas ceļu, eksperts deva atzinumu, ka avārijā vainojams arī automašīnas "Žiguli" vadītājs. Automašīnas "Žiguli" vadītājs cēla prasību pret "Reno" vadītāju par nodarīto zaudējumu piedziņu. Uz tiesas sēdi tika uzaicināts eksperts, kurš iepazinies ar lietas materiāliem un noklausījies liecinieku liecības deva atzinumu, ka CSN vainojams automašīnas "Žiguli" vadītājs un automašīnas "Reno" vadītājs. Pieņemot, ka atbildētāja vaina ir pārsvarā, prasītājs - automašīnas "Žiguli" vadītājs lūdza atlīdzināt viņam nodarītos zaudējumus 80% apmērā. Tiesa prasību apmierināja, piespriežot

atbildētājam atlīdzināt nodarītos zaudējumus 70% apmērā. Šo tiesas spriedumu var vērtēt dažādi. Vispirms jau jāatzīmē, ka tiesu praksē nav izplatīti gadījumi, kad tiesa, novērtējot lietas apstākļus, būtu ņēmusi vērā t.s. "jaukto" vainu (culpa mixta). Tiesa vadījās pēc Civillikuma 1650.p., kas nosaka, ka "Ja divas personas savstarpēji vainīgas neuzmanībā, no tā izrietošie prasījumi savstarpēji ieskaitāmi tādā mērā, ciktāl tie viens otru sedz" Varēja arī vadīties pēc koncepcijas, ka atbildētāja vaina ir bijusi pārsvarā, un lūgt piedzīt no viņa nodarītos zaudējumus pilnā apmērā. Būtu arī iespējams variants, ka tiesa prasību būtu noraidījusi, pamatojot spriedumu ar CL 1776.p., kurš nosaka, ka cietušais nevar prasīt atlīdzību, ja viņš pats varējis zaudējumu novērst, ievērojot pienācīgo rūpību. Katrā ziņā izskatot konkrēto lietu, vienmēr pienācīgi jānovērtē visi lietas apstākļi to kopumā, kā arī pierādījumi, taču tiesu praksē rodas jautājums, vai CL 1776.p. neizslēdz 1650.p. ("jauktās vainas") piemērošanas iespēju, t.i. vai, ja pats cietušais pieļāvis kaut mazāko neuzmanību, ir tiesīgs prasīt zaudējumu atlīdzību arī tajā gadījumā, ja otras puses vaina zaudējuma nodarīšanā ir daudz ievērojamāka. Acīmredzot, lai dotu iespēju tiesām izvērtēt vainas pakāpi un sāktu šādu tiesu praksi, vai arī, tieši otrādi aizliegtu apmierināt prasījumu, ja pats prasītājs atzīts par vainīgu zaudējuma nodarīšanā, nepieciešams AT Plēnuma lēmums attiecīgo lietu piemērošanai praksē. Tiesu praksē reizēm rodas nepieciešamība noteikt juridiskās personas atbildību. Šajā gadījumā jēdziens "juridiskā persona" tiek lietots kā antonīms jēdzienam fiziskā persona - iestāde, organizācija, darba devējs, utt., apzīmējot ar to noteiktu struktūru. Jautājums par juridiskas personas atbildību nebūt nav no vienkāršajiem. Protams, nav mazums gadījumu, kad juridiskās personas atbildība iestājas kopumā, kā noteiktas struktūras saistību subjekta atbildība, taču visbiežāk struktūras pienākums atlīdzināt nodarītos zaudējumus rodas gadījumos, kad zaudējums nodarīts struktūras darbinieka vainas dēļ.

Atceltajā civillikodoksā nodaļa "saisības, rodas no kaitējuma nodarīšanas" saturēja vairākus pantus, kas noteica, kādos gadījumos un uz kādiem pamatiem uzņēmuma pienākums ir atlīdzināt kaitējumu, ko nodarījis tā darbinieks. Tāds pienākums galvenokārt tika noteikts vienmēr gadījumos, kad uzņēmuma darbinieks kaitējumu nodarījis darba laikā vai pildot darba pienākumus, uz kā pamata radās saisības pret trešajām personām. Civillikums šādu nodaļu nesatur. Praktiski tikai divi panti norāda uz darba devēja atbildību, viens pants nosaka paaugstināta bīstamības avota valdītāja atbildību.

Tiesību aizskārums uzliek atbildību tam, kas pieļauj to tādos apstākļos, kuri, pēc viņa personiskām attiecībām pret aizskārēju dod viņam, kā vienam no vecākiem vai saimniekiem, iespēju un tātad arī uzliek pienākumu aizkavēt tādu aizskārumu (CL 1639.p.). Ja kāds nepiegrīž vajadzīgo uzmanību, izvēloties kalpotājus un citus darbiniekus, un nepārliecinās vispirms par viņu spējām un noderību izpildīt viņam uzliekamos pienākumus, tad viņš atbild par zaudējumiem, ko viņi ar to nodarījuši trešai personai (CL 1782.p.). Līdz ar strīdu šajās lietās izskatīšanu tiesā, protams, radās nepieciešamība tiesu praksē dot izskaidrojumus šiem u.c. pantiem, jo piem., kā saprast tos apstākļus, kas “dod iespēju un uzliek pienākumu aizkavēt aizskārumu” vai, ko nozīmē “vajadzīgās uzmanības piegriešana izvēloties kalpotājus un citus darbiniekus, pārliecinoties vispirms par viņu spējām un noderību” Protams, vispārējā jēga ir saprotama, taču kopumā šos formulējumus jāatzīst par neskaidriem, kas rada grūtības tiesu praksē. Diemžēl, līdz šim Civillikumā nav izdarītas attiecīgas izmaiņas, nav dots tiesu prakses apkopojums, likuma skaidrojumi. Tomēr praksē bieži rodas nepieciešamība risināt jautājumus par noteiktas struktūras atbildību sakarā ar tās darbinieku nodarītajiem mantiskajiem zaudējumiem trešajām personām. Tādēļ katrā gadījumā rodas nepieciešamība izvērtēt konkrētās lietas apstākļus.

Tiesu spriedumos, piemēram, avāriju lietai reizēm motīvu daļā ir norādīts, ka uzņēmuma vainas nav, jo tas pievērsis vajadzīgo uzmanību šoferu izvēlei, tā kā pēdējais vairākus gadus ir braucis bez avārijām. Šāda motivācija faktiski būtu jāatzīst par juridiski nepamatotu, taču jāņem vērā, ka tieši likuma nekonkrētais formulējums pamatoti izmantots tiesas spriedumā, un tādēļ tiesu vainot nevar.

Pieaugot transporta līdzekļu skaitam ievērojamus apmērus pēc skaita sastāda avārijas, līdz ar ko lietas, kas saistās ar strīdiem par zaudējumu atlīdzību sakarā ar transporta negadījumiem, tiesās tiek izskatītas arvien biežāk. Pēdējā laikā avārijās pieaug nāves gadījumi, daudzi sakropļojumi, nodarīti ievērojami mantiski zaudējumi.

Kas attiecas uz šo izskatāmo strīdu tiesisko reglamentāciju, tad liekas, ka tieši šeit parādās Civillikuma atpālicība, neatbilstība mūsdienu apstākļiem, jo nav grūti iedomāties transporta līdzekļu veidus, to pārvietošanās ātrumu un intensitāti gadsimta sākumā.

Civillikums ir noteicis atlīdzības kārtību par mājas kustoņa vai meža dzīvnieka nodarītiem zaudējumiem (CL 2363-2368.p.), taču normas par zaudējumu atlīdzības kārtību transporta negadījumu rezultātā jāatzīst par nepietiekamām. Tiesa, 1937.g. tika atzīts, ka īpaši regulējamas attiecības,

kas izriet no dzelzceļu, autobusu, tramvaju un kuģniecības uzņēmumu ekspluatācijas. Civillikums tika papildināts 1992.g. 22.decembra redakcijā, ieviešot normu, kas nosaka kārtību, kādā jāatlīdzina zaudējumi, ko nodarījis paaugstinātas bīstamības avots. Paaugstinātas bīstamības avota jēdziens tiesību teorijā aplūkots pietiekami labi. Jāņem vērā, ka lieta vienos apstākļos var būt paaugstinātas bīstamības avots un citos nebūt, piem., braucoša un stāvoša automašīna. Jāprecizē, ka Civillikumā jēdziens valdījums tiek traktēts divējādi. CL 2347.p. ar valdījumu domāts faktiskais valdījums vai turējums, nevis īpašuma tiesībai atbilstoša vara pār lietu. Ja automašīna nodota lietojumā, izīrēta vai iznomāta, atbildīgs par nodarīto zaudējumu ir tās lietotājs (īrnieks, nomnieks) kā valdītājs. Minētās attiecības reglamentē arī virkne citu normatīvu aktu, piem., MK noteikumi utt. Civillikuma 2347.p. nosaka, ka paaugstinātā bīstamības avota valdītājs ir atbildīgs par zaudējumiem, ko nodarījis šis avots, ja viņš nepierāda, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ.

Šī norma ievietota apakšnodalā "Atlīdzība par miesas bojājumiem". Sistemātiskais tulkošanas veids nosaka, ka tikai tad, ja negadījuma rezultātā nodarīti miesas bojājumi, atbildīgs par cietušajam nodarīto kaitējumu ir paaugstinātā bīstamības avots valdītājs, t.i., noteikta struktūra (darba devējs) kā valdījumā ir bijis paaugstinātas bīstamības avots - avārijās - transporta līdzeklis. Zaudējumu atlīdzības pienākums struktūrai (uzņēmumam) var rasties arī no darbības, kas saistīta, piemēram, ar būvniecību, noteiktu iekārtu, ierīču vai bīstamu vielu izmantošanu u.tml. turpretim pavisam citādi tiek reglamentēta kārtība, ja mantiskie zaudējumi nodarīti avāriju, sadursmju vai citu negadījumu rezultātā, bet nav nodarīti miesas bojājumi. Šajos gadījumos jāvadās pēc Civillikuma sadaļas, kas reglamentē prasījumus no neatļautas darbības. Neatļauta darbība dod tam, kam tā ir kaitējusi, tiesību prasīt apmierinājumu no aizskārēja (CL 1635.p.). No teiktā izriet, ka katra paša pienākums ir atlīdzināt nodarīto zaudējumu, ja viņš vainojams tā nodarīšanā. Autoavāriju lietās nodarītie mantiskie zaudējumi, ja nav nodarīti miesas bojājumi, jāatlīdzina tam, kas viņus nodarījis (automašīnas vadītājs), turpretim, ja nodarīti miesas bojājumi - atbildība (un atlīdzības pienākums) iestājas paaugstinātā bīstamības avota valdītājam.

Jāatzīst, ka tiesu praksē arvien retāk sastopami gadījumi, kad civilprasībās autoavāriju lietās nepareizi tiek noteikts atbildētājs, t.i., prasība tiek celta pret neīsto atbildētāju, turpretim analogiskās civilprasībās krimināllietās šādas pieļautas kļūdas tiesās nav retums.

Civillikumam, protams, var pārnest nekonsekvenci atbildētājs mainās atkarībā no tā, vai ir nodarīti miesas bojājumi, vai nav, taču katrā ziņā tas ir pareizi jāizprot un jāpiemēro tiesu praksē.

Praksē pareizi jāizprot arī valdītāja un valdījuma jēdzieni. Tā likvidējamā SIA "Lata International" cēla prasību par parāda piedziņu pret RTU. Tika apmierināts arī prasības nodrošinājums, uzliekot arestu RTU piederošajai mantai nekustamajam īpašumam, pamatojoties uz LR Ministru kabineta rīkojumu Nr. 336-r no 1994.g. 26.jūlija. Taču šajā rīkojumā tika noteikts, ka konkrēti nekustamie īpašumi Rīgā tiek saglabāti valsts īpašumā un nodoti RTU valdījumā. Šajā gadījumā ir runa par faktisko, nevis juridisko valdījumu.

Strīdu izskatīšana sakarā ar goda un cieņas aizskaršanu.

Visbiežāk šo kategoriju lietas tiesā tiek izskatītas sakarā ar publikācijām presē, kad cietusī persona griežas tiesā ar lūgumu atsaukt aizskarošās ziņas un noteikt atbildību.

Jāatzīst, ka kaut gan pēc skaita šo kategoriju lietas īpatsvars ir samērā neliels, taču tās ir pietiekoši izplatītas un to izskatīšanā ir izveidojusies noteikta tiesu prakse.

Šo kategoriju lietās rodas delikta saistības, kas strīda gadījumā var tikt izskatītas tikai tiesā, prasības tiesvedības kārtībā. Šo kategoriju lietās prasītājam nav jāpierāda atbildētāja vaina, bet gan pats goda un cieņu aizskarošo ziņu izplatīšanas fakts. To, vai ir notikusi goda un cieņas aizskaršana, vai nav, nosaka pati cietusī persona.

Kaut gan, kā jau minēts, šo lietu izskatīšanā ir izveidojusies noteikta tiesu prakse, daži jautājumi vēl palikuši neskaidri, kā arī grūti būtu apgalvot, ka izveidojusies tiesu prakse šajās lietās ir pamatota un pilnībā atbilstoša likuma prasībām.

Civillikuma 2352a.pants nosaka, ka prasītājs, ja godu un cieņu aizskarošās ziņas izplatītas presē un tās neatbilst patiesībai, var lūgt tiesu uzlikt par pienākumu atbildētājam izplatītās ziņas atsaukt un noteikt atbildību (mantisko kompensāciju). 1993.gada 25.oktobra Augstākās Tiesas Plēnuma lēmums Nr.9 "Par tiesu praksi lietās par personas goda un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu" noteica prasības pieteikumu par goda un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu, kā arī vispārīgo šo lietu izskatīšanas kārtību.

Saprotams, ka nevienam nav tiesības aizskart cita cilvēka godu un cieņu un, pamatojoties uz spēkā esošo likumdošanu, katrs var griezties tiesā, lai aizsargātu aizskartu godu un cieņu. Faktiski arī tiesu praksē tieši šai aspektā nekādas grūtības nerodas. Prasītājam ir jāpierāda pats aizskarošo

ziņu izplatīšanas fakts un jānorāda konkrēti kādas izplatītās ziņas (vārdus) viņš uzskata par aizskarošiem, un kāpēc. Tiesa dod savu vērtējumu vai izplatītās ziņas uzskatāmas par aizskarošām. Atbildētājs, aizstāvoties pret prasību, ir tiesīgs pierādīt, vai izplatītās ziņas atbilst patiesībai. Sarežģītāks ir jautājums par atbildības (mantiskās kompensācijas) noteikšanu.

Prasītāji praksē parasti griežas tiesā, norādot vai arī pat nenorādot kādu konkrētu summu viņi vēlas piedzīt no atbildētāja.

Tā, piem., S. griezās Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesā ar prasības pieteikumu par godu un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu un ar to saistīto zaudējumu atlīdzināšanu. Kā atbildētāji tika norādīti laikraksts "Latvijas panorāma" un raksta autore. Prasītājs uzskatīja, ka laikrakstā publicētais raksts aizskar viņa godu un cieņu, kā arī norādīja konkrēti, kādus apgalvojumus viņš uzskata par godu un cieņas aizskarošiem. Tiesa prasību apmierināja un uzlika atbildētājam laikrakstam "Latvijas panorāma" par pienākumu atsaukt godu un cieņu aizskarošās ziņas mēneša laikā no sprieduma spēkā stāšanās dienas. Tiesa arī nosprieda piedzīt no atbildētājiem laikraksta un raksta autorei solidāri par labu prasītājam Ls 3000 un tiesu izdevumus. Prasības pieteikumā nekādu konkrētu piedziņas summu prasītājs netika norādījis, ne arī pamatojis. Lietas izskatīšanas laikā uz tiesas jautājumu prasītājs atbildēja, ka vēlas no atbildētājiem piedzīt Ls 4000. Sprieduma motīvu daļā bija teikts, ka "nosakot atbildības apmēru, vērā ņemams apstāklis ir tas, ka S. godu un cieņu aizskarošās ziņas publicētas pirmajā lapaspusē valstī lielākajā krievu valodā iznākošajā laikrakstā, kura metiens ir 37700 eksemplāru un, spriežot pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem, tiesnesis uzskata, ka šajā gadījumā atbildība ir nosakāma Ls 3000 apmērā."

Izskatot lietu apelācijas kārtībā, 1997.gada 18.septembrī Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija sprieduma motīvu daļā norādīja "Pirmās instances tiesa noteica mantisko kompensāciju Ls 3000 apmērā, ko Civillietu tiesas kolēģija atrod par samazināmu līdz Ls 500, jo izplatītās ziņas nav radījušas smagas sekas prasītājam, kā arī to, ka šīs ziņas izplatītas laikrakstā ar ne pārāk lielu metienu - 37700 eksemplāru"

Iepazīstoties ar abiem tiesas spriedumiem, nav grūti izdarīt dažus secinājumus. Vispirms jau ievērojamā mantiskās kompensācijas summas samazināšana par 2,5 tūkstošiem latu, kas liecina par to, ka tiesām ir grūti noteikt pamatotus mantiskās kompensācijas apmērus, jo šādi samērošanas kritēriji nav noteikti likumdošanā, nedz arī atrasti tiesu praksē. Nez vai šādā gadījumā varētu kalpot par pamatu laikraksta metienu skaits, jo tas ir lielāks, jo lielāki zaudējumi nodarīti. Nekādas grūtības nerada zaudējumu

apmēra noteikšana, ja tie ir nodarīti mantiski - t.i. saistīti ar konkrētiem izdevumiem, veselības bojājumu utt. Taču ievērojama daļa prasītāju lūdz tiesu noteikt atlīdzības summu, kad faktiski nekādi mantiski zaudējumi nav nodarīti, bet morālos zaudējumus ir radījis tikai "apkaunojums" sakarā ar publikāciju, pie kam daudzi arī neslēpj, ka zaudējumu atlīdzību prasa tikai tāpēc, ka šādu iespēju nosaka likumdošana.

Izskatot šīs prasības, nevar ignorēt procesuālos likumus, kas nosaka, ka prasības pieteikumā jānorāda apstākļi, uz kuriem prasītājs pamato savu prasījumu, un pierādījumi, kas apstiprina prasītāja izteiktos apstākļus (CPL 128.p.), kā arī noteiktais pierādīšanas un pierādījumu iesniegšanas pienākums (CPL 93.p.). Nekādus izņēmumus attiecībā uz prasībām goda un cieņas aizskaršanas lietās procesuālā likumdošana nenosaka. Civillikuma 2352a.p. "atlīdzības apmēru nosaka tiesa" ir jāsaprot, ka šo atlīdzības apmēru tiesa var noteikt tikai tad, ja iesniegts pamatots prasījums par morālā zaudējuma piedziņu, t.i., pierādīšanas pienākums arī šajās lietās gulstas uz prasītāju un nevis uz tiesu vai citiem vārdiem - nez vai būtu atzīstama par pamatotu prakse, kad prasītājs griežas tiesā ar prasību nosakiet kādi zaudējumi man nodarīti un arī to pamatojiet.

Jādomā, ka izteiktie apsvērumi palīdzēs uzlabot tiesu praksi lietās, kas rodas no saistību tiesībām.

Kustamu lietu ieķīlāšanas tiesiskā regulējuma problēmas

I. Kustamu lietu ieķīlāšanas nozīme prasījumu nodrošināšanā

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, attīstoties tirgus saimniecībai, arvien lielāka ir kļuvusi nepieciešamība pēc ekonomiskās aprites dalībnieku interesēm un iespējām atbilstoši kredīta nodrošināšanas papēmieniem.

Drošākais no liettiesiskajiem prasījumu nodrošināšanas veidiem ir nekustamā īpašuma ieķīlājums jeb hipotēka. Tomēr nekustamo īpašumu skaits ir ierobežots. Vairums uzņēmēju un patērētāju, kas grib aizņemties naudu, nespēj piedāvāt kredītoram nekustamo īpašumu kā nodrošinājumu. Tāpēc ir nepieciešams, lai arī kustamas lietas varētu plaši izmantot kredīta nodrošināšanai. Uzņēmējsabiedrību īpašumā ir vērtīgas kustamas lietas, kas tiek izmantotas uzņēmējdarbībā: preču krājumi, izejvielas un pusfabrikāti, transportlīdzekļi, kā arī cita kustamā manta. Arī fizisku personu īpašumā ir kreditoru prasījumu nodrošināšanai piemērotas kustamas lietas, piemēram, automašīnas un lauksaimniecības tehnika.

Sevišķu aktualitāti kustamu lietu ieķīlāšanas jautājumi ir ieguvuši ar jauna ķīlas tiesību veida – komerckīlas – ieviešanu. Komerckīla jau ir ieguvusi lielu praktisku nozīmi. 1999.gada 1.janvārī ar komerckīlām bija nodrošināti prasījumi Ls 725,6 milj. kopsummā¹

Sakarā ar kustamu lietu ieķīlāšanas aktualitāti ir vēlama ķīlu tiesiskā regulējuma sīkāka izpēte. Tāpēc rakstā aplūkota gan rokas ķīla, gan komerckīla, galveno uzmanību tomēr pievēršot komerckīlai. Rakstā norādīti komerckīlas pozitīvie aspekti un tās trūkumi, kā arī izteikti priekšlikumi ķīlu tiesiskā regulējuma uzlabošanai.

II. Rokas ķīlas praktiskā nozīme un nodibināšanas īpatnības

Latvijas 1937.gada Civillikuma Lietu tiesību daļas noteikumi par ķīlas tiesību regulē tikai divus kustamu lietu ieķīlājuma veidus: rokas ķīlu (1340.–1361.p.) un lietošanas ķīlu (1362.–1366.p.). 1279.panta 2.piezīmē norādīts, ka ķīlas tiesību uz kustamām lietām var nodibināt bez to

¹ M.Ķirsons. 1998. gadā lielākais komerckīlu turētājs – a/s Latvijas Unibanka. Dienas Bizness, Nr. 4, 07.01.1999, 2. lpp.

nodošanas ķīlas ņēmēja valdījumā pēc komercķīlas noteikumiem, kas ievietoti citos likumos.

Tā kā lietošanas ķīlas priekšmets ir augļu nesēja lieta, kas jānodod kreditora valdījumā, šī ķīlas tiesība praksē tiek izmantota ļoti reti. Vienīgais Civillikumā regulētais kustamo lietu ieķīlājuma veids, kam ir praktiska nozīme, ir rokas ķīla. Rokas ķīlas nodibināšanai ir nepieciešams, lai ieķīlātājs nodotu lietu ķīlas ņēmēja valdījumā (1340.p. l.d.). Saskaņā ar 1340.panta 2.daļu šī nodošana notiek pēc vispārējiem kustamu lietu valdījuma iegūšanas noteikumiem, kas norādīti 883. un turpmākajos pantos. Rokas ķīlas nodibināšana notiek ar lietas nodošanu ķīlas ņēmēja varā (879. 883.p.). Ieķīlātājs tādējādi zaudē valdījumu un iespēju lietot ieķīlāto lietu. Šī iemesla dēļ rokas ķīlu nav iespējams plaši izmantot kā kredīta nodrošinājumu komercdarbībā. Ieķīlāšanai piemērotās lietas kredīta ņēmējiem parasti ir nepieciešamas savas komercdarbības turpināšanai. Bankām, savukārt, nav preču, izejvielu un pusfabrikātu krājumu, kā arī citu ieķīlāšanai noderīgu lietu glabāšanai piemērotu telpu. Rokas ķīla tāpēc ir piemērota galvenokārt tad, ja persona aizņemas naudu lombardā, ieķīlājot vērtslietas vai vērtīgus, pārvietojamus sadzīves priekšmetus, kas paliek lombarda valdījumā.

Pie Civillikuma vispārīgajiem noteikumiem par kustamu lietu valdījuma iegūšanu pieder arī 890.pants, saskaņā ar kuru valdītājs var sākt valdīt lietu citas personas vārdā. Šādā gadījumā līdzšinējais valdītājs, paturot lietu savā varā, kļūst par valdītāja vietnieku valdījumā. Valdījuma nodibināšana 890.pantā paredzētajā kārtībā juridiskajā literatūrā bieži tiek apzīmēta ar latīnisko terminu *constitutum possessorium*¹ Latviešu valodā varētu lietot apzīmējumu "valdījuma konstitūts" Ja rokas ķīlu drīkstētu nodibināt arī 890.panta kārtībā, tad ieķīlātās lietas varētu atstāt ieķīlātāja varā. Tādējādi viņam tiktu dota iespēja turpināt ieķīlātās mantas lietošanu.

Vairākos juridiskās literatūras avotos, balstoties uz Latvijas 30.gadu tiesu praksi, ir pieļauta rokas ķīlas valdījuma nodibināšana 890.panta kārtībā, ja vien ārēji izpaužas tas, ka ieķīlātājs lietu valda citas personas uzdevumā² Nodibinot jebkādu ķīlas tiesību, vienmēr ir jāievēro atklātības jeb publicitātes princips. Atklātības principa mērķis ir aizsargāt trešo

¹ Civillikumi ar paskaidrojumiem. Lietu tiesības. Sast. F.Konradi un A.Valters, 50. lpp. C.Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band II, S. 100; H.Blaese/S.Mende. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Band II 2, S. 51; Baur/Stürner. Lehrbuch des Sachenrechts, S. 58.

G.Višņakova, K.Balodis. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas; Valdījums; Tiesības uz svešu lietu (841.-926., 1130.-1400. p.), 41., 207., 208. lpp.; Civillikumi ar paskaidrojumiem. Lietu tiesības. Sast. F.Konradi un A.Valters, 367., 369. lpp.

personu pamatotās intereses. Lietu tiesības ir absolūtas tiesības, tās ir spēkā attiecībā pret ikvienu personu. Tāpēc ikvienam ir tiesības zināt to, kurai personai konkrētā lietu tiesība pieder¹ Lietas īpašnieka potenciālajiem kreditoriem ir jābūt iespējai pārliccināties, vai lieta jau nav ieķīlāta citam kreditoram. Ja rokas ķīlas priekšmets nodots ķīlas ņēmēja varā, tad atklātības princips ir ievērots. No nodošanas brīža lieta atrodas pie ķīlas ņēmēja, un ieķīlātājs zaudē iespēju to ļaunprātīgi ieķīlāt kādam citam kreditoram. Lietu tiesību literatūrā atrodamas norādes, ka, nodibinot rokas ķīlu 890.panta kārtībā, atklātības principa ievērošanas nolūkā lietai jāpieliek zīmes vai plombas, kas liecina par lietas ieķīlāšanu konkrētam kreditoram²

Rokas ķīlas nodibināšana ar *constitutum possessorium* tomēr nav pieļaujama pat tad, ja lietai tiek pieliktas zīmes. Pirmkārt, lai ķīlas tiesība pastāvētu, tās publicitātei jābūt pastāvīgai. Zīmju vai plombu pielikšana lietai ir ļoti nedrošs publicitātes nodrošināšanas paņēmieni, jo ieķīlātājam ir iespējams zīmi vai plombu noņemt. Trešajām personām, neredzot zīmes vai plombas, nebūs iespējams pārliccināties par lietas ieķīlāšanu.

Otrkārt, rokas ķīlas nodibināšana 890.panta kārtībā būtu pretrunā ar ķīlas tiesību klasifikācijas principiem. Ieķīlātās lietas nodošana ķīlas ņēmēja varā ir rokas ķīlas neatņemama pazīme. Rokas ķīlu raksturo tas, ka atklātības principa ievērošana tiek nodrošināta, nododot lietu ķīlas ņēmēja varā un ieķīlātājam zaudējot kontroli pār savu lietu. Par to, ka lietas nodošana ķīlas ņēmēja faktiskā varā, viņa "rokās", ir rokas ķīlas neatņemama pazīme, liecina arī šī lietu tiesību institūta nosaukums³ Ja lieta tiek atstāta ieķīlātāja varā un atklātuma principa ievērošana nodrošināta ar speciāli pieliktu, ikvienam redzamu zīmju palīdzību, tad šāds ķīlas tiesības veids ir kustamu lietu hipotēka⁴ Kustamu lietu hipotēka ir sevišķs ķīlas tiesības veids, kam nevar piemērot likuma noteikumus par rokas ķīlu. Latvijas tiesībās kustamu lietu hipotēka ir pazīstama, jo komercķīla pēc savas juridiskās dabas ir kustamu lietu hipotēka⁵ Taču komercķīlas publicitāte tiek nodrošināta nevis, pieliekot zīmes ieķīlātajai lietai, bet gan, izdarot ierakstu ķīlu reģistrā.

¹ K.H.Schwab/H.Prütting. Sachenrecht, S. 15.

² Civillikumi ar paskaidrojumiem. Lietu tiesības. Sast. F.Konradi un A.Valters, 367. lpp.; G.Višņakova, K.Balodis. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas; Valdījums; Tiesības uz svešu lietu (841.-926., 1130.-1400. p.), 41., 207., 208. lpp.

³ H.M.Riemer. Die beschränkten dinglichen Rechte. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts. Band II. S. 155.

⁴ W.Freyman. Die Rechtslage der modernen Mobiliarhypothek. Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft, 1933/34, Heft 4, S. 225.
J.Rozenfelds. Ķīlas tiesības, 12. lpp.

Jāsecina, ka rokas ķīlas nodibināšana ar valdījuma konstitūtu nav iespējama. Šāds ieķīlājums būtu nevis rokas ķīla, bet gan savdabīga kustamu lietu hipotēka, kuras publicitāti nodrošina ar zīmju palīdzību. Arī vairākos nozīmīgos pirms 1940.gada publicētos literatūras avotos ir noliegta iespēja nodibināt rokas ķīlu Civillikuma 890.pantā paredzētajā kārtībā¹ Salīdzinājumam citu valstu civillikumu normas par rokas ķīlu, piemēram, Vācijas BGB 1205.paragrāfa 1.daļa un Šveices ZGB 884.panta 3.daļa paredz, ka rokas ķīlas nodibināšanai ir nepieciešama ķīlas priekšmeta nodošana ķīlas ņēmēja faktiskā varā. Ne Vācijas, ne Šveices tiesībās nav atļauts nodibināt rokas ķīlu ar constitutum possessorium, atstājot lietu ieķīlātāja varā²

Jautājums par to, vai rokas ķīlas nodibināšana ir pieļaujama, atstājot lietu ieķīlātāja varā, ir teorētiski interesants, bet ar komercķīlas ieviešanu tas lielā mērā ir zaudējis savu praktisko nozīmi. Vienlaikus ir svarīgi, lai juristu un ar ķīlu reģistrāciju saistīto ierēdņu vidū nostiprinātos pareiza izpratne par to, kā kustamu lietu ķīlas tiesības klasificējamās pēc konkrētiem ķīlas tiesību veidiem raksturīgajām pazīmēm. Piemēram, šogad presē publicētā rakstā par komercķīlu reģistrācijas problēmām bija atferēts Valsts tehniskās uzraudzības inspekcijas priekšnieka apgalvojums, ka, pastāvot dažādiem reģistriem bez kopīgas datu bāzes, traktortehnika varētu tikt ieķīlāta nevis kā komercķīla, kas reģistrēta komercķīlu reģistrā, bet gan kā minētajā inspekcijā reģistrēta vienkārša ķīla³ Šāda “vienkārša ķīla” Latvijas tiesībās nemaz nav pazīstama. Civillikums un speciālie likumi konkrēti regulē Latvijā pastāvošos kustamās mantas ķīlu veidus. Tie ir rokas ķīla, komercķīla, lietošanas ķīla, kā arī publiskajā apgrozījumā esošo vērtspapīru ķīla. Publiskā apgrozījumā esošo vērtspapīru ķīla, kas saskaņā ar 1995.gada 23.augusta Vērtspapīru likuma 49.panta 1.daļas 8.punktu jāreģistrē Latvijas Centrālajā depozitārijā, savas specifikas dēļ ir uzskatāma par patstāvīgu ķīlas tiesību veidu. Valsts tehniskās uzraudzības inspekcijā reģistrējamās traktortehnikas ķīlas ir komercķīlas jau kopš 1997.gada, kad komercķīla tika ieviesta ar Ministru kabineta 1997.gada 15.augusta noteikumiem nr.274. Tāpēc patvaļīgi radītā termina “vienkārša ķīla” attiecināšana uz traktortehnikas ieķīlājumiem ir juridiski nepareiza.

C.Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band II, S. 447; H.Blaese/S.Mende. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Band II 2, S. 227.

Baur/Stürmer. Lehrbuch des Sachenrechts, S. 593; H.M.Riemer. Die beschränkten dinglichen Rechte. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts. Band II, S. 156.

³ M.Ķirsons. Grib vienkāršot komercķīlu likumu. Dienas Bizness. Nr. 22 1999, 02.02.1999, 8. lpp.

III. Komerķķilas regulējums 1998.g. 21.oktobra Komerķķilas likumā

Komerķķīla ir kustamu lietu bezvaldījuma ķīla, kas jāreģistrē ķīlu reģistrā. Komerķķīlas ieviešanas mērķis bija radīt uzņēmēju kredītēšanas praksē ērti izmantojamu ķīlas tiesību. Komerķķīlas reģistrācija nodrošina kreditoru interešu aizsardzību un dod visām ieinteresētajām trešajām personām iespēju pārliecināties par ieķīlājumu. Ar komerķķīlu reģistrācijas sākšanos uzņēmēji ir ieguvuši iespēju ieķīlāt savu kustamo mantu, turpinot tās izmantošanu uzņēmējdarbībā.

Pirmais tiesību akts, kas regulēja komerķķīlu, bija Satversmes 81.panta kārtībā izdotie Ministru kabineta 1997.gada 15.augusta noteikumi nr. 274 "Grozījumi likumā "Par uzņēmējdarbību"" Šie noteikumi papildināja likumu "Par uzņēmējdarbību" ar jaunu 33.¹ pantu, kas definēja komerķķīlu un noteica tās nodibināšanas un izbeigšanās kārtību. 1997.gada 4.decembrī Saeima pieņēma likumu "Grozījumi likumā "Par uzņēmējdarbību"", ar kuru 33.¹ pants tika izteikts nedaudz grozītā redakcijā, novēršot dažus būtiskus noteikumu nr. 274 trūkumus, piemēram, izslēdzot normu, ka ķīlas reģistrācija ir obligāta neatkarīgi no tā, vai uzņēmējdarbībā iesaistītas mantas ieķīlāšana paredzēta, nododot ķīlas priekšmetu ķīlas ņēmēja valdījumā vai bez nodošanas. 1998.gada 21.novembrī Saeima pieņēma Komerķķīlas likumu – tiesību aktu, kas komerķķīlu regulē ļoti detalizēti. Komerķķīlas likums stājās spēkā 1999.gada 1.martā, aizstājot likuma "Par uzņēmējdarbību" 33.¹ pantu. Turpmākajos 9 apakšpunktos apskatītas komerķķīlas detaļas norādītā likuma aspektā.

1. Komerķķīlas priekšmets

Par komerķķīlas priekšmetu var būt uzņēmumam (uzņēmēj sabiedrībai) piederoša kustama ķermeniska vai bezķermeniska lieta, šo ķermenisko un bezķermenisko lietu kopība, kā arī visa uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) manta (Komerķķīlas lik. 3.p. 1.d.). Saskaņā ar Komerķķīlas likuma 4.panta 1.daļu kuģi, kā arī no vekseļa vai ķeka izrietoši prasījumi nevar būt komerķķīlas priekšmets. Par komerķķīlas priekšmetu saprotamā kārtā nevar būt arī nekustamie īpašumi, jo tie ieķīlājami hipotēkas formā saskaņā ar Civillikumu. Kā izriet no Komerķķīlas likuma 3. un turpmākajiem pantiem, tad par komerķķīlas priekšmetu var būt ļoti plašs kustamo lietu un tiesību klāsts. No izņēmumiem jāmin publiskajā

apgrozījumā esošie vērtspapīri. Tie iekļājami Centrālajā depozitārijā, kam ir šādu vērtspapīru ķīlu reģistrēšanas monopoltiesības (Vērtspapīru lik. 49.p.).

Visai problemātisks ir Komerckķīlas likuma 3.panta 1.daļas 3.punkta noteikums, saskaņā ar kuru par komercķīlas priekšmetu var būt visa uzņēmumam (uzņēmēj sabiedrībai) piederošā manta. Kreditors, kas gandrīz vienmēr ir banka, parasti grib saņemt pēc iespējas lielāku kredīta nodrošinājumu. Šāda vēlme ir saprotama, taču vienlaikus jāievēro, ka likumā atļautā iespēja nodibināt komercķīlu uz visu uzņēmēj sabiedrības mantu pārmērīgi aizskar komercķīlas devēju intereses. Iekļājot visu savu mantu vienai bankai, komercķīlas devējs nokļūst viena kreditora finansiālā atkarībā. Ja šādas visaptverošas komercķīlas devējs kļūst maksātnespējīgs, tad banka, kas ir komercķīlas ņēmēja, kļūst par vienīgo nodrošināto kreditoru. Lietas, kas iekļātas prasījumu nodrošināšanai, ir izslēdzamas no tās parādnieka mantas saraksta, uz kuru vēršami kreditoru prasījumi, un nodrošinātais kreditors ir tiesīgs tās realizēt (1996.gada 12.septembra lik. "Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju" 55.p. 4.d., 68.p.). Ja visa maksātnespējīgās uzņēmēj sabiedrības manta iekļāta vienam kreditoram un šis kreditors īsteno savas tiesības, tad nepietiek mantas pārējo kreditoru prasījumu apmierināšanai. Ja parādniekam nav nekustamo īpašumu, tad rodas situācija, kad tikai komercķīlas ņēmējs maksātnespējas procesā var apmierināt savus prasījumus. Tādējādi minētais Komerckķīlas likuma noteikums apdraud likumā "Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju" nosprausto maksātnespējas procesa mērķu īstenošanu.

Salīdzinājumam Norvēģijas 1980.gada 8.februāra Ķīlu likumā, kas regulē visus ķīlas tiesību veidus, ir norādīts, ka uz visu iekļātāja pašreizējo vai nākotnē iegūstamo īpašumu ķīlas tiesība nevar tikt nodibināta (likuma 1-3.§ 1.d.). Šā paša likuma 3.-4.§ un turpmākie paragrāfi regulē, kādas komercuzņēmuma mantas sastāvdaļas var būt par reģistrējamas kustamu lietu ķīlas priekšmetu. Kā pieļaujамie ķīlas priekšmeti šajā likumā minēti, piemēram, ražošanas iekārtas, darbaņki, biroja iekārtas, patenti, tiesības uz preču zīmēm, izejvielu, preču un pusfabrikātu krājumi, degvielas krājumi, motorizētie transportlīdzekļi, mājlopi un minerālmēsli krājumi. Tātad saskaņā ar Norvēģijas ķīlu likumu bezvaldījuma ķīla var tikt nodibināta uz parādnieka kustamās mantas atsevišķām sastāvdaļām, bet nevis uz visu mantu kopumā. Norvēģijas likumā ietvertais precīzais pieļaujamo ķīlas priekšmetu regulējums vairāk atbilst iekļātāja interesēm, nekā Latvijas likumā atļautā iespēja nodibināt komercķīlu uz visu komercķīlas devēja mantu. Teorētiski arī pēc Norvēģijas likuma ir iespējams iekļāt komercuzņēmuma kustamās mantas visas atsevišķās sastāvdaļas, ja vien tās

pietiekami konkretizētas pušu līgumā. Tomēr aizliegumam nodibināt ķīlas tiesības uz visu mantu ir pozitīva nozīme, atturot kreditoru no pārmērīga nodrošinājuma pieprasīšanas. Latvijas Komerckīlas likumā paredzētā iespēja nodibināt komercķīlu uz visu uzņēmēj sabiedrības mantu ir pamudinājums bankām lielākas drošības labad pieprasīt kā ķīlu visu uzņēmēj sabiedrības mantu pat tad, kad tas nav nepieciešams. Ja iekļāta visa manta, bet tās tirgus vērtība ievērojami pārsniedz komercķīlas ņēmēja prasījumu apmēru, tad parādniekam vairs nav mantas, ko iekļāt cita kredīta saņemšanai. Viņš gan var piedāvāt savu mantu citam kreditoram otrreizējai iekļāšanai, ja komercķīlas ņēmējs to ir atļāvis, taču jāšaubās, vai potenciālais kreditors gribēs nodibināt komercķīlu, kam nav pirmtiesības.

Komerckīlas likuma 3.panta 1.daļas 3.punkts neveicina uzņēmēj sabiedrību mantas lietderīgu izmantošanu kreditoru prasījumu nodrošināšanai. Šī norma vienpusīgi aizsargā banku intereses un var pat kļūt par kavēkli ekonomikas attīstībai kopumā. Ir ieteicams atcelt 3.panta 1.daļas 3.punktu un likumā iekļaut sīkākus noteikumus par to, kādas lietas var būt par komercķīlas priekšmetu.

2. Komerckīlas devējs un komercķīlas ņēmējs

Komerckīlas devējs ir persona, kas piešķir komercķīlas tiesību, bet komercķīlas ņēmējs ir persona, kas pieņem komercķīlu sava prasījuma nodrošināšanai (Komerckīlas lik. 5., 6.p.). To, kādas personas var būt komercķīlas devēji, sīkāk nosaka Komerckīlas likuma 3.panta normas par komercķīlas priekšmetu. Parasti ķīlas devējs ir uzņēmums vai uzņēmēj sabiedrība. Tomēr saskaņā ar Komerckīlas likuma 3.panta 2.daļu gaisakuģi, sauszemes mehāniskie transportlīdzekļi un to piekabes, uzņēmums kā lietu kopība, uzņēmēj sabiedrības kapitāla daļas, slēgtās emisijas akcijas un slēgtās emisijas obligācijas var būt komercķīlas priekšmets neatkarīgi no tā, kam šīs lietas pieder. Tātad 3.panta 2.daļa faktiski rada fiziskām personām un juridiskām personām, kas nav uzņēmēj sabiedrības, zināmas iespējas iekļāt savu mantu komercķīlas formā. Šis noteikums ir vērtējams pozitīvi, jo paplašina potenciālo komercķīlas devēju loku. Saskaņā ar likuma "Par uzņēmēj darbību" 33.¹ pantu 1997.gada 4.decembra likuma redakcijā tikai uzņēmumam (uzņēmēj sabiedrībai) piederīga manta varēja būt komercķīlas priekšmets. Tāpēc fiziskas personas nevarēja būt komercķīlas devējas¹

¹ D.Bērziņa, Komerckīla: tās nodibināšana un reģistrācija. Mans Īpašums, Nr. 9, 1998, 12. lpp.

Literatūrā jau ir aplūkots jautājums, vai arī ārzemju uzņēmēj sabiedrības var būt komercķīlas devējas¹ Šaubas par to, ārzemju sabiedrības var būt komercķīlas devējas, rodas tāpēc, ka reizēm šo sabiedrību juridiskā statusa pārbaude ir saistīta ar grūtībām² Tomēr nav pamata ārzemēs reģistrētām uzņēmēj sabiedrībām liegt iekļāt savu mantu kā komercķīlu, ja vien šīs sabiedrības iesniedz komercķīlu reģistram starptautisko konvenciju un Latvijas likumu prasībām atbilstošus dokumentus, kas apliecina to juridisko statusu.

3. Komercķīlas nodibināšanas īpatnības

Saskaņā ar Komercķīlas likuma 9.panta 1.daļu komercķīlu nodibina uz līguma pamata un reģistrē komercķīlu reģistrā. Komercķīla kā lietu tiesība ir uzskatāma par nodibinātu ar reģistrācijas brīdi³ Komercķīlas reģistrācija nodrošina atklātības principa ievērošanu, jo reģistrs ir publisks (Komercķīlas lik. 21.pants). Ikvienai personai ir tiesības iepazīties ar komercķīlu reģistra ierakstiem un saņemt no tiem izrakstus.

Komercķīlas likuma noteikumi par komercķīlas nodibināšanu un reģistrāciju (likuma II nodaļa: 10.–23.pants) nodrošina samērā optimālu nodibināšanas un reģistrācijas procedūru, kas tomēr varēja būt vienkāršāka. Kā trūkums ir jāmin tas, ka saskaņā ar 12.panta 2.daļu paraksti uz komercķīlas pieteikuma ir jāapliecina notariāli. Tā ir nevajadzīga formalitāte, kas palēnina komercķīlas nodibināšanas procedūru. Nav īsti saprotams, kāpēc tā paredzēta likumā. Iespējams, ka motīvs ir bijis komercķīlas devēju iespējamo ļaunprātību novēršana, lai nepieļautu situācijas, kad komercķīlas pieteikumu komercķīlas devēja vārdā paraksta nepilnvarota persona. Komercķīlas ņēmējam tomēr pašam būtu jāpieliek vajadzīgās pūles, lai nodrošinātu, ka komercķīlas pieteikumu patiešām paraksta tā persona, kurai ir tiesības to darīt. Iespējams arī, ka aiz normas par parakstu notariālo apliecināšanu nav meklējams nekāds sevišķs mērķis vai nolūks. Var gadīties, ka likuma autori tikai sekojuši 1937.g. 22.decembra Zemesgrāmatu likuma 60.panta paraugam, saskatot komercķīlas reģistrācijā paralēles ar lietu tiesību ierakstīšanu zemesgrāmatā. Saskaņā ar šo Zemesgrāmatu likuma pantu privātpersonu parakstiem uz zemesgrāmatu nodaļā iesniedzamajiem nostiprinājumu lūgumiem jābūt notāra vai pagasttiesas apliecinātiem.

¹ Turpat, 13. lpp.

² Turpat, 13. lpp.

³ J.Rozenfelds. Ķīlas tiesības, 13. lpp.

Par lieku normu, kas kavē komercķīlas reģistrāciju transportlīdzekļiem, ir atzīstama Komerckķīlas likuma 18. panta 4. daļa, saskaņā ar kuru sauszemes transportlīdzekļa vai tā piekabes ieķīlātājam ir jāizsniedz attiecīgā reģistra turētājam transportlīdzekļa reģistrācijas apliecība, kurā reģistra turētājs izdara atzīmi par transportlīdzekļa ieķīlāšanu¹

4. Komerckķīlas devēja tiesības atsavināt un pārstrādāt ieķīlātās lietas

Izejvielu, pusfabrikātu un preču krājumi ir kredīta nodrošināšanai piemērota manta. Vienlaikus šīs lietu kopības, kuru sastāvs uzņēmējdarbības procesā nemitīgi mainās, komercķīlas devējiem ir nepieciešamas uzņēmējdarbības turpināšanai. Tāpēc jāautā, vai Komerckķīlas likuma normas atļauj komercķīlas devējiem savas uzņēmējdarbības ietvaros pārstrādāt ieķīlātos izejvielu un pusfabrikātu krājumus, kā arī atsavināt ieķīlātos preču krājumus. Par šādām tiesībām komercķīlas devējs un ņēmējs neapšaubāmi var vienoties, taču svarīgi ir noskaidrot tiesisko situāciju, ja šādas vienošanās nav.

Saskaņā ar likuma 34.panta 1.daļu komercķīlas devējam ir tiesības atsavināt ieķīlāto mantu tikai ar komercķīlas ņēmēja rakstisku atļauju. Ja nav citas vienošanās ar komercķīlas priekšmeta ieguvēju, tad komercķīla uz atsavināto lietu izbeidzas (34.p. 1.d. 2.teik.). Atsavinot lietu kopību, piemēram, preču krājuma atsevišķas sastāvdaļas, ir jāievēro Komerckķīlas likuma 3.panta 3.daļas norma. Saskaņā ar šo noteikumu komercķīla, kuras priekšmets ir lietu kopība, aptver gan šīs kopības esošās, gan nākamās sastāvdaļas, ja vien nav skaidri redzams, ka komercķīlas devēja nodoms bijis ieķīlāt vienīgi šīs lietu kopības sastāvu, kāds tas bijis komercķīlas nodibināšanas laikā. 34.panta 1.daļas 2.teikums un 3.panta 3.daļa optimāli noregulē preču krājuma vai citas lietu kopības atsevišķo sastāvdaļu atļautas atsavināšanas sekas. Lietas, kas preču krājumā tiek ieķīlātām, šāds regulējums atbilst gan kreditora, gan komercķīlas devēja interesēm. Komerckķīlas devējs var preces atsavināt savas uzņēmējdarbības turpināšanas nolūkā, bet par kredīta nodrošinājumu kalpojošās mantas apmērs nesamazinās.

Pilnīgi lieks turpretī ir noteikums, ka komercķīlas devējs drīkst atsavināt ieķīlāto mantu tikai ar komercķīlas ņēmēja rakstveida atļauju (34.p. 1.d.).

¹ M. Ķirsons. Grib vienkāršot komercķīlu likumu. Dienas Bizness. Nr. 22., 02.02.1999., 8. lpp.

Acīmredzami šis noteikums likumā iekļauts kreditoru interešu aizsardzības nolūkā. Ļoti bieži komercķīlas priekšmets ir manta, kuras atsavināšana ir komercķīlas devēja uzņēmējdarbības neatņemama sastāvdaļa, un kreditors nemaz nav ieinteresēts neatļaut mantas atsavināšanu. Komercķīlas ņēmējs un devējs paši varētu vienoties par tiesībām atsavināt ieķīlāto mantu. Bankas ir ekonomiski spēcīgākas par kredīta ņēmējiem, tāpēc tās nepieciešamības gadījumā spētu panākt tādu noteikumu iekļaušanu līgumā, kas neatļautu komercķīlas devējam atsavināt ieķīlāto mantu.

Komercķīlas likumā nav skaidru noteikumu par komercķīlas devēja tiesībām pārstrādāt ieķīlāto mantu. Saskaņā ar 24.panta 2.teikumu komercķīlas devējs ieķīlāto lietu var valdīt un lietot, kā arī patērēt to savām vajadzībām vispārpieņemto normu ietvaros. Norādi uz patēriņu "savām vajadzībām" var tulkot kā atļauju pārstrādāt ieķīlātās lietas, ja vien pārstrādāšana notiek komercķīlas devēja uzņēmējdarbības ietvaros. Nav īsti saprotams, ko nozīmē "vispārpieņemtās normas" Tā kā likums pietiekami skaidri neregulē jautājumu par ieķīlātās mantas pārstrādāšanu, tad pusēm, ja tas nepieciešams, vajadzētu par to precīzi vienoties komercķīlas līgumā.

5. Komercķīlas izbeigšanās īpatnības neatļauta atsavinājuma gadījumā

Ja komercķīlas devējs bez komercķīlas ņēmēja atļaujas atsavina ieķīlāto mantu, tad iestājas Komercķīlas likuma 34.panta 3.daļā paredzētās tiesiskās sekas. Šī norma tiesiskās sekas iedala atkarībā no tā, vai neatļauti atsavinātās mantas ieguvējs ir labticīgs vai ļauticīgs. Ja ieguvējs zinājis vai viņam saskaņā ar 34.panta 2.daļu bija jāzina, ka manta ir ieķīlāta un atsavinājums nav atļauts, tad viņš ir ļauticīgs ieguvējs un komercķīla uz iegūto mantu paliek spēkā. Tādā gadījumā komercķīlas ņēmējs var atprasīt ieķīlāto mantu no jebkura ļauticīga ieguvēja, ja ar komercķīlu nodrošinātais prasījums netiek dzēsts termiņā. 34.panta 2.daļā minēti gadījumi, kad mantas ieguvējam ir jāpārbauda, vai tā nav ieķīlāta, piemēram, ja tiek atsavināta lieta, kas acīmredzami nav atsavinātāja parasti ražojamā vai pārdodamā lieta. Turpretī, ja ieguvējs ir labticīgs, tad komercķīla izbeidzas.

Šāds neatļauta atsavinājuma tiesisko seku regulējums ir īpatnējs. Tas ir pretrunā ar vispāratzīto principu, ka neatļauti atsavināta ķīlas priekšmeta ieguvēja labticībai vai ļauticībai nav nekādas nozīmes, ja tā reģistrēta publiski pieejamā reģistrā. Ķīlas tiesībai jāpaliek spēkā neatkarīgi no tā, vai ieguvējs zinājis par ieķīlājumu. Komercķīlas likuma 33.panta 1.daļā ir skaidri norādīts, ka komercķīlu reģistra ieraksti ir saistoši trešajām

personām, un neviens nevar aizbildināties ar to nezināšanu. 34.panta noteikumi, kas paredz komercķīlas izbeigšanos ar ķīlas priekšmeta labticīgu iegūšanu, samazina komercķīlu registrācijas nozīmi. Šajā gadījumā tiek nevajadzīgi aizskartas kreditoru intereses. Minētie noteikumi būtu jāatceļ.

6. Komercķīlas pārvaldnieks

Kā norādīts Komercķīlas likuma 29.panta 1.daļā, komercķīlasņēmējs reģistrētai komercķīlai jebkurā brīdī var iecelt komercķīlas pārvaldnieku. Komercķīlas pārvaldnieks darbojas kā komercķīlasņēmēja pilnvarnieks ar komercķīlu saistītajās attiecībās (Komercķīlas lik. 31.p. 1.d.), un viņa iecelšana jāieraksta komercķīlu reģistrā (30.p. 1.d.).

Komercķīlas pārvaldnieka iecelšanas galvenais mērķis ir uzraudzīt, vai komercķīlasdevējs rīkojas ar ieķīlāto mantu atbilstoši komercķīlas līguma noteikumiem un kreditora interesēm. Likuma noteikumi par komercķīlas pārvaldnieku (likuma 29.–32.pants) ir jāvērtē kā kreditora interešu pārspīlēta aizsardzība. Likumā nemaz nebija vajadzīgs paredzēt šāda pārvaldnieka iecelšanas iespēju. Komercķīlasņēmējs un devējs par pārvaldnieka iecelšanu varētu vienoties paši. Ja ekonomiski spēcīgākais līgumpartneris – kreditors – pieprasītu, tad komercķīlasdevējs būtu spiests piekrist komercķīlas pārvaldnieka iecelšanai arī tad, ja likumā nemaz nebūtu noteikumu par šādu pārvaldnieku.

7. Komercķīlas priekšmeta atrašanās kreditora valdījumā

Komercķīla tika ieviesta, lai radītu iespēju ieķīlāt uzņēmējdarbībā izmantojamo kustamo mantu, vienlaikus dodot uzņēmējiem iespēju turpināt šīs mantas lietošanu. Komercķīlas likuma 25.pants turpretī satur detalizētus noteikumus, kas jāievēro komercķīlasņēmējam, ja komercķīlas priekšmets nodots viņa valdījumā. Gadījumi, kad ķīlas priekšmets pirms prasījuma termiņa iestāšanās kaut kādu iemeslu dēļ uz laiku nodots komercķīlasņēmēja valdījumā, ir teorētiski iespējami, taču praksē tie būs ļoti reti. Izpētot 25.panta noteikumus, kļūst skaidrs, ka likumdevējs pat pieļāvis iespēju nodibināt komercķīlu tādā veidā, ka komercķīlas priekšmets visu laiku atrodas komercķīlasņēmēja valdījumā. Šāds risinājums ir kļūdainais no lietu tiesību dogmatikas viedokļa. Ja lietai no ķīlas tiesības rašanās līdz pat prasījuma dzēšanas brīdim jāatrodas kreditora valdījumā, tad šāds ieķīlājums izdarāms rokas ķīlas formā. Ķīlas tiesības publicitāti šādos

gadījumos nodrošina ķīlas priekšmeta atrašanās kreditora valdījumā, nevis ieraksts ķīlu reģistrā.

Ļoti savdabīga ir arī 25.panta 8.daļa. Kā norādīts šajā normā, ja iekļāta un komercķīlas ņēmēja valdījumā nodota augļus nesēja lieta, piemērojami noteikumi par lietošanas ķīlu. 25.panta 8.daļa būtībā pieļauj ķīlas tiesību, kas vienlaikus ir gan komercķīla, gan lietošanas ķīla. Ja augļus nesēja kustama lieta tiek nodota kreditora valdījumā, tad šāds iekļājums ir lietošanas ķīla (CL 1362.p.), nevis komercķīla. Lietošanas ķīla nav jāreģistrē ķīlu reģistrā, jo tās publicitāte tiek nodrošināta ar atrašanos ķīlas ņēmēja valdījumā.

25.pants ir vēl viens piemērs, kur likumdevējs, cenšoties pārāk sīki reglamentēt visus iedomājamos gadījumus, likumā iekļāvis liekus noteikumus. Komerķīlas likuma 25.pantu ir ieteicams atcelt tāpat kā vēl dažas citas šī likuma normas.

8. Komerķīlas tiesības izlietošanas kārtība

Komerķīlas tiesības izlietošanu, respektīvi, komercķīlas ņēmēja tiesības parādnieka nokavējuma gadījumā pārdot komercķīlas priekšmetu sīki regulē Komerķīlas likuma 36.–47.pants. No šiem noteikumiem izriet, ka komercķīlu atkarībā no konkrētajiem apstākļiem ir iespējams pārdot trīs veidos: tiesas izsolē, privātā izsolē un bez izsoles. Likuma noteikumi par to, kādos gadījumos katrs no šiem paņēmieniem ir pieļaujams, nav sevišķi precīzi, tomēr no tiem ir iespējams izsecināt, kad katrs no minētajiem trīs paņēmieniem izmantojams.

a) Konkrētu pārdošanas paņēmieni izmantošanas gadījumi

Pārdošana bez izsoles ir atļauta, ja komercķīlas devējs komercķīlas ņēmējam šādas tiesības ir piešķīris un tās reģistrētas komercķīlu reģistrā (lik. 38.p. 1.d.). Pārdošana privātā izsolē Civillikuma 2073. un turpmākajos pantos noteiktajā kārtībā ir pieļaujama tad, ja komercķīlas ņēmējam nav tiesību pārdot lietu bez izsoles un viņš ir pārņēmis iekļāto lietu savā valdījumā. Abos minētajos pārdošanas gadījumos komercķīlas ņēmējam iekļātā manta jāpārdod par visaugstāko cenu, kāda ir iespējama pārdošanas laikā un nenovilcina pārdošanu (43.p. 3.d.).

Ja bez tiesas starpniecības tiek pārdota manta, uz kuru nodibinātas vairākas komercķīlas, tad komercķīlas ņēmējam, kas izlieto komercķīlas tiesību, ir jānorāda ieņēmumu depozitārijs jeb persona, kas pārdos iekļāto

mantu un saņems pārdošanas ieņēmumus (Komerckīlas lik. 44.p. 1.d.). Ieņēmumu depozitārijs parasti ir kāda trešā persona komercbanka, zvērināts revidents, zvērināts notārs vai zvērināts advokāts, taču ar visu komercķīlas ņēmēju piekrišanu arī viens no komercķīlas ņēmējiem var uzņemties šīs funkcijas (44.p. 2.d.). Minēto noteikumu mērķis ir aizsargāt pārējo komercķīlas ņēmēju tiesības, nodrošinot viņu iespējas saņemt pārdošanas ieņēmumu daļu atbilstoši prasījumu pirmtiesībai.

Komerckīlas likumā nav noteikumu par to, kad komercķīlas priekšmets jāpārdod tiesas izsolē. Tāpēc šis pārdošanas veids ir izmantojams tad, ja nav iespējams komercķīlu pārdot ar kādu no pārējiem diviem paņēmieniem. Šāda nepieciešamība var rasties, ja komercķīlas devējs atsakās labprātīgi nodot pārdodamo mantu komercķīlas ņēmēja valdījumā. Ja komercķīlas ņēmējs nav pārņēmis iekļāto mantu savā valdījumā, viņš likumā noteiktajā kārtībā var lūgt saistības bezstrīdus piespiedu izpildīšanu (Komerckīlas lik. 36.p. 2.d.). Saskaņā ar Civilprocesa likuma 400.panta 1.daļas 1.punktu saistību bezstrīdus izpildīšana ir pieļaujama arī pēc līgumiem par saistībām, kas nodrošinātas ar komercķīlu. Ja tiesnesis pieņēmis lēmumu par bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un komercķīlas devējs to nav apstrīdējis, tad manta, uz kuru nodibināta komercķīla, ir jāapkļā, bet pēc tam jāpārdod Civilprocesa likuma 573. un turpmākajos pantos noteiktajā kārtībā.

b) Komerckīlas tiesības izlietošana visas parādnieka mantas iekļāšanas gadījumā

Komerckīlas likuma 39.pants regulē komercķīlas tiesības izlietošanu, kad komercķīlas priekšmets ir uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) visa manta. Ja uzņēmums (uzņēmēj sabiedrība) nav izbeidzis darbību, tad tas pārdodams kopumā kā funkcionējošs, ja puses nav vienojušās citādi. Tas ir vēl viens noteikums, kas vienpusīgi aizsargā kreditoru, respektīvi, banku intereses, nesamērīgi aizskarot parādnieku intereses. Likumā paredzētā atļauja iekļāt visu uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) mantu jau pati par sevi ir pamudinājums kreditoram pieprasīt un saņemt no parādnieka lielāku nodrošinājumu nekā patiešām nepieciešams. Ja šāds parādnieks, kas iekļājis visu savu mantu, nespēj kredītu laikā atdot un viņa uzņēmums tiek pārdots, tad rezultāts ir ļoti netaisnīgs. Parādnieks zaudē savu uzņēmumu un iegūst tikai naudas summu, kas atlikusi pēc komercķīlas ņēmēja prasījumu apmierināšanas.

Vienlaikus 39.pants, kurā skaidri norādīts, ka jāpārdod viss uzņēmums kopumā, nav savienojams ar 4.panta 2.daļu, saskaņā ar kuru

visas mantas ieķīlājuma gadījumā nekustamais īpašums, kuģi, kā arī no vekseliem un čekiem izrietošie prasījumi uzskatāmi par izslēgtiem no ieķīlātās mantas. Ja uzņēmuma (uzņēmējiesabiedrības) mantā ir minētie objekti, rodas nelogiska situācija, kad tie jāpārdod kopā ar visu uzņēmumu, kaut arī nav ieķīlāti.

9. Komerķīla maksātnespējas procesā

Nodrošināto kreditoru, tanī skaitā komerķīlas ņēmēju, tiesības apmierināt savus prasījumus parādnieka maksātnespējas procesā, regulē 1996.gada 12.septembra likums "Par uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību maksātnespēju" Maksātnespējīgā uzņēmuma administrators izslēdz ieķīlāto mantu no tās mantas saraksta, uz kuru vēršami pārējo kreditoru prasījumi (likuma 55.p. 4.d.), un komerķīlas ņēmējam ir tiesības ieķīlāto mantu realizēt likuma 68.pantā noteiktajā kārtībā.

Komerķīlas likumā nekas nav minēts par to, ciktāl uz komerķīlas tiesību īstenošanu maksātnespējas procesā būtu jāattiecinā Komerķīlas likuma noteikumi. Komerķīlas likuma 36. pants 4. punkts tikai norāda, ka gadījumā, ja komerķīlas devējs tiek atzīts par maksātnespējīgu, komerķīlas ņēmēja tiesības izlietot komerķīlas tiesību var ierobežot likumā "Par uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību maksātnespēju" noteiktajā kārtībā. No šīs norādes izriet, ka uz komerķīlas tiesību īstenošanu maksātnespējas procesā attiecināmi gan likuma "Par uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību maksātnespēju", gan Komerķīlas likuma noteikumi. Komerķīlas likums ir jāpiemēro komerķīlas realizācijas jautājumu regulēšanai tiktāl, ciktāl minētos jautājumus neregulē likums "Par uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību maksātnespēju" Šāds risinājums ir saprotams, jo likuma "Par uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību maksātnespēju" pieņemšanas laikā komerķīla Latvijas tiesībās vēl nemaz nebija pazīstama. Tomēr tas nav sevišķi veiksmīgs, jo sarežģī nodrošināto kreditoru prasījumu īstenošanas procedūru, regulējot to dažādos likumos. Maksātnespējas likumi parasti izsmeļoši regulē kārtību, kādā nodrošinātie kreditori maksātnespējas procesā apmierina savus prasījumus¹

¹ Sk., piemēram, Vācijas 1994. g. 5. oktobra Maksātnespējas likuma (*Insolvenzordnung*) 165.-173. §.

IV. Komerčķīla saskaņā ar Komerclikuma projektu

Nākotnē Komerčķīlas likumu paredzēts iekļaut Komerclikumā kā 6.sadaļu "Komerčķīla" (Komerclikuma 424.–468.p.). Komerclikuma projekta noteikumos par komerčķīlu ir atrodamas atsevišķas pozitīvas izmaiņas salīdzinājumā ar Komerčķīlas likumu. Piemēram, Komerclikuma projektā nav atrodama Komerčķīlas likuma 24. pantā iekļautā neskaidrā norāde uz komerčķīlas devēja tiesībām iekļāto lietu "patērēt savām vajadzībām vispārpieņemto normu ietvaros" Komerčķīlas reģistrācijas pieteikumu iesniegšana ir vienkāršota, labprātīgu pieteikumu saskaņā ar projekta 434.panta 1.daļu paraksta tikai komerčķīlas devējs, nevis komerčķīlas devējs un komerčķīlas ņēmējs. Paraksta notariāla apliecināšana uz komerčķīlas reģistrācijas pieteikuma vairs nav nepieciešama, ja parakstītājs personiski iesniedz pieteikumu Ķīlu reģistrā (Komerclikuma proj. 434.p. 2.d.). Komerclikuma projekta noteikumos par komerčķīlas ņēmēja tiesībām un pienākumiem, ja komerčķīlas priekšmets nodots viņa valdījumā (projekta 447.pants), atšķirībā no Komerčķīlas likuma nav norādes uz lietošanas ķīlas noteikumu piemērošanu komerčķīlai.

Vienlaikus Komerclikuma projekta sadaļā "Komerčķīla" pārņemtas vairākas apšaubāmas Komerčķīlas likuma normas. Būtībā saglabāta atļauja iekļāt visu uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) mantu, tikai tā formulēta kā iespēja iekļāt uzņēmumu kā lietu kopību (Komerclikuma proj. 426.p. 2.d.). Arī noteikums, ka komerčķīlas devējs drīkst atsavināt iekļāto mantu tikai ar komerčķīlas ņēmēja rakstisku atļauju, ir iekļauts Komerclikuma projekta 456.pantā. Tāpat saglabāta arī norma par to, ka iekļātās mantas neatļauta atsavinājuma gadījumā komerčķīlas izbeigšanās ir atkarīga no tā, vai ieguvējs ir labticīgs, vai ļaunticīgs (Komerclikuma proj. 456.p. 4.d.).

V. Kustamu lietu iekļāšanas tiesiskā regulējuma uzlabošanas nepieciešamība

Komerčķīlas parādīšanās Latvijas tiesiskajā apritē ir vērtējama pozitīvi. Tomēr trūkumi komerčķīlas tiesiskajā regulējumā ir tik būtiski, ka jādomā par to novēršanu vai pat jauna veida kredīta nodrošinājumu ieviešanu. Komerčķīlas likumā ir ne tikai būtiskas juridiskas aplamības, tam ir raksturīga arī vienkāršu jautājumu pārmērīgi sīka reglamentācija. Ne velti

presē jau parādījušās negatīvas atsauksmes par reģistrācijas procedūras pārāk sarežģīto regulējumu¹

1. Komerķīlas tiesiskā regulējuma uzlabošanas perspektīvas

Komerķīlas tiesisko regulējumu nākotnē vajadzētu uzlabot, novēršot Komerķīlas likuma trūkumus. Noteikumus par komerķīlu nekādā gadījumā nevajadzētu iekļaut Komerclikumā. Tam ir vairāki iemesli. Pirmais iemesls ir tās 6.sadaļas normas, kas ir juridiski aplamas, vai arī lietderības apsvērumu dēļ nav pamatotas. Šeit jāmin, piemēram, normas par iespēju iekļāt visu uzņēmumu, par komerķīlas pārvaldnieku, par komerķīlas izbeigšanos ieguvēja labticības gadījumā, kā arī nevajadzīgais noteikums par komerķīlas reģistrācijas atzīmes izdarīšanu sauszemes transportlīdzekļa reģistrācijas apliecībā. Kā būtisks trūkums jāvērtē arī pārāk sīkā dažādu jautājumu reglamentācija. Līdzīgi kā Komerķīlas likumā arī Komerclikuma projekta 6.sadaļas noteikumus komerķīlas ņēmēja un komerķīlas devēja intereses nav sabalansētas.

Visi līdzšinējie likumi un projekti, tanī skaitā Komerclikuma projekta 6.sadaļa, ir izstrādāti komerķīlas ņēmēju, proti, banku interesēs. Nekas nebūtu iebilstams, ja kreditoru interešu aizsardzība būtu samērīga, taču Komerclikuma projekta 6.sadaļas, tāpat kā Komerķīlas likuma, noteikumi pārāk aizskar parādnieku intereses, ierobežojot viņu rīcības brīvību komercdarbībā. Noteikumus par komerķīlu nav vēlams iekļaut Komerclikumā arī tāpēc, ka komerķīla ir tikai viens no liettiesiskajiem kredīta nodrošinājumu veidiem. Par komerķīlas priekšmetu var būt arī komercdarbībā neiesaistīta manta, piemēram, automašīnas. Komerķīlas likums un Komerclikuma projekts paredz komerķīlai samērā plašu lietojumu arī ārpus komerciālo attiecību jomas. Komercdarbībā plaši tiek izmantoti arī citi prasījumu nodrošinājuma veidi, piemēram, galvojums, taču tas nav iemesls to regulēšanai Komerclikumā.

Komerclikums ir ļoti nozīmīgs likums, no kura kvalitātes vismaz daļēji ir atkarīga Latvijas un ārzemju komersantu uzticēšanās mūsu tiesību sistēmai. Komerclikuma projekta 6.sadaļas trūkumi neveicina pozitīvu iespaidu par Latvijas Komerclikumu.

Tā kā komerķīlu regulējošo noteikumu iekļaušana Komerclikumā nav nepieciešama, komerķīlu arī turpmāk var regulēt Komerķīlas likums. Vienlaikus jāņem vērā, ka likums stāties spēkā tikai šā gada 1.martā. Tāpēc

¹ M Ķirsons. Grib vienkāršot komerķīlu likumu. Dienas Bizness. Nr. 22, 02.02.1999, 8. lpp.

tiesiskās stabilitātes saglabāšanas nolūkā to tuvākajā laikā nevajadzētu grozīt. Komerķīlas likuma uzlabošana būtu ieteicama, agrākais, pēc gada, kad likuma piemērošanas praksē papildus šajā rakstā minētajiem būs atklājušies vēl kādi trūkumi, kā arī noskaidrota likuma piemērošanas ietekme uz komercdarbības ekonomisko pusi. Katrā ziņā būtu vēlams atcelt normu, kas atļauj iekļāt visu uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) mantu. Tā vietā likumā jāiekļauj pieļaujamo ķīlas priekšmetu veidu katalogs. Atceļams ir noteikums, ka ieguvēja labticības gadījumā komerķīla uz neatļauti atsavināto mantu izbeidzas. Likumā nav nepieciešams regulēt komerķīlas ņēmēja pienākumus, ja komerķīlas priekšmets nodots viņa valdījumā. Jāatceļ noteikums, ka komerķīlas devējs drīkst atsavināt iekļāto mantu tikai ar komerķīlas ņēmēja rakstisku atļauju. Likumā būtu vēlams iekļaut normu, kas regulētu komerķīlas devēja tiesības pārstrādāt iekļātās lietas un noteiktu šādas pārstrādes tiesiskās sekas. Atceļami ir noteikumi par komerķīlas pārvaldnieku.

2. Fiduciārā ķīla kā saistību nodrošinājuma veids

Kustamas lietas var izmantot kā kredīta nodrošinājumu, ne tikai tās iekļājot, bet arī nododot tās kreditora īpašumā līdz kredīta atdošanai. Prasījumu nodrošināšana ar lietas nodošanu īpašumā Civillikumā nav regulēta, taču ir tiesiski iespējama. Kustamās mantas nodošana fiduciārā īpašumā, t. i., uzticot lietu kreditoram uz laiku līdz parāda atdošanai, kā prasījumu nodrošinājuma veids ir pazīstama jau no romiešu tiesībām¹ Rietumeiropā šis prasījumu nodrošināšanas paņēmieni daudzviet radies, civiltiesiskās apgrozības dalībniekiem reaģējot uz civillikumos noteikto aizliegumu iekļāt kustamas lietas ar constitutum possessorium palīdzību. Sevišķi plaši šis nodrošinājuma veids kopš 19.gadsimta beigām tiek izmantots Vācijā, kur tam ir daudz lielāka praktiskā nozīme nekā komerķīlai pie mums. Fiduciārās ķīlas ieviešanos tur sekmēja BGB 930.§ paredzētā iespēja nodot lietu īpašumā ar constitutum possessorium. Atšķirībā no ķīlas tiesībām mantas nodošana fiduciārā īpašumā arī Vācijā nav regulēta likumā.

Lietu tiesībām raksturīgs tas, ka, nododot kustamu lietu īpašumā ar valdījuma konstitūtu, nav nepieciešams ievērot kustamu lietu iekļāšanā obligāto atklātības principu² Tas attiecas arī uz Latvijas tiesībām.

¹ V. Kalniņš. Romiešu civiltiesību pamati, 123. lpp.

² K. H. Schwab/H. Prütting. Sachenrecht, S. 169.

Civillikuma 990. un 890.panta noteikumi ļauj kustamu lietu nodot īpašumā ar valdījuma konstitūta palīdzību¹ Tas ir galvenais priekšnoteikums, lai atzītu, ka mantas nodošana fiduciārā īpašumā kredīta nodrošināšanas nolūkā ir pieļaujama arī pēc Latvijas tiesībām. Šis liettiesiskais prasījumu nodrošināšanas paņēmieni nav ķīlas tiesību veids, jo nodrošināšanai tiek izmantotas īpašuma tiesības. Tomēr tam ir bezvaldījuma ķīlas funkcijas un latviski to vienkāršāk būtu dēvēt par "fiduciāro ķīlu"² Fiduciārās ķīlas Latvijā tika plaši izmantotas jau 20. un 30.gadu Latvijas saimnieciskajā dzīvē³ Arī tiesu prakse atzina šī tiesību institūta pieļaujamību⁴

Darījuma rezultātā kreditors (fiduciārs) kļūst par lietas īpašnieku. Kad parādnieks (fiduciants) ir samaksājis, viņš atgūst īpašuma tiesības. Tomēr kreditora īpašuma tiesībām ir zināmi ierobežojumi salīdzinājumā ar īpašuma tiesībām parastā izpratnē. Šie ierobežojumi izskaidrojami ar to, ka īpašuma tiesību iegūšanas mērķis ir tikai prasījuma nodrošinājums. Piemēram, parasts īpašnieks, kura manta atrodas pie kādas maksātnespējīgas personas, var atprasīt šo mantu, bet fiduciārs, kas ieguvis mantu īpašumā prasījuma nodrošināšanas nolūkā, maksātnespējas procesā tiek uzskatīts tikai par nodrošināto kreditoru, tātad pielīdzināts ķīlas kreditoriem⁵

Valdījuma konstitūts nedrīkst būt abstrakts, jo īpašuma tiesību nodošanas pamatā jābūt uz īpašuma atdošanu vērstam tiesiskajam darījumam (CL 989.p). Latvijas 20. un 30.gadu praksē īpašuma tiesību fiduciāra nodošana kreditoram parasti notika, pamatojoties uz kreditora un parādnieka noslēgtu pirkuma līgumu. Pirkuma līguma noslēgšana šādam nolūkam regulāri izraisīja tiesnešu šaubas par to, vai līgums tik tiešām noslēgts pircēja prasījuma nodrošināšanas nolūkā. Zemāku instanču tiesas bieži uzskatīja šādus pirkuma līgumus par fiktīviem, jo to mērķis neesot lietas atsavināšana par atlīdzību, taču Senāts šos apsvērumus noraidīja⁶ Lai nerastos iespaids, ka īpašuma nodošanas pamatā esošais kauzālais darījums ir fiktīvs, Vācijā kreditori un parādnieki noslēdz līgumu, ko sauc vienkārši

Civillikumā ar paskaidrojumiem. Lietu tiesības. Sast. F. Konrādi un A. Valters, 99. lpp.; A. Grūtups. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129. p.), 65. lpp.

² Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sast. F. Konrādi un A. Valters. V sēj., 28. lpp., 1928. g. 13. decembra spried. Nr. 901.

³ A. Loebers. Fiduciāri darījumi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis. 1933 Nr. 9/10, 231. lpp.

⁴ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sast. F. Konrādi un A. Valters. V sēj., 28. lpp., 1928. g. 13. decembra spried. Nr. 901; VII sēj., 31. lpp., 1931. g. 31. janvāra spried. Nr. 15; X sēj., 220. lpp., 1934. g. 25. janvāra spried. Nr. 34; XI sēj., 507. lpp., 1935. g. 12. aprīļa spried. Nr. 514.

⁵ Baur/Stürmer. Lehrbuch des Sachenrechts, S. 626.

⁶ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sast. F. Konrādi un A. Valters. X sēj., 219. lpp., 1934. g. 25. janvāra spried. Nr. 34.

par "nodrošinājuma līgumu" (Sicherungsvertrag)¹ Šajā līgumā tiek skaidri norādīts, ka nodošana īpašumā notiek prasījuma nodrošināšanas nolūkā. Šāds "nodrošinājuma līgums" ir pilnīgi pietiekams pamats īpašuma tiesību pārejai.

Fiduciārajai ķīlai salīdzinājumā ar reģistrētu kustamu lietu ķīlu ir gan negatīvas, gan pozitīvas iezīmes. Fiduciārās ķīlas negatīvais aspekts ir tas, ka trešajām personām, piemēram, parādnieka potenciālajiem kreditoriem, nav iespējams pārliccināties par tās esamību. Kreditora īpašumā nodotā manta atrodas pie parādnieka, un nekādi ārēji redzami apstākļi neliecina par fiduciāro ķīlo. No otras puses, tas aizsargā parādnieku, kura potenciālie darījumu partneri uzskata viņu par maksāspējīgu. Ja potenciālie darījumu partneri ķīlu reģistrā noskaidro, ka parādnieka manta ir ieķīlāta, tas var pamudināt viņus uz pārmērīgu piesardzību pat tad, kad tam nav pamata. Šāda nepamatota piesardzība var samazināt komerciālās aktivitātes. Ļoti pozitīvi vērtējams ir tas, ka fiduciārās ķīlas nodibināšanai nav nepieciešama sarežģītā reģistrācijas procedūra. Pienākums reģistrēt kustamu lietu bezvaldījuma ķīlas zināmā mērā ir valsts iejaukšanās civiltiesiskajās attiecībās, bet fiduciāro ķīlu nodibināšanas gadījumā nekāda nevajadzīga valsts iejaukšanās nenotiek. Kā pozitīvs faktors ir vērtējams arī tas, ka saskaņā ar Civillikumu citai personai var nodot īpašumā tikai konkrētas lietas² Pat, nododot īpašumā lietu kopību, piemēram, preču krājumu, īpašuma tiesības pāriet ieguvējam uz katru konkrētu lietu atsevišķi. Tas nozīmē, ka atšķirībā no komercķīlas, ko iespējams nodibināt uz visu parādnieka mantu, fiduciāro ķīlu nevar nodibināt uz visu mantu kopumā, bet tikai uz mantā ietilpstošajām atsevišķajām lietām.

Katrā ziņā fiduciārā ķīla arī Latvijā varētu tikt izmantota kā viens no prasījumu nodrošinājuma instrumentiem.

Kopsavilkums

Kustamu lietu ieķīlāšanai, nenododot valdījumu kreditoram, ir ļoti liela praktiskā nozīme. Tāpēc ieķīlāšanas tiesiskajam regulējumam jābūt juridiski kvalitatīvam, jāatbilst komercattiecību dalībnieku ekonomiskajām interesēm, kā arī jāsekmē komerciālā aktivitāte. Tā kā rokas ķīla šīm prasībām neatbilst, ir nepieciešams praksē ērti izmantojams nodrošinājuma

¹ Baur/Stüemer. Lehrbuch des Sachenrechts, S. 626.

² E. Hillners. Preču krājums kā prasījuma nodrošinājuma objekts, 5. lpp.; C. Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band I, S. 144; H. Blaesé/S. Mende. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Band II 2, S. 12.

veids, kas nodibināms, nenododot kustamo lietu kreditora valdījumā. Komerckālas ieviešanas ideja ir apsveicama, taču tās regulējums likumā ir neveiksmīgs gan likuma normās atrodamo juridiska rakstura kļūdu dēļ, gan arī pārmērīgi sīkas reglamentācijas un kreditora interešu vienpusīgas aizsardzības dēļ.

Komerckālas likumam nākotnē būtu jāpastāv kā atsevišķam likumam, taču to vajadzētu uzlabot un izslēgt no tā juridiski kļūdainās un no komercattiecību dalībnieku ekonomisko interešu viedokļa nelietderīgās normas. Noteikumus par komerckālu nav nepieciešams iekļaut Komerclikumā, jo komerckāla ir tikai viens no prasījumu nodrošinājuma veidiem, kam ir samērā plaša piemērošanas sfēra arī ārpus komerciālās aprites.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. D.Bērziņa. Komerķīla: tās nodibināšana un reģistrācija. Mans Īpašums, 1998, Nr. 9. 12., 13. lpp.
2. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Lietu tiesības. Sastādījuši. F.Konradi un A.Valters. R., 1935.
3. A.Grūtups. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129.p.). R., 1996.
4. E.Hillners. Preču krājums kā prasījuma nodrošinājuma objekts. R., 1937.
5. V.Kalniņš. Romiešu civiltiesību pamati. R., 1977.
6. M.Ķirsons. 1998.gadā lielākais komerķīlu turētājs a/s Latvijas Unibanka. Dienas Bizness, Nr. 4, 07.01.1999, 2. lpp.
7. M.Ķirsons. Grib vienkāršot komerķīlu likumu. Dienas Bizness. Nr.22, 02.02.1999, 8.lpp.
8. A.Loebers. Fiduciāri darījumi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis. 1933, Nr. 9/10, 221.–231.lpp.
9. J.Rozenfelds. Ķīlas tiesības. R., 1998.
10. G.Višņakova, K.Balodis. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas; Valdījums; Tiesības uz svešu lietu (841.–926., 1130.–1400. p.), R. 1998.
11. H.Blaese / S.Mende. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Band II, 2., Riga, 1940.
12. C.Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band I. Allgemeiner Teil. Familienrecht, Riga, 1889.
13. C.Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band II. Sachenrecht, Riga, 1891.
14. W.Freymann. Die Rechtslage der modernen Mobiliarhypothek. Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft. 1933/34, Heft 4. S. 223–228.
15. F.Baur/J.F.Baur/R.Stürmer. Lehrbuch des Sachenrechts. 16. Auflage, München, 1992.
16. H.M.Riemer. Die beschränkten dinglichen Rechte. Grundriss des schweizerischen Sachenrechts. Band II, Bern, 1986.
17. K.H.Schwab/H.Prütting. Sachenrecht. 27. Auflage, München, 1997.

Zemes strīdu izskatīšanas tiesiskās problēmas Centrālajā zemes komisijā

Viens no zemes reformas pabeigšanas priekšnoteikumiem, lai zemi varētu ierakstīt zemesgrāmatās un pēc tam veikt ar zemi darījumus, ir savlaicīga zemes strīdu izskatīšana. Civilprocesa kodeksā noteiktie termiņi lietu sagatavošanai izskatīšanai lielākoties objektīvu apstākļu dēļ netika ievēroti tiesu lielās noslodzes dēļ. Piemēram, 1998.gada sākumā apgabaltiesu tiesvedībā bija aptuveni 600 lietu par īpašuma (lietošanas) tiesībām uz zemi. Šie strīdi vairumā gadījumos notiek bijušo zemes īpašnieku mantinieku, kā arī bijušo zemes īpašnieku mantinieku un pašreizējo zemes lietotāju starpā.

Kā liecina prakse, pagastu zemes komisijas, galvenokārt kvalificētu speciālistu trūkuma dēļ, nereti pieņēma spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem neatbilstošus lēmumus. Netika ņemts vērā, ka Latvijā tiek realizēta zemes reforma ne kā pilnīga denacionalizācija, tika aizmirsts, ka, ja konstatēta pretruna starp normatīvajos aktos ietvertajām vispārējām un speciālām tiesību normām, piemēram, starp Civillikumu un zemes reformu regulējošiem likumiem, vispārējā tiesību norma ir spēkā tiktāl, ciktāl to neierobežo speciālā tiesību norma u.c.

Zemes strīdu izskatīšanas procesā ievērojamu vietu ieņem Centrālā zemes komisija (turpmāk CZK), kas vidēji gadā izskata vairāk nekā 100 zemes strīdu. Neskatoties uz to, ka likumprojekta "Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos" apspriešanas laikā atsevišķi Saeimas deputāti izteica viedokli par CZK likvidāciju, likums tās kompetenci ievērojami paplašina, īpaši pēc pagasta (pilsētas) zemes komisiju darbības izbeigšanas.

Jāatzīmē, ka pagasta (pilsētas) zemes komisijas lēmumu pārsūdzēšanas kārtība ir ļoti nenoteikta un dažkārt pat neizprotama. Piemēram, likuma "Par zemes komisijām", kas kopš pieņemšanas 1990.gada 10.jūlijā ir grozīts 10 (!) reizes, 6.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka pagasta vai pilsētas zemes komisijas lēmumus par zemes lietošanas tiesībām, zemes lietojumu un īpašumu robežām mēneša laikā pēc to paziņošanas var pārsūdzēt pagasta padomei (pilsētas domei) vai CZK, bet šo institūciju lēmumus - tiesā. Savukārt, šā panta otrā daļa paredz, ka lēmumus par zemes īpašuma tiesībām, samaksas (maksas) un kompensācijas apmēru mēneša

laikā pēc to paziņošanas var pārsūdzēt pagasta padomei (pilsētas domei), bet tās lēmumu - tiesā. Taču 6.panta ceturtnā daļa nosaka, ka zemes komisijas lēmums par zemes īpašuma tiesību atjaunošanu, par zemes piešķiršanu īpašumā par samaksu (maksu) un samaksas (maksas) apmēra noteikšanu, kā arī par zemes īpašuma kompensāciju stājas spēkā, ja 10 dienu laikā pēc lēmuma paziņošanas ieinteresētās personas to nav pārsūdzējušas.

Kā redzams, pirmkārt, ļoti neprecīzi ir noteikts zemes strīda priekšmets, jo strīds par zemes īpašumu robežām ir arī strīds par zemes īpašuma tiesībām. Otrkārt, nav saprotams, kādu iemeslu dēļ 6.panta otrajā daļā paredzētos gadījumos ieinteresētai personai netiek dotas izvēles tiesības kā šā panta pirmajā daļā. Treškārt, 6.panta pirmā un otrā daļa par pārsūdzības termiņiem ir pretrunā ar šā paša panta ceturto daļu.

Negrozot likumu "Par zemes komisijām", likuma "Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos" 15.pantā un likuma "Par zemes reformas pabeigšanu pilsētās" 17.pantā paredzēta jauna zemes strīdu izskatīšanas kārtība pēc pagasta (pilsētas) zemes komisijas darbības izbeigšanās līdz zemes reformas pabeigšanai. Lēmumus par zemes lietošanas un īpašuma tiesībām, kompensācijas sertifikātu dzēšanu u.c. var pārsūdzēt CZK vai tiesā. Jāatzīmē, ka 1998.gada sākumā jau liela daļa pagasta zemes komisiju tika likvidētas, un 9.martā saskaņā ar jauno kārtību CZK tika izskatīts pirmais zemes strīds par zemes īpašuma tiesību atjaunošanu Salaspils pilsētas lauku teritorijā. Ja ieinteresētā persona ir izvēlējusies griezties ar pieteikumu (pārsūdzību) CZK, tās lēmums ir galīgs.

No vienas puses, CZK speciālistu sniegtie skaidrojumi, lietas sagatavošana izskatīšanai, izbraukumi zemes apsekošanai u.c. pakalpojumi tiek sniegti bez maksas. Taču, no otras puses, jāreķinās, ka, neskatoties uz CZK konsultantu kopumā kvalitatīvi sagatavotiem lēmumprojektiem, atsevišķos gadījumos, domājams, nekompetences juridiskos jautājumos un dažkārt politisku uzskatu dēļ, CZK locekļi var pieņemt spēkā esošām tiesību normām neatbilstošus lēmumus, kurus tiesā puses pārsūdzēt vairs nevar. Iespējams, ka saskaņā ar zemesgrāmatu likuma 79.pantu zemesgrāmatu tiesnesis, uzskatot, ka CZK lēmums ir nelikumīgs, varētu nostiprinājuma lūgumu atstāt bez ievērības, un ieinteresētā persona būtu spiesta to pārsūdzēt tiesā.

Kā zināms, saskaņā ar likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" 20.panta ceturto daļu pagasta zemes komisijas bija tiesīgas atjaunot zemes īpašuma tiesības, ja īpašumu apliecinājoši dokumenti tika iesniegti līdz 1996.gada 1.jūnijam. Šī termiņa nokavēšanas gadījumā zemes īpašuma tiesības varēja atjaunot tikai tiesas ceļā.

Lai atslogotu tiesu darbu, likuma "Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos" 16.pants paredz, ka gadījumos, ja nokavēts šis termiņš, zemes īpašuma tiesības var atjaunot CZK, kuras lēmumus var pārsūdzēt tiesā. Līdz 1998.gada marta beigām CZK bija saņēmusi vairāk nekā simts pieprasījumu par zemes īpašuma tiesību atjaunošanu un kompensācijas saņemšanu.

Diskutējams ir jautājums, vai iepriekšminētā panta redakcija pieļauj CZK pieņemt ne tikai lēmumus par zemes īpašuma tiesību atjaunošanu, bet arī par kompensāciju piešķiršanu. Jāatzīmē, ka likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" 4.panta otrā daļa ar īpašuma tiesību atjaunošanu saprot "bijušā zemes īpašuma vai tā daļas atdošanu dabā" un "līdzvērtīgas zemes piešķiršanu īpašumā". Vienā no CZK sēdēm tika izskatīts bijušā zemes īpašnieka mazmeitas pieprasījums piešķirt viņai kompensāciju par mantojamo zemi. Tā kā mantiniece likumā noteiktā kārtībā un termiņos pagastā ar šādu lūgumu nebija griezusies, CZK viņas prasību noraidīja. Jāatzīmē, ka saskaņā ar likuma "Par zemes reformas pabeigšanu pilsētās" 17.pantu CZK kompetencē bez īpašuma tiesību atjaunošanas ietilpst arī tiesības piešķirt kompensāciju.

Iespējams, ka zemes reformas beigu posmā palielināsies strīdi starp valsts institūcijām un pašvaldībām par valstij vai pašvaldībai piederošu vai piekrītošu zemi. Saskaņā ar likuma "Par valsts un pašvaldību zemes īpašuma tiesībām un to nostiprināšanu zemesgrāmatās" 11.pantu šos strīdus izšķir CZK vai tiesa.

Zemes reformas laikā ļoti svarīgi ir noteikt zemes īpašuma lietošanas tiesības aprobežojumus un vienlaikus ar zemes koroborāciju atzīmes vai ieraksta veidā tos fiksēt zemesgrāmatās.

Kā zināms, Civillikuma 1082.pantā paredzēts, ka aprobežojumus var noteikt vai nu ar likumu, vai līgumu un testamentu, vai arī ar tiesas lēmumu. Zemes reformu regulējošos normatīvos aktos tiek paredzēts un juridiskajā literatūrā atbalstīts viedoklis, ka zemes reformas laikā aprobežojumus var noteikt arī zemes komisijas. Likumā "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" 13.panta pirmā daļa paredz, ka to daļi ir tiesīga pilsētas zemes komisija, taču likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" 22.panta otrajā daļā noteikts, ka servitūti, kas attiecas uz zemes īpašumu, norādāmi pagasta zemes komisijas lēmumā par zemes īpašumā tiesību atjaunošanu vai zemes piešķiršanu īpašumā par samaksu pēc zemes īpašnieka pieprasījuma.

No vienas puses, īpašnieks atsevišķos gadījumos ir tiesīgs iebilst aizsargjoslu noteikšanai uz viņa zemes, jo Aizsargjoslu likums paredz, ka

aizsargjoslas noteikšanas metodiku nosaka Ministru kabinets pēc attiecīgu valsts institūciju (Ekonomikas ministrija, Vides aizsardzības un reģionālas attīstības ministrija, Satiksmes ministrija u.c.) priekšlikumiem. Diemžēl, visas aizsargjoslu noteikšanas metodikas joprojām nav apstiprinātas. Taču, no otras puses, jāņem vērā, ka saskaņā ar Civillikumu, ja zeme tiek pārdota, bet zemesgrāmatā nav izdarītas atzīmes (ieraksti) par reāli eksistējošiem aprobežojumiem, arī atsavinātājam būtu jānes zināma atbildība par to, ka zemi, piemēram, nevar izmantot būvniecībai, kā, to pērkot, iecerējis pircējs.

Zemes reformas pabeigšanas likumi paredz, ka pēc pagasta (pilsētas) zemes komisijas darbības izbeigšanās tās funkcijas pārņem Valsts zemes dienesta attiecīgā rajona nodaļa. Uzskatu, ka šādos gadījumos Valsts zemes dienestam ir tiesības noteikt īpašuma lietošanas tiesības aprobežojumus, bet lēmumus par to noteikšanu var pārsūdzēt CZK vai tiesā.

Ļoti strīdīga ir likuma "Par zemes komisijām" 4.panta otrajā daļā noteiktā norma, ka CZK "ir tiesīga dot juridiskām personām, pašvaldībām un valsts institūcijām likumdošanas aktiem atbilstošus obligātus (!) norādījumus" Savas darbības laikā CZK, dažkārt kopā ar Valsts zemes dienestu, ir izdevusi lēmumus (rīkojumus) par zemes reformas jautājumiem. Piemēram, 1996.gada 23.septembrī tika izdots rīkojums Nr.26, ar kura palīdzību tika mēģināts pasteidzināt zemes reformas pabeigšanu. Pilsētu zemes komisijām tika uzdots līdz 1997. gada 1.oktobrim izskatīt un pieņemt lēmumus par zemes piešķiršanu īpašumā par samaksu, lai gan zemes reformu regulējošie normatīvie akti šādu termiņu neparedzēja, un reāli vēl šodien, pamatojoties uz likuma "Par zemes reformas pabeigšanu pilsētās", ēku un būvju īpašnieki ir tiesīgi iesniegt pieprasījumus par zemes saņemšanu īpašumā par samaksu.

Jāatzīst, ka ir bijuši mēģinājumi valsts institūcijām, pat Zemesgrāmatu nodaļām (!) dot skaidrojumus par vienas vai otras tiesību normas piemērošanu (iztulkošanu). Piemēram, grozījumi likumā "Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos" (05.02.1998.) paredz, ka "zemi, kas juridiskām personām piešķirta pastāvīgā lietošanā lauksaimniecības vajadzībām, arī zemi, kas izmantojama lauksaimniecisko ražošanas objektu uzturēšanai un celtniecībai, šīs juridiskas personas var izpirkt par privatizācijas sertifikātiem vai latiem pēc pircēja izvēles, ja uz šo zemi saskaņā ar likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" 6.pantu netiek atjaunotas bijušo zemes īpašnieku vai viņu mantinieku zemes īpašuma tiesības" Pēc šo grozījumu pieņemšanas CZK ar lūgumu dot skaidrojumu jēdzienam "zeme lauksaimniecības vajadzībām" griezās gan uzņēmējsabiedrība, gan Latvijas Hipotēku un zemes banka, jo atsevišķi

zemesgrāmatu tiesneši, uzskatot, ka ar minēto jēdzienu jāsaprot tikai pastāvīgā lietošanā piešķirtie tūrumi, pļavas u.tml., atsakoties uz juridiskas personas vārda reģistrēt mežu, ko tā izpirkusi par privatizācijas sertifikātiem.

CZK, nolemjot, ka ar jēdzienu "zeme lauksaimniecības vajadzībām" jāsaprot visi zemes lietojuma veidi, arī meži (meža zeme), ja lēmumā par zemes piešķiršanu pastāvīgā lietošanā norādīts galvenais mērķis lauksaimniecības vajadzībām, pamatoti šo skaidrojumu nosūtīja iepriekš minētai bankai un juridiskai personai, bet nevis zemesgrāmatu nodaļai un Tieslietu ministrijai, kā tas bija iecerēts sākumā.

Neanalizējot, vai šāda veida zemes izpiršana ir bijusi Saeimas griba, un kādas varētu būt šā skaidrojuma sekas, CZK un tās "klientiem" būtu jāņem vērā turpmāk minētais. Pirmkārt, saskaņā ar Satversmes 83.pantu un likuma "Par tiesu varu" 11.pantu tiesneši ir neatkarīgi, un ir nepieļaujama iejaukšanās tiesas darbā. Arī minētajā gadījumā saskaņā ar likumu zemesgrāmatu tiesnesis var juridiskās personas nostiprinājuma lūgumu atstāt bez ievērības, savukārt tiesneša lēmumu var pārsūdzēt Augstākās tiesas Civillietu tiesas palātā, bet palātas lēmumu - Augstākās tiesas Senātā. Otrkārt, jārespektē normatīvos aktos (Satversme, Ministru kabineta iekārtas likums, Administratīvo aktu procesa noteikumi u.c.) nostiprinātais princips, ka vispārsaistošus aktus ir tiesības izdot tikai likumdevējam (Saeimai) un ar likumu noteiktos gadījumos - Ministru kabinetam un pašvaldībām.

Sacīkstes princips civilprocesā

Mantiskos strīdus, kas rodas saistību izpildes gaitā, izskata un izšķir tiesa. Līdz ar to personas, kuras uzskata, ka viņu tiesības ir aizskartas, aizsardzība ir atkarīga no diviem galvenajiem faktoriem: pirmkārt, no tā, kā materiālo tiesību (civiltiesību) normas regulē attiecīgo saistību izpildes un atbildības jautājumu, otrkārt, no tā, kā likums regulē tiesas darbību, tiesnešu un strīda dalībnieku funkcijas un pienākumus, vai plašāk apzīmējot civilprocesu.

Civillietu skaita pieaugums tiesās rāda, ka mantisko attiecību dalībnieki paši ne vienmēr spēj noregulēt radušos konfliktus un tāpēc griežas tiesā, cerībā uz savu tiesību un interešu aizsardzību. Nesapņemot apmierinošu spriedumu pirmajā instancē, strīda viena vai otra puse griežas apelācijas instancē un nereti pēc tam arī kasācijas instancē - Senātā.

Izskatīto un pārsūdzēto lietu skaits rāda, ka nav viegli tiesai taisīt likumīgu un arī pārliecinošu (argumentētu, procesuāli nevainojamu) nolēmumu. Latvijas tiesnešu konferencē 1999.gada 12.februārī Augstākās Tiesas priekšsēdētājs Andris Guljāns minēja šādus skaitļus: apgabaltiesas kā apelācijas instance 1998.gadā ir izskatījušas 3359 civillietas, no tām Rīgas apgabaltiesa 2080. Senāta Civillietu departamentā 1988.gadā saņemtas 993 lietas¹ Klajā nākušie Senāta spriedumu un lēmumu krājumi par 1996. un 1997. gadu liecina, ka strīdu dalībnieki visai aktīvi cenšas panākt sev labvēlīgus nolēmumus un tiesai nav viegli noskaidrot, kādi ir strīdu faktiskie apstākļi un kā attiecīgā strīda izšķiršanu regulē likums.

Ne agrāk, ne tagad neviens tiesībzinātnieks nenoliedz, ka tiesa jāspriež taisnīgi.

Padomju laika civilprocesa likumos, pie kuriem varēja pieskaitīt arī Latvijas Civilprocesa kodeksu (turpmāk CPK), kas zaudēja spēku tikai ar 1999.gada 1.martu, kā viens no vadošajiem principiem bija ietverts objektīvās patiesības noskaidrošanas princips. Jāatzīmē gan, ka 15.pantu, kas 1963.gadā pieņemtajā LPSR CPK² saucās šādi: "Lietas patieso apstākļu, pušu tiesību un pienākumu noskaidrošana tiesā", LR Saeima

¹ Latvijas Vēstnesis, 1999.gada 18.februāris.

² LPSR Civilprocesa kodekss. R.,1966.

grozīja 1995.gada 13.septembrī, nosaucot šādi “Patiesības noskaidrošana civillietās”¹ Pie tam jaunajā redakcijā vairs nebija norādes par tiesas pienākumu noskaidrot patiesību, bet gan vienīgi par dažādām darbībām, kas spēj tuvināt patiesības noskaidrošanai, varbūt daudzos gadījumos šo patiesību arī sasniegt. Blakus šim principam atceltajā CPK bija ietverts arī pušu sacīkstes princips (CPK 51.p. u.c.)² Jaunais Latvijas Civilprocesa likums būtiski maina akcentus tiesvedības principos, priekšplānā izvirzot sacīkstes principu, un reizē ar to Latvijas apstākļos atkal paceļot seno jautājumu par to, vai tiesa var vienmēr noskaidrot objektīvo patiesību un vai tas visās civillietās tai ir jāpaveic. Noskaidrot objektīvo patiesību civillietā nozīmē noskaidrot neapstrīdami visus faktiskos apstākļus un to juridisko nozīmi. Šis uzdevums nav viegls, it īpaši, ja ņem vērā, ka tiesu lietas attiecas uz pagātnes notikumiem. Ir jāatzīst, ka tiesneši nav gaišreģi, kas var, piemēram, pilnībā noskaidrot, kurš no automašīnas vadītājiem ir vainojams divu automašīnu sadursmē, ja tā ir notikusi lauku apvidū sniegupteņa naktī, kur šoferi ir aizbraukuši no notikuma vietas ievainojumu un sala dēļ. Iespējams, ka viens no auto vadītājiem pārsniedza atļauto ātrumu vai bija lietojis alkoholu. Var laimēties, ka tas tiks noskaidrots, bet var notikt arī tā, ka šis jautājums paliks nenoskaidrots. Taču tiesa nevar atteikties strīdu izšķirt. Tādējādi jāatzīst, ka objektīvās patiesības noskaidrošanas uzdevums pilnīgi visās civillietās ir neizpildāms uzdevums, tiesā ir iespējams vienīgi vairāk vai mazāk tuvojies objektīvajai patiesībai. Un tādā gadījumā rodas jautājums, cik aktīvai ir jābūt tiesai patiesības meklējumos. Vai būs pareizi, ja tiesa, jau uzsākot lietas izskatīšanu, ieņems tādu pozīciju, ka jāpalīdz trūcīgākajam vai skaļāk prasošajam? Tas būtu pretrunā ar citu, ne mazāk svarīgu principu pusēm tiesā ir vienādas tiesības (CPL 9.p.). Aktīva palīdzēšana vienai pusei izjauktu vienlīdzību. Šī un iespējams vēl citu apsvērumu dēļ daudzu valstu likumos par civilprocesam raksturīgu principu ir atzīts sacīkstes princips.

Latvijas jaunajā Civilprocesa likumā šis princips ir nostiprināts 10.pantā “Sacīkste civilprocesā” Tā ir atgriešanās pie principa, kas bija ietverts arī pirmsokupācijas Civilprocesa likumā³ un pasaulē pazīstams kā pretstats tiesas aktīvas izmeklēšanas jeb inkvizīcijas principam.

CPL 10.pantā, diemžēl, ir pateikts visai maz, tikai tas, ka puses realizē savas tiesības sacīkstes formā un ka sacīkste notiek, veicot pantā

¹ Latvijas Civilprocesa kodekss.R., 1997.

J.Rozenbergs, I.Brīģis. Padomju civilprocesuālās tiesības. R., 1978.

² Civilprocesa likums (1939.g. iesp.) ar paskaidrojumiem, 93.-114.p., 424., 430.-444.p. R., 1939.

norādītās procesuālās darbības. Tapēc jurisprudenci un tiesu praksei būs jārod atbildes uz daudziem jautājumiem, kas saistīti ar sacīksti.

Viens no tādiem ir jautājums par to, cik tad liela aktivitāte tiesai tomēr ir jāizrāda, lai nonāktu pie pamatota un likumīga nolēmuma? Reizē ar to meklējama atbilde, vai principā ir pieļaujams, ka tiek taisīts spriedums, ar kuru noraida varbūtēji ļoti pamatotu prasījumu tikai tāpēc, ka nav iegūti likumā prasītie pierādījumi. Vai tiesa, redzot, ka prasītā summa nav piedzenama pēc prasītāja norādītā likuma, bet var tikt piedzīta uz cita likuma pamata, drīkst pati izrādīt iniciatīvu un piemērot šo otru likumu?

Lai izprastu sacīkstes būtību un atbildētu uz šādiem jautājumiem, vispirms pievērsīsimies sacīkstes principa raksturojumam, kas dots Konversācijas vārdnīcā. Tur, lietojot arī latīņu formulējumus, kas liecina par principa ilgstošu veidošanos, izskaidrots sekojošais:

Civilprocesā, kas veidots pēc sacīkstes principa, tiesai ierādīta pasīva loma, un tiesas priekšā it kā norisinās prāvnieku sacīkste, kurā katra puse grib pārliecināt tiesu par savu taisnību.

Sacīkstes principu raksturo šādas pazīmes:

- tiesa drīkst iztiesāt lietu tikai pēc ieinteresēto personu lūguma (*judex ne procedat ex officio*),

spriedums nedrīkst pārsniegt prāvnieku prasījumus (*ne eat judex ultra petita partium*), t.i., tajā nevar piespriest vairāk nekā prāvnieks lūdzis,

tiesa nedrīkst pati meklēt vai apsvērt spriedumā faktus un pierādījumus, uz kuriem nav atsaukušies prāvnieki (*quod non est in actis non est in mundo*).¹

Apsverot norādīto no CPL teksta viedokļa, jākonstatē, ka sabiedrības attīstības gaitā daži no šiem noteikumiem ir mīkstināti. Pirmkārt, nav absolūts apgalvojums, ka lietu var ierosināt tikai pati ieinteresētā persona. CPL 6.pants nosaka, ka lietu šīs personas interesēs var ierosināt arī pēc prokurora, valsts vai pašvaldību iestādes un personu pieteikuma, kurām ar likumu piešķirtas tiesības aizstāvēt tiesā citu personu tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses.

Otrkārt, zināmu tiesas aktivitāti paredz CPL 8.p.2.daļa, kurā noteikts, ka tiesa izskaidro lietas dalībniekiem viņu tiesības un pienākumus, kā arī procesuālo darbību izdarīšanas vai neizdarīšanas sekas.

¹ Konversācijas vārdnīca. 19.sēj., R., 1939, 37136.sleja.

Sacīkstes principa īstenošanas kārtību pēc 10.panta detalizē citas CPL normas. Ņemot vērā jaunieveduma nozīmīgumu, dažas no tām pelna sīkāku apskatu.

1. Par prasības celšanu

Personai, ceļot tiesā prasību, lai aizstāvētu savas aizskartās vai apstrīdētās civilās tiesības, prasības pieteikumā ir jānorāda prasības priekšmets un likums, uz kura prasība ir pamatota. Prasītājs ir tiesīgs rakstveidā grozīt prasības pamatu vai priekšmetu, iekams *nav uzsākta* lietas izskatīšana pēc būtības (CPL 74.p. trešā daļa 3.p.). Grozīt prasības pamatu lietas izskatīšanas gaitā vairs nav atļauts.

Tas nozīmē, ka ceļot prasību tiesā, ir precīzi jānorāda prasības pamats. Pretējā gadījumā, ja tiesa, noskaidrojot lietas faktiskos apstākļus un veicot šo apstākļu analīzi, konstatē, ka tie neatbilst tiesību normas sastāva pazīmēm, tajā noteiktās tiesiskās sekas neiestājas, un prasība ir jānoraida, jo saskaņā ar CPL 192.pantu tiesa taisa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz *prasībā* norādītā pamata, nepārsniedzot prasības robežas.

Tiesas pienākums nav pašai meklēt tiesību normu ar tādām tiesiskām sekām, kas satura ziņā atbilst prasītāja prasībai. Tiesa procesā konstatētos lietas apstākļus pakārto tiesību normas hipotēzes pazīmēm, pārbauda to atbilstību, lai noskaidrotu, vai prasības pieteikumam minētā tiesību norma atbilst, vai iestāsies tiesību normas dispozīcijā paredzētās tiesiskās sekas.

Civilprocesa likums nenosaka ierobežojumus, uz cik prasības pamatiem var celt prasību, jo prasība var būt pamatota vienlaicīgi uz vairākiem prasības pamatiem, kas cits citu neizslēdz.

Piemēram, ceļot prasību par dzīvojamās telpas īres līguma izbeigšanu pēc izīrētāja iniciatīvas, izliekot īrnieku bez citas dzīvojamās platības ierādīšanas, prasītājs var celt prasību uz trīs dažādiem iespējamiem pamatiem:

1) saskaņā ar likuma "Par dzīvojamo telpu īri" 29.panta 2.punktu - ja īrnieks vairāk nekā trīs mēnešus nemaksā dzīvojamās telpas īres maksu un maksu par komunālajiem maksājumiem;

2) saskaņā ar likuma "Par dzīvojamo telpu īri" 29.panta 3.punktu - ja īrnieks un viņa ģimenes locekļi neizmanto dzīvojamo telpu vairāk nekā sešus mēnešus pēc kārtas;

3) saskaņā ar likuma "Par dzīvojamo telpu īri" 29.panta 6.punktu - ja īrnieks izīrēto dzīvojamo telpu vai tās daļu nodod apakšīrē bez izīrētāja piekrišanas.

Tā kā tiesa taisa spriedumu uz *prasību* norādītā pamata un prasītājam iespēja grozīt prasības pamatu vai priekšmetu tikai iekams *nav uzsākta* lietas izskatīšana pēc būtības un nav iespējas to darīt lietas iztiesāšanas gaitā, izveidojas situācija, kad prasītājam kļūst izdevīgi "drošības labad" savu prasību pamatot uz dažādiem, savstarpēji izslēdzošiem, iespējamiem pamatiem, tādējādi, cerot saņemt sev labvēlīgu tiesas spriedumu vismaz pēc viena prasības pamata.

Iepriekš norādītajā dzīvokļa strīdā tas nav nekas nepieļaujams. Lai apmierinātu prasību, tiesai pietiek konstatēt vismaz vienu no norādītajiem pamatiem. Taču saskaņā ar CPL 193.p. spriedumā tiesai jānodod vērtējums par visiem trim pamatiem. Apelācijas instancē var noskaidroties, ka, piemēram, prombūtne vai apakšīre nav bijusi. Tas tomēr nemainīs gala rezultātu.

Sarežģītāk ir tad, ja prasītājs norāda divus vai vairāk savstarpēji izslēdzošus pamatus. Piemēram, prasības pieteikumā norādīts, ka atbildētājs noslēdzis ar prasītāju līgumu par automašīnas pārdošanu, bet vēlāk paziņojis, ka automašīnu atdāvinājis meitai. Prasītājs prasa piespriest automašīnas nodošanu natūrā no atbildētāja (tēva), bet ja tas nav iespējams, tad no meitas. Ja pirkuma līgumā būtu ierakstīts, ka īpašuma tiesības pāriet ar līguma parakstīšanas brīdi, tad tēva un meitas pieaicināšana varētu būt sekmīga. Taču, ja norādes par šādu īpašuma tiesību pāreju līgumā nav (kā tas ir parasti), tad pamatot prasību pret meitu, atsaucoties uz pirkuma līgumu, nav jēgas. Cita lieta būtu, ja var apstrīdēt dāvinājumu kā fiktīvu darījumu. Tad faktiski jāceļ divas prasības un jālūdz apvienot to izskatīšanu. Bet sacīkstes principa darbības apstākļos tiesai nav pienākums "pateikt priekšā" kā risināms konflikts.

Tas dažos gadījumos var radīt iespaidu, ka tiesa neaizstāv tiesīgo pusi. Piemēram, Autortiesību un komunikēšanās aģentūra/ Latvijas autortiesību aģentūra konstatējot, ka VAS "Liepājas Metalurģis" savā kultūras pilī bez licences publiskos izpildījumos izmanto skaņdarbus, kuru autoru intereses pārstāv aģentūra, iesniedza prasību, kurā lūdza uzlikt atbildētājam par pienākumu 10 dienu laikā izņemt aģentūrā licenci, kā to paredz likums "Par autortiesībām un blakustiesībām" 51. un 52.p. Liepājas pilsētas tiesa prasību noraidīja. Kasācijas sūdzībā prasītājs gari un plaši pierādīja, cik nelikumīga ir autortiesību pārkāpšana gan pēc LR likumiem, gan Bernes konvencijas, un atkārtoti prasīja piespiest atbildētāju izņemt

licenci. Tomēr Senāts kasācijas sūdzību noraidīja un spriedumu atstāja negrozītu.¹

Šāds spriedums neatrisina konfliktu, bet atbilst sacīkstes principa tai sastāvdaļai, kurā tiesai jāatbild uz pieteikto prasību, un Senāts pat ir atkāpies no neiejaukšanās pozīcijām (CPK darbības laikā) un parādījis, kā varētu konfliktu atrisināt - izvēlēties vienu no likumā "Par autortiesībām un blakustiesībām" 55.pantā norādītām iespējām; gan neizceļot, ka te derētu atlīdzības, kompensācijas vai zaudējumu atlīdzināšanas prasīšana, ieskaitot neiegūto peļņu, kā arī darbu izmantošanas pārtraukšana. Bez tam varētu runāt par administratīvo vai kriminālatbildību. Taču tiesai nav jāmece, kuru ceļu prasītājam izvēlēties.

Prasības noraidīšanas gadījumā puses nezaudē tiesības un iespēju griezties tiesā ar prasību uz cita pamata. Šajā sakarā interesanta ir sekojoša lieta.

Jānis Dzenis iesniedza prasību tiesā norādīdams, ka 1993.gada 1.decembrī starp viņu un SIA *Master Rīga Cooperation* ir noslēgts aizdevuma līgums ar noteiktu aizdevuma atmaksas termiņu. Līgumslēdzējušu parakstu īstuma notariāls apliecinājums veikts pēc darījuma noslēgšanas, tikai 1996.gada 19.janvārī. Tā kā atbildētājs nav izdarījis nevienu maksājumu aizdevuma atmaksai un palaidis garām aizdevuma atmaksas termiņu, J.Dzenis griezās tiesā ar prasību piedzīt zaudējumus, lauzt līgumu bezstrīdus kārtībā, kā arī piedzīt līgumsodu. Tiesa prasību apmierināja.

Par tiesas spriedumu protestu iesniedzis ģenerālprokurors, norādot, ka tiesa, apmierinot prasību, nepamatoti ir piemērojusi Latvijas CPK 344¹-344⁷. pantu, jo J.Dzeņa prasība izskatāma tikai prasības kārtībā.

Saskaņā ar CPK 344¹-344⁷. p. saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana pieļaujama pēc notariāli apliecinātiem un tiem juridiska spēka ziņā pielīdzinātiem terminētiem līgumiem par naudas samaksu. Aizdevuma līgums, uz kura nosacījumu neizpildi atsaucoties prasītājs ir griezies tiesā ar pieteikumu, nav notariāli apliecināts tā noslēgšanas dienā. Tādējādi parakstu īstuma apliecinājums nevar tikt uzskatīts par darījuma notariālu apliecinājumu. Pastāvot šādiem apstākļiem AT Senāts atzina, ka nav likumīga pamata apmierināt prasību un to noraidīja. Taču vienlaicīgi tiesa atzina, lai gan nav pamata jautājuma par bezstrīdus piespiedu izpildīšanu

¹ LR AT Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1997, R.,1998, 906.-908.lpp.

jaunai izskatīšanai, tas izlemjams pēc būtības, griežoties tiesā vispārīgā kārtībā.¹

2. Par pierādījumu iesniegšanu

Process ir divu pušu cīņa, kurā uzvar tā puse, kas tiesas priekšā pierāda savu taisnību ar iesniegto pierādījumu palīdzību. Tādā kārtā pierādīšanas mērķis ir noskaidrot tos faktiskos, patiesos apstākļus, uz kuru pamata tiesai, piemērojot tiem attiecīgās normas, jātaisa savs spriedums.²

Pierādījumi civillietā ir ziņas par faktiem, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi un iebildumi, kā arī citiem faktiem, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā (CPL 92.p.).

Katrai pusei ir jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā atsaucas kā uz savu prasījumu un iebildumu pamatojumu (CPL 93.p.). Ja tiesa atzīst kādu faktu par vispārzināmu, tas nav jāpierāda (CPL 96.p.).

Latvijas Civilprocesa likuma 93. pants satur trīs norādījumus, kas precizē pierādījumu iesniegšanu tiesā. Vispirms, ka pierādījumus iesniedz katra puse un citi lietas dalībnieki. Otrkārt, tā kā dažkārt dokumentus un citus pierādījumus jāizprasa no iestādēm, tad tiesai jānāk palīgā, bet tikai pēc pušu lūguma. Treškārt, tiesa vērtē, cik pierādīti ir fakti, un, ja tiesa atzīst, ka par kādu no pušu norādītajiem faktiem nav iesniegti pierādījumi, tā paziņo par to pusēm, nepieciešamības gadījumā, nosakot termiņu pierādījumu iesniegšanai.

Otrs un trešais noteikums rāda, ka tiesai nav absolūti pasīva vērotāja loma, taču tās aktivitātei jāizpaužas tad, kad kāda no pusēm ir lūgusi izprasīt pierādījumus (to līdzekļus) vai izvirzījusi pierādīšanas cienīgu apgalvojumu.

Tā kā katra puse ir ieinteresēta uzrādīt tikai tos pierādījumus, kuri tai ir izdevīgi un, uz kuriem tā pamato savu prasību vai iebildumus tad izvirzās jautājums par pierādīšanas smaguma nastas sadali starp pusēm. Jāatceras, ka viena puse (prasītājs) cenšas panākt tā stāvokļa grozīšanu, kāds pastāv prasības celšanas laikā, uzskatot to par nenormālu, kas ir radies atbildētāja nelikumīgas rīcības dēļ, un, lūdzot to grozīt prasītāja norādītajā veidā.

Prasītāja pienākums ir iesniegt pierādījumus savas prasības pamatoībai. Savukārt atbildētājs atrodas izdevīgākā stāvoklī, jo tam par labu runā faktiskie apstākļi, kuru grozīšanu viņš nevēlas. Lieta jāvirza un pierādīšanas nasta jānes tam, kurš vēlas pārmaiņas un grozījumus. Savukārt

¹ LR AT Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1996. R., 1997, 426.lpp.

² V.Bukovskis. Civilprocesa mācības grāmata. R., 1933, 332.lpp.

atbildētāja pienākums, ja viņš nevēlas pārmaiņas, ir pārliecināt tiesu, ka prasītājam nav taisnība, celt iebildumus un tos pierādīt.

Prasītājam ir jāpierāda, 1) ka viņam ir prasījuma tiesības, kas pamatotas uz likumu vai līgumu (prasības aktīvais pamats) un 2) ka atbildētājs aizskāris vai apstrīd tiesības (prasības pasīvais pamats).

Atbildētājam procesā līdz laikam, kamēr prasītājs nav iesniedzis pierādījumus, ir tiesības prasību noliegt, nesniedzot tam nekādus pierādījumus. Atbildētājam nav pienākums apgāzt tos apgalvojumus, kurus prasītājs vēl nav pierādījis.

Tiklīdz prasītājs pierādījis prasības aktīvo pamatu un tajos gadījumos, kad prasītāja tiesības tiek traucētas ar atbildētāja darbību, arī pasīvo prasības pamatu, atbildētājs vairs nevar aprobežoties ar prasības noliegšanu. Šajā mirklī rodas viņa pienākums apstiprināt savus iebildumus ar attiecīgiem pierādījumiem.

Atbildētājam jāpierāda: 1) prasības pasīvā pamata trūkums, t.i., jāpierāda, ka atbildētāja bezdarbība nav traucējusi prasītāja tiesības, kaut gan atbildētājam bija pienākums izpildīt attiecībā uz prasītāju kādu darbību; 2) savu formālo noraidījumu pareizību 3) to savu iebildumu pareizību, ar kuriem tas grib atspēkot faktiskos apstākļus, ko prasītājs jau pierādījis tiesai.¹

Sacīkstes princips civilprocesā ir attiecināms uz visām personām, kuras piedalās lietas iztiesāšanā. Trešajām personām, kas piesaka patstāvīgus prasījumus par strīda priekšmetu, ir visas prasītāja tiesības un pienākumi. Tātad, arī trešajām personām ir jāpierāda visi tie apstākļi, uz kuriem tā pamato savu prasījumu.

Arī trešajām personām bez patstāvīgiem prasījumiem ir pienākums pierādīt 1) pamatu, kura dēļ trešās personas pieaicināmas vai pielaižamas piedalīties tiesā un 2) ka spriedums lietā var aizskart šo personu tiesības vai pienākumus.

Tāpat arī prokuroram, valsts vai pašvaldību iestāžu un atsevišķām personām, kuras piedalās procesā, aizstāvot citu personu tiesības, ir jāpierāda sava pieteikuma pamatojība.

¹ V. Bukovskis. Civilprocesa mācības grāmata. R., 1933, 343.- 345. lpp.

3. Par pierādījumu pārbaudi un novērtēšanu

Tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties pēc tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem (CPL 97.p.). Tiesas pienākumus gadījumos, kad lieta izlemjama pēc tiesas ieskata vai atkarībā no svarīgiem iemesliem, precizē Civillikuma 5.pants. Tad tiesnesim jāspriež pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem.

Tiesas spriedumā jānorāda, kādēļ vienam pierādījumam tiesa devusi priekšroku salīdzinājumā ar citu pierādījumu un atzinusi vienus faktus par pierādītiem, bet citus par nepierādītiem.

Tiesai jākonstatē, vai saskaņā ar pušu atspoguļotiem faktiem un uzrādītajiem pierādījumiem prasība ir pamatota. Ja pēc tiesas uzskata prasība nav pierādīta, jo fakti izklāsts ir nepilnīgs, bet šķiet papildināms, tad tiesa saskaņā ar CPL 93.p. 3.d. var paziņot par to pusēm un, ja nepieciešams, noteikt termiņu pierādījumu iesniegšanai.

Kā izskaidroja Latvijas Senāts savos spriedumos trīsdesmitajos gados "lietai svarīgu apstākli tiesa nevar atstāt nenoskaidrotu, bet viņai ir pienākums par šo apstākli paziņot partam, t.i. pusei, un dot viņam termiņu šā apstākļa noskaidrošanai. [Izvilumi no Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta spriedumiem, sastādījuši senators F.Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A.Walter, Rīga, 1933, 304.lpp.]

Rezumējot iepriekš izklāstīto par tiesas lomu lietas sagatavošanā izskatīšanai, lietas izskatīšanā un pierādījumu novērtēšanā, var droši apgalvot, ka mūsdienu civilprocesā nav pieņemams Konversācijas vārdnīcā un citos izdevumos izteiktais apgalvojums par to, ka tiesai ir ierādīta pasīva loma. Nav noliedzams, ka tiesai ir pienākums izjautāt, noskaidrot faktus un palīdzēt vākt pierādījumus.

Tiesnesim nav jāapmierinās ar pušu izklāsta fiksēšanu un izvērtēšanu, bet gan jānodrošina izklāstīt pilnīgi, lai sasniegtu skaidrību par visiem lietas apstākļiem. Tiesnesis var uzdot jautājumu lietas dalībniekiem, ja viņi izsakās neskaidri vai nenoteikti, kā arī tad, ja no paskaidrojumiem nav redzams, ka lietas dalībnieks atzītu vai noliegtu apstākļus, uz kuriem pamatoti pretējās puses prasījumi vai iebildumi (CPL 167.p.). Tā tiesnesis var palīdzēt taisnības uzvarai un pierādīt sevi kā neitrālu palīgu abām pusēm.

Pavisam droši var teikt, ka tiesnesim nav tiesību un pienākuma sniegt vienpusīgu juridisku konsultāciju, kā vinnēt lietu? Taču saskaņā ar CPL

148.pantu, sagatavojot lietu iztiesāšanai, tiesnesis var aicināt vienlaikus ierasties puses, viņu pārstāvjus un citus lietas dalībniekus, lai iztaujātu viņus par lietas būtību, iebildumiem pret prasību, izskaidrotu viņu procesuālās tiesības un pienākumus, tiesības noslēgt izlīgumu, nodot lietu izskatīšanai šķīrējtiesā vai izlemtu citus ar lietas sagatavošanu saistītus jautājumus.

Rodas jautājums, vai tiesnesis drīkst iztaujāt par lietas būtību un izlemt citus ar lietas sagatavošanu saistītus jautājumus, ja uz pārrunām ir ieradusies tikai viena puse, bet otra puse nav ieradusies nezināma iemesla dēļ. Domājams, ka viņš to drīkst, jo ir nodrošinājis abām pusēm vienādas iespējas izmantot savas tiesības piedalīties pārrunās, bet viena puse nav tās izmantojusi. Pretējas pozīcijas ieņemšana nozīmētu, ka ar neierašanos vienai pusei ir ļauts bremsēt tiesas centienus noskaidrot...

Vai uzaicinot puses uz pārrunām tiesnesis var dot norādījumus? Ja tiesneša norādījumā ir padoms pusei, tad tas ir pieļaujams tikai tad, ja tas objektīvi kalpo lietas būtības noskaidrošanai, tiem uzdevumiem, kas atspoguļoti CPL 148.pantā.

Tiesas iniciatīva izpaužas arī:

- nosakot ne tikai tiesas sēdes dienu, laiku, bet arī uz tiesu aicināmās un izsaukamās personas (CPL 150.p.). Piemēram, eksperta vai prokurora pieaicināšanā tiesai jāvadās ne tikai pēc pušu ierosinājumiem, bet jāizrāda arī sava iniciatīva.
- izskaidrojot lietas dalībniekiem viņu procesuālo darbību izdarīšanas vai neizdarīšanas sekas (CPL 8.p.). Piemēram, uzliekot dalībniekiem pienākumu vai pieprasot no pusēm pierādīt un iesniegt pierādījumus par apstākļiem, kurus uzskata par nepierādītiem (CPL 93.p.).

Tiesa nevar noraidīt prasību, nemēģinot noskaidrot neskaidros lietas apstākļus un vienkārši norādot, ka prasītāja prasījumi viņai ir neskaidri vai nesaprotami. Līdz ar to tiesas iniciatīva, noskaidrojot patiesību, ir ne vien viņas tiesība, bet arī pienākums.

Profesors V.Sinaiskis uzskatīja, ka tiesneša **pienākumam noskaidrot** ir vairāki virzieni:

1. Ja pieteikums nav formulēts pietiekoši skaidri vai formulēts juridiski nekorekti, tad tiesai jākonstatē, ko patiesi vēlēties panākt pieteikuma iesniedzējs. Tiesa nedrīkst noraidīt prasību, pamatojamās uz to, ka prasītāja prasījumi tiesai ir neskaidri vai nesaprotami, nemēģinot noskaidrot nenoskaidrotos lietas apstākļus.
2. Pušu sniegtie izklāsti var būt nepilnīgi un reālos lietas apstākļus atspoguļot tikai daļēji. Tiesai ir jādarbojas, lai panāktu objektīvu faktu izklāstu.

3. Tiesai ir jā rūpējas par pušu nepilnīgo izklāstu papildināšanu, ja tie neattaisno pieteikumu (prasība nav pietiekoši pārlicinoša, aizstāvībai trūkst nozīmīgas argumentācijas).
4. Tiesa piedalās juridisko terminu analīzē, kuros puses ietērpušas savus faktu izklāstus.
5. Izņēmuma gadījumā tiesai ir pienākums ierosināt iespējamu un lietai atbilstošu ieteicamu, izklāsta vai pieteikuma izmaiņu.¹

Vērtējot sacīkstes principu civilprocesā, nevar noliegt, ka tam ir gan plusi, gan mīnusi. No pozitīvajām iezīmēm īpaši izceļams tas, ka sacīkste mudina abas procesa puses, kā arī citus dalībniekus pielikt maksimālas pūles, lai savāktu un iesniegtu tiesai visus argumentus un pierādījumus, kas runā par labu viņu ieņemtajai nostājai. Puse zina un var atklāt tādus faktus, kādus tiesa bez puses palīdzības nekādi nevarētu. Bez tam sacīkste mudina uz saprātīgu piekāpšanos, izlīgumu strīda noregulēšanai. Tā kā pušu intereses krustojas, tiesa iegūst vispusīgu informāciju par lietas apstākļiem, kas ir svarīgs priekšnoteikums lietas pareizai izspriešanai.

Taču par sacīkstes principu ir izteikti arī negatīvi vērtējumi. Svarīgākais no tiem ir tāds, ka sacīkstes princips nenodrošina pušu faktisko vienlīdzību, un tāpēc ne vienmēr ved pie taisnīga sprieduma. Ne vienmēr puses ir vienādi izglītotas, prasmīgas, kompetentas. Ja vienā pusē ir kvalificēts speciālists, bet otra puse nav spējusi noalgot labu advokātu, tad sacīkstes princips var nonākt pretrunā ar taisnīguma principu. V. Bukovskis norādītājā sakarā raksta visai kategoriski: "Šo sacīkstes principa negatīvo īpašību nespēj atsvērt visas tā pārējās labās īpašības kopā ņemtas"²

Lasot šo vērtējumu, rodas jautājumi: "Bet ko varētu piedāvāt vietā? Vai atgriezties pie inkvizīcijas?"

Inkvizīcijas (izmeklēšanas) principa atjaunošana būtu reforma, kuras pamatā būtu utopiska ticība vai nu labajam ķeizaram, caram un viņa neuzpērkamajiem, ārkārtīgi gudrajiem un centīgajiem ierēdņiem, vai arī inkvizīcijas moku solu un moderno melu detektoru visvarenībai patiesības noskaidrošanā. Praktiski tas nozīmētu radīt izmeklēšanas iestāžu tīklu, kas, iejaucoties privātajās attiecībās, par katru cenu mēģinātu noskaidrot objektīvo patiesību strīdā. Tas būtu dārgs un mazproduktīvs darbs.

Nepārlicinoši un netaisni tiesas spriedumi, diemžēl, ir bijuši un būs arī nākotnē. Netaisnība var rasties pirmās instances tiesā un palikt

¹ V. Bukovskis. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga, 1933, 237. lpp.

² turpat.

nenovērsta tāpēc, ka tā puse, kurai ar spriedumu nodarīts pāri, nevēlas tālāk tiesāties. Vēl sliktāk ir tad, ja netaisnību neizdodas novērst pat ar augstāku tiesas instanču palīdzību. Vai tādēļ nepieciešams atteikties no sacīkstes principa? Uz šo jautājumu jāatbild noliedzoši. Tātad paliek citas iespējas: izglītoties pašiem civiltiesisko attiecību dalībniekiem, valstij rūpēties par tiesnešu izglītošanu, rūpīga un kvalificēta darba motivāciju, tiesu darba publicitāti, izglītojošām grāmatām utt. Droši vien nav izsmeltas iespējas likumu pilnveidošanas ceļā veiksmīgāk saskaņot sacīkstes principu ar pušu līdztiesības principu un taisnīgas tiesas ideju. Iespējams, ka turpmākā prakse atspēkos V.Bukovska pesimistisko vērtējumu un mēs nonāksim pie secinājuma, ka sacīkstes principa pozitīvās īpašības lielā mērā atsver principa realizācijas negatīvās iezīmes.

Līgumsoda modernizācijas ceļi

1. Līgumsoda apmērs - galvenais jautājums

Līgumsods ir viens no Latvijā izplatītākajiem saistību pastiprinājuma veidiem. Tirgus ekonomikas apstākļos tā pielietojums nereti izpaužas milzīgu summu piedziņās, kas nevar neizsaukt vairākus jautājumus:

1. Vai nesamērīgi lielu līgumsodu piedziņa atbilst līgumsoda uzdevumam un taisnīguma principam?
2. Vai līgumsods dažos gadījumos nekļūst par nepamatotas iedzīvošanās līdzekli, nežēlīgi "aplaupot" saistības pārkāpēju?
3. Kādus ierobežojumus līgumsoda pielietošanā nosaka citu valstu likumi un, kurus no tiem varētu pārņemt Latvijā?

Vērtējot līgumsoda regulējumu Latvijas Civillikumā un likuma piemērošanas praksi, vēlams analizēt ne tikai matemātiskos lielumus, bet arī koncepcijas, kas ietvertas līgumsoda piemērošanā dažādu citu valstu likumos, kā arī starptautiskos dokumentos. Šādā aspektā konstatējamas visai lielas atšķirības. Latvijas Civillikumā ietvertā koncepcija ļoti lielā mērā atbilst Vācijas civillikumā (BGB) ietvertajai koncepcijai, turpretim krasi atšķiras no anglosakšu tiesību koncepcijas. Anglosakšu tiesību doktrīnai ir noraidoša attieksme pret sodīšanas ideju privāttiesisko attiecību dalībnieku savstarpējās attiecībās. Par galveno taisnīguma nodrošināšanas līdzekli šajā doktrīnā tiek uzskatīta zaudējumu atlīdzība. Šādai pieejai ir gan pozitīvas, gan negatīvas puses. Nav viegli praksē realizēt zaudējumu piedziņas tiesības, kaut vai zaudējuma apmēru pierādīšanas grūtību dēļ. Ar to var izskaidrot, ka pretēji teorētiskajiem deklarējumiem, anglosakšu valstu tiesu praksē tiek pielietots tāds atbildības veids, kas ir nosaukts par zaudējumu atlīdzību, bet būtībā bieži vien ir tas pats, kas līgumsoda samaksa. Runa ir par "iepriekš novērtēto zaudējumu" (liquidated damages) piedziņu. Apvienotās Karalistes tiesas piespriež iepriekš novērtētos zaudējumus, prasot to novērtējuma pamatojumu, taču, tiklīdz zaudējumu iepriekšējais novērtējums ir nesamērīgi liels, tas tiek atzīts par sodu un netiek piedzīts. Tāpēc no tiesību koncepciju viedokļa jāizvērtē, vai ir pareizi par galveno vai vienīgo atbildības uzdevumu privāttiesiskajās attiecībās uzskatīt mantiskās ekvivalences nodrošināšanu, respektīvi zaudējumu atlīdzību gadījumos, kad pārkāptas subjektīvās privātās tiesības, vai pielietot arī

preventīvus, tas ir, no pārkāpumiem atturošus līdzekļus. Pamudinājums pildīt saistības, savukārt, var reāli darboties tikai tad, ja pārkāpuma gadījumā transformējas par papildu neizdevīgām sekām. Šīs sekas tad arī parādās noteiktas mantas zaudēšanā. Jārod atbilde, vai šādi sodoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļi ir pieļaujami privāttiesiskajā jomā, vai arī tādas var noteikt tikai publisko tiesību jomā.

Vērtējot līgumsoda piedziņu kā ienākumu pārkāpumā cietušajam, bez šaubām, apspriežams ir jautājums par ienākumu, kas nebalstās uz darbu. Tātad var izvirzīt tēzi par nepamatotu iedzīvošanos sakarā ar citas personas kļūdām, neveiksmi vai nespēju izpildīt saistības. To nevajadzētu uzskatīt par sabiedriski bīstamu un apkarojamu, ja vien šāda iedzīvošanās nepārsniedz saprātīgas robežas. Jautājums par nepamatotu iedzīvošanos tika apskatīts padomju tiesību literatūrā. Sociālistiskās saimniekošanas sistēmas ietvaros bija izvirzīts priekšlikums līgumsodus piedzīt nevis kreditora (līgumpartnera) labā, bet valsts ienākumos, tātad sodīt saistību pārkāpēju, bet neļaut nepamatoti iedzīvoties kreditoram. Priekšlikums likās pievilcīgs, vismaz no sociālisma pozīcijām, bet drīz vien tā autori saprata, ka tad cietušajai pusei nebūs intereses prasības pieteikt un bez īpašas birokrātiskas piedziņas institūcijas izveidošanas līgumu pārkāpēji paliks nesodīti. Līdz ar to būs zaudēts viens līdzeklis cīņā par līgumisko disciplīnu tautsaimniecībā.

Tirgus ekonomikā netiek noliegts taisnīguma princips. Taču principa atzīšana neizslēdz spekulatīvus darījumus, kuros kāds riskē un iegūst uz cita neveiksmju rēķina. Netiek, piemēram, nosodīts tas, ka kāds iepērk akcijas tad, kad tām ir zema cena, un vēlāk iegūst ļoti lielu peļņu sakarā ar akciju kursa celšanos. Tas, kas akcijas pārdeva par zemu cenu, nevar pārņemt pircējam, ka notikusi netaisnība, un prasīt, lai pircējs daļu peļņas atdod viņam. Formāli ir notikusi iedzīvošanās, kas neatbilst darba patēriņam. Bet varēja būt arī sliktāk. Tāpēc šādos apstākļos par netaisnību juridiski nav pamata runāt. Tad kāpēc, pieļaujot iedzīvošanos vienā gadījumā, citā to uzskatīt par nepieļaujamu? Teiktais nenozīmē, ka tirgus ekonomikā vispār nav lietojams jēdziens "nepamatota iedzīvošanās", taču attiecībā uz līgumsodu katrā ziņā nav pamata pilnīgi noliedzotai pozīcijai.

Līgumsoda iekļaušanai saistību tiesību pastiprināšanas līdzekļu kategorijā ir būtiska nozīme, lemjot par tā funkcijām. Pastiprināt saistību tiesību nozīmē noteikt par labu kreditoram kaut ko tādu, kas par saistības pārkāpšanu jau nav noteikts vispārīgā veidā. Kā zināms, par saistības pārkāpšanu vispārīgā noteikuma veidā ir paredzēta atbildība zaudējumu atlīdzības formā (1775.p.). Bez tam par naudas un atvietojamu lietu neatdošanu pienācīgā laikā (kavējumu) ir jāmaksā likumiskie vai līgumiskie procenti (1753., 1756.p.). Šīs nelabvēlīgās sekas līgumsods

var papildināt. Ja likums nesaturētu nekādus ierobežojumus, tad norādītās trīskāršās nepatikšanas visai bieži varētu izrādīties ārkārtīgi smagas saistības pārkāpējam. Tāpēc Civillikumā ir ietverti daži ierobežojumi. Pirms tos apskatīt, nepieciešams norādīt, ka praksē samērā reti kreditori izmanto visas tiem dotās tiesības. Taču nereti līgumsoda apmērs vien izrādās tāds, kas ekonomiski iznīcina parādnieku. Runa ir par procentos par katru nokavējuma dienu noteiktu līgumsodu. Šādā aspektā problēmu pietiekami iespaidīgi atspoguļo tiesas prāva, ko aprakstījis A.Grūtups.¹ Tās būtība ir šāda. 1993.gada 26.jūlijā G.Ozoliņš un valsts uzņēmums "Mežtehnika" noslēdza līgumu, pēc kura VU "Mežtehnika" apņēmas līdz 1993.g. 1.oktobrim izgatavot lentzāģi baļķa zāģēšanai, kas būtu 3-4 reizes jaudīgāks par attiecīgu ASV ražotu zāģi. G.Ozoliņš par lentzāģi apņēmas samaksāt Ls 2500 un tūlīt pēc līguma noslēgšanas pusi no noligtās summas arī samaksāja. Līguma 5.1.punktā bija noteikts, ka par katru nokavēto dienu tā puse, kura nokavē līguma izpildi, maksā nokavējuma naudu 5% apmērā no līguma kopējās summas. Tātad katra nokavētā diena saskaņā ar šo līgumu maksā 125 latus. Tā kā lentzāģis ilgstoši pēc noligtā termiņa netika G.Ozoliņam nodots, pēdējais cēla prasību Rīgas rajona tiesā un tā nosprieda piedzīt no uzņēmuma par labu prasītājam Ls 29375, kā arī valsts nodevu Ls 2938. Tādējādi sankcija, salīdzinot ar līguma cenu Ls 2500, pārsniedza to vairāk nekā desmit reizes. Neanalizēsim šeit argumentus, kurus puses tiesā izvirzīja attiecībā uz noteikumiem par līguma pricksmetu un pušu attiecībām līguma darbības laikā. No Civillikuma 1717.panta pamatoti var secināt, ko A.Grūtups ir noformulējis šādi: "līgumsods var pat neskaitāmas reizes pārsniegt pašu līguma cenu"² Jautājums ir šāds: vai desmitkārtīgs vai pat neskaitāmas reizes pamatparādu pārsniedzošs līgumsods ir vajadzīgs vai vēlams civiltiesībās. Apskatītajā piemērā lielās summas cēlonis ir augstais nokavējuma naudas apmērs par dienu - 5%. Citās lietās parādās 1,0 vai 0,5%. Tiesas bez īpašām emocijām apmierina SIA "Latvijas Mobilais Telefons" (LMT) prasības, kas prasa 0,5% par katru maksājumu nokavējuma dienu un prasības pieteikumos norāda, ka LMT lietošanas noteikumu 5.7.punktā ir noteikts šāds nokavējuma naudas apmērs un abonents tos, līgumu slēdzot, ir pieņēmis. Pie šādas likmes par nokavējumu gada garumā jāmaksā 182,5%. Salīdzinot to ar gada procentiem, ko prasa bankas par kredītu (12-20%) vai procentiem, ko bankas piedāvā par depozītiem (4-7%), starpība ir liela. Dabīgi, rodas secinājums, ka LMT labi pelna uz nekārtīgo maksātāju rēķina.

Izklāstītais liek secināt, ka līgumsoda piemērošanas tiesiskais regulējums pētāms, galvenokārt apsverot, kā novērst pārmērības un

¹ A.Grūtups. Tiesu prakse un komentāri. R., 1994, 170.-179.lpp.

² turpat, 174.lpp.

kādus ierobežojumus noteikt. Lai to veiktu, sākotnēji nepieciešams pakavēties pie līgumsoda būtības, veidiem, attīstības vēstures, kā arī saistības ar tādiem tiesiskiem institūtiem kā procenti un zaudējumu atlīdzība. Īpaša vērtība veltāma tēzēm, kas ietvertas Eiropas Padomes Ministru komitejas 1978.gada 20.janvāra rezolūcijā par soda noteikumiem civiltiesībās¹ Lielu darbu, analizējot dažādu valstu likumus, ir paveicis Starptautiskais Privāttiesību unifikācijas institūts (UNIDROIT) Itālijā. Laikā no 1980.gada līdz 1994.gadam, piesaistot ekspertus no 25 valstīm, šis institūts ir izstrādājis dokumentu, kuram dots nosaukums "Starptautisko komerciālo līgumu principi" (turpmāk Principi).² Šo Principu preambulā ir norādīts, ka tie var tikt izmantoti, izstrādājot gan nacionālos likumus, gan starptautiskus aktus.

Dokuments dod labu ieskatu, kā varētu harmonizēt dažādu valstu likumus par tiesiskās aizsardzības līdzekļiem līgumattiecībās, nogludinot, bet pilnībā neizslēdzot atšķirības dažādās valstīs. Šāda harmonizācija aptvertu gan zaudējumu, gan procentu, gan līgumsodu maksāšanas regulējumu.

2. Līgumsoda jēdziens

Līgumsoda jēdziens Latvijas tiesībās ir noskaidrojams, ņemot par pamatu Civillikuma 1716.pantā doto definīciju: Līgumsods ir pametums, ko kāda persona uzņemas ciest sakarā ar savu saistību tajā gadījumā, ja viņa šo saistību neizpildītu vai neizpildītu pienācīgi. Jēdziena izpratnei ir svarīgi arī turpmākie CL panti, it īpaši, 1717.pants: Līgumsodu var pievienot katram līgumam, un to var noteikt ne vien naudā, bet arī citās vērtībās. Varam secināt, ka arhaiskais vārds "pametums" nozīmē mantisku samazinājumu, kas var izpausties gan naudas samaksā, gan kādu lietu vai lietas nodošanā vai ieturēšanā. Nav šaubu, ka līgumsoda piemērošana var izpausties kokmateriālu, graudu vai citu atvietojamu lietu nodošanā vai ieturējumā, ja tā ir nolīgts. Teorētiski nav izslēgta arī neatvietojamās (individualizētas) lietas nodošana. Piemēram, kādā tiesas spriedumā par līgumsoda piemērošanu atzīta traktora nodošana.

Civilizācijas attīstības sākuma posmā atbildība par saistību nepildīšanu varēja izpausties ne tikai mantiskā, bet arī personiskā sodā, kā ieslodzīšanā cietumā, pārdošanā verdzībā, miesas sodā.³ Līgumsoda izcelsme senajā Romā ir saistīta ar solīšanas ideju vispārīgi, nešķirojot tiesiskās attiecības pa nozarēm, kā to dara mūsdienās. Terminu "poena"

¹ Sk. Council of Europe. Resolution (78)3 relating to penal clauses in civil law. (Atsevišķs izdevums, b.g.)

² Principles of International Commercial Contracts. UNIDROIT, Rome, 1994.

³ Sk. И.Б.Новицкий. Римское право. М., 1993, с. 151.

senajā Romā lietoja, lai apzīmētu jebkuru sodu, tātad gan tādu, kas piemērojams par kriminālnozieģumu, gan pārkāpumu civiltiesiskajā (privāttiesiskajā) jomā.¹ Latīņu vārdu "poena" latviski tulko sekojoši: sods, atmaksa, gandarījums, atiebība...²

Pakāpeniski civiltiesiskajā jomā par galveno un vēlāk vienīgo kļuva mantiskā atbildība. Veidojot Latvijas 1937.gada Civillikumu, jautājums par personiska rakstura sodu nepieļaujāmību jau likās tik pašsaprotams, ka likuma sastādītājs atteicās īpaši ierakstīt to, kas bija iepriekš, Vietējo civillikumu kopojumā, proti, ka aizliegts kā līgumsodu noteikt miesas sodus vai sodus, kas ierobežotu personīgo brīvību vai būtu aizskaroši.³

Līgumsoda vietas noteikšana civiltiesību sistēmā vienmēr ir radījusi grūtības tā divējādās dabas dēļ. Civillikumā apakšnodaļa "Līgumsods" (4.sadaļas, 5.nodaļas 2.apakšnodaļa) ir ievietota nodaļā "Saistību tiesību pastiprināšana" Taču pats termins rāda, ka līgumsods ir saistīts arī ar jēdzienu "atbildība" Vācijas civillikumā (BGB) līgumsods (339.-345.§) ir regulēts vienā nodaļā ar rokasnaudu.⁴

Krievijas Federācijas civilkodeksā līgumsods ir ievietots 23.nodaļā "Saistību izpildes nodrošinājums", toties jautājums par līgumsoda samaksas un zaudējumu atlīdzības savstarpējo saistību risināts 25.nodaļā "Atbildība par saistību pārkāpšanu" (394.pants).⁵

Atceltajā Latvijas Civilkodeksā nodaļā par saistību izpildījuma nodrošināšanu nebija termina "līgumsods" Tajā par saistību izpildījuma nodrošināšanas veidiem bija norādīti sankcija (soda nauda, nokavējuma nauda), ķīla, galvojums, garantija (171.pants). Nodaļā "Atbildība par saistību pārkāpumu" bija risināti sankcijas un zaudējumu piedziņas savstarpējā sakara jautājumi (225.pants). Taču šī kodeksa darbības laikā citos normatīvos aktos bija termins līgumsods, pie tam soda naudu un nokavējuma naudu parasti uzskatīja par līgumsoda paveidiem.

Normu par līgumsodu izvietošana dažādās civillikuma nodaļās atspoguļo to, ka līgumsodam objektīvi ir divēja daba. No vienas puses, tas ir saistības pastiprinājums (izpildījuma nodrošinājums). Tas iedarbojas uz parādnieku kā nelabvēlīgu seku draudi, kamēr saistība vēl nav pārkāpta. No otras puses, līgumsods kļūst par reālām neizdevīgām sekām, tātad atbildības izpausmi tad, ja nodrošinājums izrādās pārāk vājš, lai atturētu parādnieku no saistības pārkāpuma.

¹ М.Бартошенюк. Римское право. Понятия, термины, определения. М., 1989, с. 248.

² Latīņu-latviešu vārdnīca. R., 1994, 129.lpp.

³ V.Brīvmanis. Līgumsods. R., 1939, 14.lpp.

⁴ Palandt Bürgerliches Gesetzbuch. 56., neubearbeitete Auflage, München, 1997, s.429-433.

⁵ Сборник кодексов РФ. М., 1997, с. 165, 172.

3. Līgumsoda veidi

Līgumsoda iedarbība ir atkarīga no tā, pie kāda no vairākiem līgumsoda veidiem tas pieder. Literatūrā ir sniegtas dažādas klasifikācijas. Diemžēl, ne vienmēr ir stingri ievērots princips, ka klasifikācijas veicamas pēc vienas pazīmes, nevis sajaucot kopā dažādus klasifikācijas pamatus.

Līgumsoda iedarbības spēka izvērtēšanai visnozīmīgākais ir līgumsodu iedalījums pēc to sakara ar zaudējumu atlīdzības pienākumu. Pēc šīs pazīmes līgumsodi var būt šādi:

1. Kumulatīvs.
2. Ieskaits.
3. Izvēles (alternatīvs).
4. Izslēdzošs (ekskluzīvs).

1. Kumulatīvs pēc šīs pazīmes ir tāds līgumsods, kas summējas kopā ar atlīdzināmajiem zaudējumiem.¹ Šo līgumsodu, tāpat kā citus, var piedzīt tūlī pēc pārkāpuma. Turpretim zaudējumi parasti veidojas vai atklājas vēlāk. Kumulatīvais līgumsods, ja tas piespriests agrāk, neietekmē atlīdzināmo zaudējumu apmēru, nav ieskaitāms zaudējumu atlīdzināšanai. Par šāda līgumsoda noteikšanu pusēm ir īpaši jāvienojas. Pretējā gadījumā pieņem, ka noteikts ieskaits līgumsods (CL 1722.p.). Kumulatīvajam līgumsodam ir spilgti izteikta sodīšanas funkcija un tālab šāda līgumsoda turpmāka pastāvēšana ir īpaši apsverama, lemjot par Latvijas likumu harmonizāciju ar Eiropas Savienības valstu likumiem, par ko būs rakstīts turpmāk.

2. Ieskaits līgumsods ir tāds, kuru ieskaits atlīdzināmo zaudējumu summā. Rezultātā tiek panākta vienīgi zaudējumu atlīdzība. Taču labums no līgumsoda ir tāds, ka to var piedzīt ātri, tūlī pēc pārkāpuma, negaidot un nevērtējot, cik lieli kopumā būs zaudējumu apmēri. Bez tam līgumsoda iedarbību parādnieks izjūt arī tad, ja pārkāpuma dēļ zaudējumi vispār nerodas vai ir mazāki par līgumsodu.

3. Izvēles līgumsods Latvijā pazīstams tikai teorētiskā plāksnē, likumos nav paredzēti gadījumi, kad kreditors var izvēlēties tikai vienu no divām iespējām: prasīt zaudējumu atlīdzību vai līgumsoda samaksu.² Šāda izvēle ir citu valstu tiesību sistēmās, kurās līgumsodu uzskata, galvenokārt, par zaudējumu atlīdzināšanas līdzekli. Kreditors var apsvērt, vai viņam izdevīgāk prasīt konkrēti noteiktu līgumsodu vai arī tērēt laiku

¹ Apzīmējumu "kumulatīvs" lieto arī klasifikācijā pēc cita pamata - līgumsoda samaksas saistības ar pamatsaistību. Svešvārdu vārdnīcā vārds "kumulācija" skaidrots šādi: 1. Sakopšanās palielinoties; enerģijas koncentrēšanās. 2. med. Ievadīto ārstniecisko vielu vai inžū darbības summēšanās, radot kāpinātu efektu; arī daudzkārtēju kairinājumu summēšanās. - Svešvārdu vārdnīca. R., 1996, 424. lpp.

² Terminu "izvēles līgumsods" lieto arī, klasificējot līgumsodus pēc tā samaksas sakara ar pamatsaistību.

un spēkus, lai pierādītu, ka zaudējumi ir lielāki nekā piedāvātais līgumsoda apmērs un prasītu to piedziņu. Jāpiebilst, ka arī Latvijā kreditoram ir izvēles iespējas gan kumulatīva, gan ieskaita līgumsoda noteikšanas gadījumā neviens nevar aizliegt kreditoram prasīt tikai līgumsodu vai arī tikai zaudējumu atlīdzību. Taču šāda sākotnējā izvēle neliedz viņam iespēju vēlāk prasīt vēl kautko. Līgumā paredzēt izvēles līgumsodu Latvijā, protams, aizliegts nav.

4. Izslēdzošs līgumsods Latvijā, tāpat kā izvēles līgumsods, ir pazīstams tikai teorētiski, bet arī tādu līgumā, protams, var noteikt. Izslēdzošs ir tāds līgumsods, kura piedziņa izslēdz prasījumu par zaudējumu atlīdzību. Šāds līgumsods bija noteikts dažos padomju laika normatīvos aktos nolūkā pasargāt dažu stratēģiski svarīgu nozaru valsts uzņēmumus (piemēram, elektrostacijas, dzelzceļus) no pienākuma pilnā mērā atbildēt par savu saistību nepildīšanu. Šādu līgumsodu noteikšana tirgus ekonomikas apstākļos būtu pretrunā ar principu, ka privāttiesiskajā sfērā ir jānodrošina mantiskā stāvokļa atjaunošana, ko izjaucis pārkāpums.

Divās grupās sadalāmi līgumsodi, tos klasificējot pēc sakara ar pienākumu izpildīt pamatsaistību. Arī pēc šīs pazīmes līgumsods var būt vai nu 1) izvēles (alternatīvs), vai 2) kumulatīvs. Vispārīga noteikuma veidā CL 1718.pants paredz ka, ja kādam jācieš līgumsods, tad kreditors var prasīt vai nu tā samaksu, vai līguma izpildīšanu. Izņēmuma kārtā CL 1720.pantā norādītajos gadījumos piemērojams kumulatīvs līgumsods, tas ir tāds, kurā pienākums izpildīt saistību summējas ar pienākumu maksāt līgumsodu. Nav šaubu, ka iedarbīgāks parasti ir kumulatīvais līgumsods. Kā zināms, pienākums izpildīt līgumu pastāv jebkura tiesiski noslēgta līguma gadījumā. Tātad arī tiesība to prasīt. Tāpēc alternatīva līgumsoda gadījumā kreditoram nākas vai nu izvēlēties to, kas viņam jau tā pienākas, vai ko citu, aizstājošu. Kumulatīvais līgumsods, turpretim, nozīmē, ka līgumā noteiktajam pienākumam pievienojas vēl papildu cits pienākums (maksāt līgumsodu). Ja pirmajā gadījumā līguma izpildījums natūrā (reāls izpildījums) tiek aizstāts ar līgumsoda samaksu, tad otrajā gadījumā pienākums izpildīt saistību natūrā saglabājas, bet negatīvās mantiskās sekas to vēl papildina. Taču nevajadzētu noniecināt alternatīvo līgumsodu. Tā efektivitāte ir atkarīga no līgumsoda lieluma. Ja pēc vērtības liela pamatsaistība ir pastiprināta ar niecīgu līgumsodu, tad parādnieks varētu mēģināt "atpirkties" ar līgumsodu. Atpirkšanās iespējas dēļ alternatīvo līgumsodu var saukt arī par atkāpšanās līgumsodu (to nedrīkst jaukt ar atkāpšanās naudu). Te jāpiebilst, ka šis līgumsods var būt ieskaita vai kumulatīvs, tātad pastāv arī zaudējumu piedziņas drauds. Ja turpretim alternatīvais līgumsods ir noteikts salīdzinoši liels, parādniekam neapšaubāmi ir izdevīgāk izpildīt natūrā pamatsaistību.

Pārkāpuma gadījumā radīsies jautājums, vai nesamērīgi liels līgumsods ir pieļaujams no konceptuālā viedokļa (par ko sīkāk analīze būs turpmāk).

Lai analizētu līgumsodu efektivitāti, kā arī lai vērtētu līgumsodu apmēru ierobežošanas iespējas, īsi nepieciešams apskatīt vēl vienu iedalījumu, kas īpaši neatspoguļojas likumā, bet pastāv praksē. Līgumsodu var noteikt šādi:

- 1) cietā summā, piem., Ls 200, 5 t dīzeļdegvielas;
- 2) procentos no neizpildītās daļas, piem., 3% no nepiegādātās produkcijas vērtības;
- 3) procentos no visas līguma summas, piem., 1% no nenodotā būvobjekta tāmes vērtības;
- 4) kombinēti - procentos un cietā summā, piemēram, par nogādes nokavējumu līdz 10 dienām 0,5% par katru nokavējuma dienu, bet ja nokavējums pārsniedz 10 dienas, tad vēl papildus Ls 1000.
- 5) kombinēti - pieaugošos procentos un vienreizēji pielietojamos procentos - piem., 0,5% par katru dienu līdz 10 dienām, bet ja pārsniedz 10 dienas, tad papildu vēl 3%.

Šāds līgumsodu iedalījums, vai precīzāk sakot, līgumsodu noteikšanas veidu iedalījums rada nepieciešamību sniegt dažus komentārus.

Pirmkārt, jātiek skaidrībā, vai ir pieļaujama līgumsoda saistīšana ar saistības kādas daļas neizpildīšanu. CL 1721.p. nosaka: Ja kāds izpilda tikai daļu no savas saistības, tad tomēr viņam jāmaksā viss līgumsods, bet ne tikai samērīgā daļa. Burtiski ņemot šo normu gadījumos, kad no piegādājamās produkcijas, kuras vērtība ir miljons latu, nav piegādāta produkcija par 10 latiem, būtu piedzenams līgumsods, kas rēķināts procentos (procenta daļā) no visas līguma summas. Dažos gadījumos tas būtu pilnīgi loģiski, piemēram, ja piegādātā lidmašīna bez dažām kabīnē vajadzīgām vadības ierīcēm. Ar tādu lidmašīnu nevar lidot. Līdzīgi tas ir ar būvobjektiem, kurus nevar nodot ekspluatācijā bez durvīm, kas nav pārāk dārgas. Taču patēriņa preču ilgstošās piegādēs ir citādāk. Ja piegādāti 98% no kopīgā cukura vai sviesta daudzuma, tad to tirdzniecība un patēriņš var notikt.

Šādu apstākļu dēļ saimnieciskajā praksē ir pieņemts, ka līgumsodus nosaka līgumā par dažādiem pārkāpumiem, kas iespējami viena līguma ietvaros, bet dažkārt pat vienas saistības ietvaros. Pirkuma un piegādes līgumos mēdz noteikt atsevišķus līgumsodus par nokavējumu, neatbilstošu kvalitāti, nepareizu iepakojumu (taru), nesakomplektētību utt. Šādu pieeju aktīvi sekmēja padomju laika normatīvie akti, piemēram, Nolikums par tautas patēriņa preču piegādēm. Praksē šāda diferencēta līgumsodu noteikšana attaisnojas. Civillikuma

1721.pants uzskatāms par normu, kas piemērojama tad, ja puses nav līgušas citādi, un citādi līgt nav aizliegts. Saimnieciskajā praksē pirkuma, piegādes, nomas un citos līgumos samērā reti parādās līgumsods, kas kā sankcija noteikts par jebkuru līguma pārkāpumu vai, ja tā varētu teikt, par visa līguma kopumā pārkāpšanu. Tāds rada daudz neskaidrību un strīdu, tāpēc nav pat vēlams. Skaidrāk un neapstrīdamāk ir tad, ja līgumsods tiek saistīts ar konkrētas līgumā ietilpstošas saistības pārkāpšanu, piemēram, par kvalitātes noteikumu, sortimenta, iepakojuma, norēķinu noteikumu pārkāpšanu.

Otrkārt, jāapsver, vai ir lietderīgi īpaši izdalīt līgumsodu par nokavējumu. Šādu līgumsodu praksē bieži un dažkārt arī normatīvos aktos sauc par nokavējuma naudu. Piemēram, likumā "Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību" (23.01.91.) noteikts, ka par termiņā neieguldītu summu dalībnieks sabiedrībai maksā nokavējuma naudu viena procenta apmērā par katru kavēto mēnesi (30.p. 2.pkt.). Norādītais likums pieņemts 1991.gadā, kad Civillikuma Saistību tiesību daļa vēl nebija atjaunota spēkā. Pēc Civillikuma atjaunošanas spēkā šādas nokavējuma naudas piemērošana pakļaujama noteikumiem par līgumsodu. Krievijas Federācijas Civillikuma 330.pantā nokavējuma nauda (пеня) nosaukta kā līgumsoda veids iekavās aiz līgumsoda (неустойка). Nevar apšaubīt, ka gan pēc Krievijas, gan pēc Latvijas civillikumiem nokavējuma nauda ir īpaši atzīmējama. Taču to var izcelt vienīgi kā līgumsodu veidu (paveidu). Tas, ka šis līgumsods bieži vien ir izteikts procentos un pieaug atkarībā no nokavējuma ilguma, neizslēdz arī citādu nokavējuma naudas izteikšanas veidu, piemēram, cietā summā. Tāpēc liels ieguvums no jauna termina ieviešanas Civillikumā nebūs.

Taču nokavējuma naudas (kā līgumsoda paveida) pielietošana un iespēja izteikt to procentos prasa noskaidrot tās atšķirību no citas, CL 1759. un 1762.p. norādītas kategorijas nokavējuma procentiem. Te rodas zināmas grūtības, kas būtu jāņem vērā, lemjot par likumu pilnveidošanu.

LR Augstākās tiesas plēnuma 1997.g. 22.decembra lēmumā nr.7 "Par likumu piemērošanu, izšķirot strīdus par saistību izpildi" 7.punktā ir pamatoti norādīts, ka līgumsodu "var noteikt gan konkrētā naudas summā, gan procentos no līguma summas nepienācīgi izpildītās vai neizpildītās daļas, kā arī kombinēti procentu un konkrētas naudas summas veidā, kas maksājama vienreizēji vai par noteiktiem līgumsaistību izpildei noteiktiem periodiem pieaugoša soda veidā (par katru dienu, mēnesi, gadu u.tml.).¹ Tas atbilst pašreizējam Civillikuma tekstam. Komentējot šo punktu, Augstākās tiesas Senāta Civillietu

¹ Juristu Žurnāls. Nr.6, 1998, 39.lpp.

departamenta senatore M.Zāgere norāda, ka plēnuma lēmuma projekta izstrādāšanas gaitā tika izteikts viedoklis, ka līgumsodu nevarētu izteikt procentos no laikā neizpildītās saistības summas par kādu noteiktu kavējuma periodu (dienu, mēnesi u.tml.), bet tas būtu izsakāms noteiktā summā. Ievērojot to, ka likums nereglamentē līgumsoda noteikšanas metodiku un neaprobežo līgumsoda apmēru, padarot to atkarīgu tikai no līdžēju brīvas gribas (Civillikuma 1717.p. 2.d.), iepriekšminētais viedoklis tika atzīts par kļūdainu.¹ Jautājumā par nokavējuma naudas kā līgumsoda paveida nošķiršanu no nokavējuma procentiem nevar nepiekrīst M.Zāgeres kundzei, ka līdzšinējā tiesu prakse, piemērojot Civillikuma 1763.pantu attiecībā uz līgumsodiem, būtībā bijusi kļūdaina. Tas pietiekami pārliecinoši izriet arī no Civillikuma 1722.panta, kas pieļauj gan līgumsoda, gan procentu piedziņu.² Taču, raugoties nākotnē un domājot par likumu pilnveidošanu, nākas izvirzīt jautājumu vai līgumsoda un, teiksim, tikpat lielu līgumisku procentu piedziņa nav pārmērīgi smagas sekas saistības pārkāpējam. No šīs problēmas nevarēs izvairīties, ja likumā aizlieds līgumsodu izteikt procentos. Gudrākie juristi, sastādot līgumus, ātri vien iemācīsies procentu vietā rakstīt, piem., 300 latus par katru nokavējuma dienu un nostādīs savus klientus labākā situācijā, nekā ir tie, kuru līgumos rakstīti procenti, kas atbilst šiem pašiem 300 latiem.

Civillikumā ir īpaši norādījumi par zaudējumu un procentu savstarpējo saistību. CL 1788.pants nosaka: Kad nav termiņā samaksāti naudas parādi, kreditors var prasīt kā atlīdzību par atrauto peļņu tikai likumiskos procentos, ja vien viņš nevar noteikti pierādīt, ka viņa ciestie zaudējumi pārsniedz šo procentu summu. Īpašas norādes par naudas parādiem ir arī jau pieminētajos Starptautisko komercilīgumu principos, 7.4.9.pantā. Tajos ietverti šādi principi: 1) ja parādnieks laikā nesamaksā naudas summu, tad kreditors var prasīt interesi (procentus), kas atbilst vidējam banku īstermiņa aizdevumu procentam maksājuma vietā; 2) kreditoram ir tiesības uz attiecīgu zaudējumu piedziņu, ja nesamaksa vai nokavējums ir radījis lielāku kaitējumu.³ No teiktā var secināt, ka pat komersantu attiecībās norādītie Principi nepieļauj pārmērīgu kreditora iedzīvošanos. Tātad arī Latvijā būtu laiks domāt par ierobežojumiem procentu noteikšanā un procentu vienlaicīgā ar līgumsodu piedziņā. Formāli procentus nedrīkst pārdēvēt par līgumsodu, un otrādi. Taču nevar nesaredzēt, ka nokavējuma gadījumā procenti parādās kā pārkāpuma neizdevīgās sekas. Prof. V.Sinaiskis ir pamatoti norādījis, ka nokavējuma gadījumā procentu loma paplašinās; tie iegūst nozīmi arī

¹ Juristu Žurnāls. Nr.6, 1998, 45.lpp.

² turpat.

³ Principles of International Commercial Contracts, Rome, 1994, p.208.

saistību izpildījuma nodrošināšanā.¹ Tātad tuvinās citam saistību nodrošinājuma (pastiprinājuma) veidam līgumsodam. Un tāpēc ir pamats vaicāt, vai divu šādu sodu instrumentu pielietošana bez ierobežojumiem ir pamatota. Domājams, ka nav. Taču tas jāregulē, grozot likumus un saistot risinājumu ar zaudējumu atlīdzības jautājumu. Nobeidzot jautājumu par līgumsodu veidiem, jānosauc vēl viena klasifikācija, kas iegūst īpašu nozīmi sakarā ar gaidāmo Latvijas Komerclikuma pieņemšanu. Ir nepieciešams nošķirt līgumsodu civiltiesībās no līgumsoda komerciesībās. Lai cik tas Latvijā nepierasti neizklausītos, ir nepieciešams diferencēt līgumsodu pielietojumu norādītajās tiesību jomās. Komerciesiskajās attiecībās piedalās profesionāli komersanti, kuriem pienākas labi izprast un apzināties to slēgto darījumu un uzņemto saistību saturu. Komercdarbībā ir raksturīgs palielināts risks darījumos, spekulatīvie elementi, un līdz ar to nebūtu vajadzības pielietot tādus pašus līgumsoda piedziņas ierobežojumus, kādi ir vai varētu būt noteikti civiltiesiskajās attiecībās, respektīvi fizisku personu ikdienas darījumos.

4. Sodīt vai kompensēt?

Latvija ir Eiropas Savienības asociētā valsts no 1998.gada. No tā izriet, ka tuvākajā laikā Latvijas civillikumā jāizdara izmaiņas, lai tas būtiski neatšķirtos no Eiropas vadošo valstu likumiem. Latvijas un Eiropas Savienības valstu likumu harmonizācija civiltiesiskās atbildības jomā nav viegls uzdevums, zinot, ka pastāv konceptuālas atšķirības starp ES valstīm (starp kontinentālo un anglosakšu sistēmu). Pašas Eiropas valstis ne sevišķi steidzas realizēt dzīvē Eiropas Padomes 1978.gada 20.janvāra rezolūciju nr. 78(3) par soda klauzulu civiltiesībās. Taču, ne tikai norādītā rezolūcija, bet arī jurisprudences attīstība un tiesu prakse mudina Latviju veikt uzlabojumus Civillikumā.

Jautājums vispirms ir par pamatkonceptijas izvēli, par to, vai civiltiesiska pārkāpuma gadījumā pietiek ar zaudējumu pilnīgas atlīdzības nodrošināšanu vai pielietojami arī sodoša rakstura tiesiskie līdzekļi. Ir viegli deklarēt kreditora tiesības saņemt zaudējumu pilnīgu (pilnu) atlīdzību. Taču šo tiesību ieviešana praksē prasa daudz laika un darba zaudējumu pierādīšanai un piedziņai caur tiesu. Tāpēc zaudējumu pilnas atlīdzības tiesība bieži vien praksē paliek deklarācijas līmenī. Līgumsodu piedzīt ir vienkāršāk un ātrāk. Pret civiltiesiskas attiecības dalībnieka sodīšanu iestājas anglosakšu tiesību sistēmas pārstāvji.

¹ Sk. V.Sinaiskis. Latvijas civiltiesību apskats. R., 1996, 121.lpp.

Angļu un amerikāņu juristu publikācijās, kas balstās uz paražu tiesību analīzi, atrodami daudzi samērā kategoriski soda elementu noliegumi līgumattiecībās. Gadījumos, kad kreditors neprasa vai nevar prasīt saistības izpildi natūrā (lietas nodošanu, darba izpildi), zaudējumu atlīdzība tiek norādīta kā vienīgais kreditora tiesiskās aizsardzības līdzeklis. Pie tam tiek uzsvērts, ka zaudējumu atlīdzībai nedrīkst būt sodošs raksturs (no punitive damages).¹ Zaudējumu atlīdzības uzdevums ir nodrošināt atbilstīgu kompensāciju kreditoram.² Tam nevar nepiekrīst. Tā ir ābece patiesība, ka zaudējumu atlīdzībai ir uzdevums kompensēt nodarītos zaudējumus. Ar šādu deklarāciju nav dota atbilde, vai bez zaudējumu atlīdzības kreditoram var būt tiesības uz kaut kādu naudas summu vai papildu uz citu labumu. Uz šo jautājumu atbilde vārdos ir krasī noraidošā, kaut gan būtībā atkāpes no zaudējumu atlīdzības idejas tiek pieļautas. Zināma nekoncekvence atrodama šādā skaidrojumā: "Līdzēji var censties novērst neskaidrības, kas saistās ar zaudējumu aprēķina noteikšanu nākotnē, nosakot fiksētu summu, kāda jāmaksā līguma pārkāpšanas gadījumā. Ja fiksētā summa ir saprātīgi atbilstoša iespējamiem zaudējumiem, tad līguma klauzula būs spēkā (will be valid) un šādu vienošanos sauc par iepriekšnovērtēto zaudējumu klauzulu. Dažkārt šādas klauzulas mērķis nav objektīvi novērtēt gaidāmos zaudējumus, bet izdarīt spiedienu uz parādnieku, lai tas izpildītu līgumu. Šāda vienošanās tiek atzīta par soda klauzulu un nav spēkā."³

Nekoncekvences izpaužas, pirmkārt, tā, ka paražu tiesības principā pieļauj prasīt tā sauktos nominālos zaudējumus (kaut gan praksē šādas prasības esot ļoti reti).⁴ Otrkārt, un tas ir daudz nozīmīgāk, pati iepriekšnovērtēto zaudējumu atlīdzības konstrukcija ir tieša atkāpšanās no zaudējumu pilnas atlīdzības principa. Iespējamie zaudējumi var stipri atšķirties no vēlāk konstatētajiem faktiskajiem zaudējumiem. Tāpēc jāatzīst, ka maksājama summa tikai lielos vilcienos tiek salīdzināta ar zaudējumiem un faktiski var tikt piedzīta arī tad, ja zaudējumi īstenībā ir mazāki. Tātad summas samaksas pārsniegumam pār faktiskajiem zaudējumiem būtībā ir soda raksturs. Šis pārsniegums nevis kompensē, bet padara kreditoru bagātāku. Tikai aizplīvurotā veidā, joprojām formāli noliedzot soda ideju.

Jurisprudences un likumdevēju attieksme pret sodiem ir mainījusies vēstures gaitā un nav nostabilizējusies arī mūsdienā modernajā sabiedrībā.

¹ G.H. Treitel. An Outline of the Law of Contract. Fourth edition. Butterworth. London, 1989. p. 318.

² turpat, 316.lpp.

³ turpat, 243.lpp.

⁴ turpat, 316.lpp.

Jau romiešu tiesībās, kas arī deklarēja zaudējumu pilnīgas atlīdzības principu, bija nostiprinātas dažas atkāpes. Prof. V.Kalniņš, piemēram, min noteikumu, ka nokavējuma gadījumā parādniekam bija pienākums "atlīdzināt augstākā vērtējumā¹ kreditoram visus zaudējumus (id quod interest), kas radušies sakarā ar nokavējumu, kā arī samaksāt par nokavējuma laiku procentus"² Tāpat piedzenami nevis faktiskie zaudējumi, bet maksimālie, kādi varēja būt.

Termins "sods" (angl. penalty) tiek lietots gan krimināltiesībās un administratīvajās, gan civiltiesībās. Grieķu valodā vārds "poena", kura sinonīms ir "punitio", sākotnēji nozīmēja sabiedrības attīrīšanu no nozieguma un noziedznieka upurēšanu dieviem, vēlāk tas kļuva par jebkāda soda, arī mantiska soda apzīmējumu. Soda mērs ne vienmēr atbilda pārkāpuma smagumam, soda uzdevums bija arī iebiedēt (in terrorem), atturēt no pārkāpumiem.³ Attīstoties sabiedrībai, bija periodi, kad dažādās valstīs sodu ideju civiltiesiskajā sfērā noliedza vai centās mazināt tās pielietojumu, laiku pa laikam tomēr atgriežoties pie soda atzišanas.

Zināma ironija par mēģinājumiem visus spēkus virzīt uz grūti nosakāmo zaudējumu atlīdzību ir saskatāma prof. V.Sinaiška šādā 1935.gadā publicētā izteikumā:

"Naudas sodu sistēmas civiltiesībās sāk gūt atzišanu, tostarp arī Vācijas civillikumā līdz ar to stipri grozot veco pandektistu uzskatu, ka civiltiesiskais tiesību pārkāpums ir tikai zināmas personas materiālo tiesību aizskārums, kas atlīdzināms, nosverot to uz neredzošās Temidas taisnības svariem."⁴

V.Sinaiškis pamatoti norāda, ka civiltiesiskās attiecības nevar traktēt vienīgi kā privātās attiecības: vienas vai otras personas "tiesību pārkāpšana aizķer arī zināmās sabiedrības visu locekļu kopējo statusu (tiesībdalības statusu)"⁵ Ja krimināltiesībās kā publisko tiesību jomā atzīst vispārējas prevencijas pielietojamību, kas balstās uz soda draudiem, tad tikpat labi tā der arī privātajās tiesībās.

5. Starptautiskie dokumenti un Latvijas likumu pilnveidošana

Pēc šāda neliela vēsturiska ekskursā pievērsīsimies Eiropas Padomes Ministru komitejas 1978.gada 20.janvāra rezolūcijai par soda

¹ V.Kalniņš norāda uz avotu: Pompon.D.19.1,3,3... utro tempore pluris ... fuit "par šī laika cenu, kad lietai bijusi augstākā cena"

² V.Kalniņš. Romiešu tiesību pamati. R., 1977, 171.lpp.

³ Sk. М.Бартошек. Римское право. Понятия, термины, определения. М., 1989, с.248.

⁴ V.Sinaiškis. Civiltiesības Latvijas vispārējo civiltiesību zinātniskā apstrādājumā. R., 1935, 45.lpp.

⁵ V.Sinaiškis, op.cit., 44.lpp.

klauzulu civiltiesībās un Starptautisko komercīgumu principiem, kas atspoguļo mūsdienu Eiropas nostādnes.

Kā rāda rezolūcijas virsraksts, Eiropas Padomes Ministru komiteja nenoliedz soda klauzulas pielietojumu civiltiesībās. Taču uzskata par vēlamu noteikt dažus ierobežojumus.

Ar soda klauzulu norādītajā rezolūcijā saprot līguma noteikumu (punktu), kas nosaka saistītās puses pienākumu maksāt noteiktu naudas summu ar soda vai kompensācijas raksturu, ja šī puse nepilda savu saistību. Soda klauzulas definējumā īpaši komentējams ir apzīmējums "noteikta naudas summa". Vai ar to apzīmē līgumsodu, vai varbūt to, ko anglosakšu valstīs sauc par iepriekš novērtētiem zaudējumiem, vai varbūt abus divus? Tam ir svarīga nozīme, nosakot šī sodošā maksājuma saistību ar zaudējumu atlīdzināšanu.

Līdzīgs apzīmējums - konkrēta summa (specified sum) ir lietots Starptautisko komercīgumu principu 7.4.13.pantā. Šī panta komentāros ir paskaidrots, ka šāds nenoteikts apzīmējums dots ar nolūku aptvert gan vienošanās par iepriekš novērtētu zaudējumu atlīdzināšanu, gan vienošanās par soda rakstura maksājumiem, kā arī par abiem kopā.¹ Neatkarīgi no tā, kāds ir norādītās summas mērķis, varam atzīmēt, ka visos gadījumos samaksa nenotiek pēc tiem noteikumiem, kā atlīdzina zaudējumus, proti, netiek prasīts pierādīt zaudējumu apmēru, cēlonisko sakaru ar pārkāpumu. Tādējādi būtībā runa ir par to, ko Latvijā sauc par līgumsodu.

Eiropas Padomes Ministru komitejas rezolūcija nosaka sekojošo:

1. Kreditors nevar saņemt vienlaicīgi pamatsaistības izpildi un noteikto naudas summu, izņemot gadījumus, kad naudas summa noteikta par nokavējumu. Šim noteikumam atbilst Latvijas Civillikuma 1718. un 1720.panta normas.
2. Soda klauzula neatņem kreditoram tiesības prasīt saistības izpildījumu soda klauzulā noteiktās summas vietā. Šāda nostādne ir arī Civillikumā: tiesīgi noslēgts līgums ir jāpilda, kreditors var prasīt izpildi natūrā.
3. Soda klauzulā noteiktā summa nav jāmaksā, ja parādniekam nav jānes atbildība par saistības neizpildi. Šis noteikums būtībā tiek pielietots Latvijā, kaut gan Civillikumā atbildība tiek saistīta ar vainas esamību vai neesamību.
4. Kreditors papildus soda klauzulā noteiktajai summai nevar prasīt zaudējumu atlīdzību vai, piedzenot soda klauzulā noteikto summu, prasīt vēl arī nesegto zaudējumu atlīdzību.

¹ Principles of International Commercial Contracts. Rome, 1994, p.213.

Šajā rezolūcijas noteikumā ir juridiska konstrukcija, no kuras Latvijas Civillikums būtiski atšķiras. Vienojoties par soda klauzulu, puses faktiski labprātīgi atsakās no zaudējumu pilnas atlīdzības principa realizācijas. Abas puses riskē: soda summa var pārsniegt nākotnē iespējamus un līguma slēgšanas brīdī nezināmos zaudējumus, bet tie var arī izrādīties lielāki. Vienošanās par soda klauzulu maz dotu, ja puses nākotnē vēl varētu tiesāties arī par zaudējumu piedziņu. Aprobežojuma princips, gan citādā aspektā, ir ietverts arī nākošajā rezolūcijas noteikumā, un tie abi kopā rāda, ka kumulatīvs līgumsods Latvijas Civillikumā ir uzskatāms par anahronisku.

5. Pat ja puses ir vienojušās citādi, kreditors tomēr nevar iegūt summu, kas pārsniedz vai nu soda klauzulā noteikto summu vai zaudējumu atlīdzību, skatoties kura lielāka.

Šajā rezolūcijas noteikumā ir ietverta izvēle. Tad, ja līgumā ir soda klauzula, kreditors tomēr var neizmantot tajā noteikto tiesību piedzīt konkrētu summu, bet gan prasīt zaudējumu atlīdzību. Pēc iepriekš sniegtās līgumsodu veidu klasifikācijas te varētu runāt par alternatīvu līgumsodu: izvēle starp līgumsodu vai zaudējumu atlīdzību. Taču šajā noteikumā ļoti skaidri ir noliegta kumulatīva līgumsoda ideja. Kā jau bija norādīts, Latvijas Civillikuma 1722.pants nosaka, ka līgumsodam ir ieskaits raksturs, ja vien puses nav vienojušās citādi, proti, par tā ekskluzīvu vai kumulatīvu raksturu. Aizlieguma vienoties par kumulatīvu līgumsodu Civillikumā nav. Jāsaka gan, ka nav dzirdēts par kumulatīviem līgumsodiem līgumu un tiesu praksē. Bet, ja likums tādus turpmāk pieļaus, tad attiecīgi gadījumi noteikti būs. Pirms galīgi izlemt par kumulatīva līgumsoda aizliegšanu, pievērsīsimies pēdējam rezolūcijā ietvertajam noteikumam.

6. Soda klauzulā noteikto summu tiesa var samazināt, ja tā ir ārkārtīgi liela (manifestly excessive). Tāda samazināšana var notikt, piemēram, ja pamatsaisība daļēji ir izpildīta. Samazinājums nevar būt tāds, ka maksājamā summa nesedz zaudējumus, ko izraisījis pārkāpums.

Šāds noteikums ietverts arī Principu 7.4.13.panta 2.daļā, pie tam izvērstākā formulējumā:

Neatkarīgi no pušu vienošanās noteikto summu var samazināt līdz saprātīgam, pamatotam (reasonable) lielumam, ja tā ir pārmērīga (grossly excessive), salīdzinot ar neizpildes radīto ļaunumu (kaitējumu) vai ņemot vērā citus apstākļus.

Analoģisks noteikums ir arī Vācijas Civillikuma (BGB) 343.paragrāfā: "Ja maksājamais līgumsods ir nesamērīgi liels, tad pēc parādnieka lūguma tiesa var to samazināt līdz atbilstīgam apmēram. Vērtējot atbilstību, jāņem vērā ne tikai kreditora mantiskās, bet arī citas ar likumu aizsargātas intereses". Zīmīgi, ka Vācijas

Tirdzniecības likumā (HGB) 348.paragrāfā ir noteikts, ka komercdarījumos līgumsoda apmēru nevar samazināt Civillikuma 343.paragrāfā norādītajos gadījumos.

Pievēršoties Latvijas situācijai, var atzīmēt vispirms sekojošo. Pagaidām nav drošas pārliecības, ka visi tiesneši ļoti godprātīgi un taisnīgi pielietos soda samazināšanas iespējas, ja tādas tiks noteiktas. Bet var cerēt uz to, ka apelācijas un kasācijas instances palīdzēs novērst rupjas novirzes. Otrkārt, jāsecina, ka šādas tiesības ieviešana neatrisinās jautājumu par parādniekam neizdevīgo seku pārmērīgumu kumulatīva soda saglabāšanas gadījumā. Pastāvot iespējai vispirms piedzīt līgumsodu un tikai pēc laika prasīt arī zaudējumus, radīsies situācijas, kas līgumsods jau ir piedzīts, turpretim zaudējumu atlīdzības apmēra samazināšanas iespēja tiesai nav dota. Atliek secināt, ka kumulatīvs līgumsods Latvijas civiltiesībās ir izslēdzams. Nav pamata ierosināt, lai tiesai dotu arī zaudējumu samazināšanas tiesības, izņemot vienu atrunu.

Zaudējumu pilna atlīdzība ir uzskatāma par galveno kreditora tiesiskās aizsardzības līdzekli. Var atzīmēt, ka dažos pēdējo gadu likumos, kas Latvijā regulē atbildību, līgumsods vispār nav pieminēts, tādā veidā tuvinoties citām Eiropas valstīm. Ar Saeimas 1997.gada 19.jūnija likumu Latvija ir pieņēmusi un apstiprinājusi ANO 1980.gada 11.aprīļa Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma - pārdevuma līgumiem.¹ Šī konvencija par galveno tiesiskās aizsardzības līdzekli starptautiskajā preču pirkuma - pārdevuma līgumā pasludina zaudējumu pilnu atlīdzību, pie tam ar vienu ierobežojumu: atlīdzināmie zaudējumi nedrīkst pārsniegt zaudējumus, kurus līgumu pārkāpusī puse līguma slēgšanas brīdī paredzējusi vai kurus tai vajadzēja paredzēt kā iespējamās sekas līguma pārkāpumam, ņemot vērā apstākļus, par kuriem viņa tanī laikā zināja vai par kuriem viņai vajadzēja zināt (Konvencijas 74.pants). Tātad zaudējumu pilnas atlīdzības princips tiek ierobežots samazinājuma virzienā, izslēdzot tos zaudējumus, kas radušies, sagadoties neparedzētiem nelabvēlīgiem apstākļiem.

Ievēribu pelna arī cits Eiropas Savienības direktīvām atbilstošs likums, kas pašreizējā likumdošanas nozaru iedalījumā ir tuvāks civiltiesībām nekā komerciesībām. Tas ir 1996.gada 26.septembra likums "Par preču un pakalpojumu drošumu un ražotāja un pakalpojumu sniedzēja atbildību"² Likuma 17.pants nosaka: Ražotājs vai pakalpojuma sniedzējs ir atbildīgs par zaudējumu, ko radījis viņa ražotās preces vai sniegtā pakalpojuma trūkums vai nepilnība. Panta turpinājumā ir norāde par administratīvo un kriminālatbildību, bet nav norādes par līgumsodiem. Pašreizējos apstākļos šis likums neizslēdz līgumsoda

¹ Ziņotājs, 1997, 15.nr.

² Ziņotājs, 1996, 21.nr.

noteikšanu līgumā atbilstoši Civillikumam, taču likuma "gars" būtu uztverams kontekstā ar Eiropas Savienības direktīvām, kuras par pietiekamu uzskata zaudējumu atlīdzību.

Rūpīgi izvērtējams ir jautājums par līgumsoda un procentu vienlaicīgu piedziņu. Latvijas Civillikuma 1753.pants nosaka, ka procenti ir atlīdzība, kas dodama ne vien par kādas naudas summas, bet arī jebkuru atvietojamu lietu lietošanas atvēlējumu vai kavējumu. Ar to Civillikums atšķiras no daudzu citu valstu likumiem, kuros procentu maksājumi tiek saistīti tikai ar naudas parādiem. Arī ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma pārdevuma līgumiem 78.pantā procentu maksāšana noteikta tikai par naudas maksājumu kavējumu. Arī UNIDROIT Principi nodala naudas saistības no citām. Varētu strīdēties, vai šāds risinājums ir pamatots. Taču pievērsīsimies svarīgākajam. Norādītie starptautiskie dokumenti, kā arī attīstīto valstu likumi pieļauj vienīgi zaudējumu un procentu piedziņu, bet nevis zaudējumu, procentu un līgumsoda piedziņu. Latvijas Civillikuma 1722.pants pieļauj vienlaicīgu visu trīs lielumu piedziņu. Šādas iespējas realizācijas sekas pietiekami labi rāda Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas spriedums a/s "Rīgas komercbanka" prasībā pret J.Brēmeru par aizdevuma parāda un nokavējuma procentu piedziņu.

Prasītājs un atbildētājs 1994.gada 8.novembrī noslēdza aizdevuma līgumu par 258.614,17 ASV dolāriem uz 12 mēnešiem ar 60% likmi gadā par kredīta izmantošanu. Par aizdevuma un procentu dzēšanas maksājumu nokavējuma līguma 1.5.punktā noteica līgumsodu 0,2% par dienu.

A/s "Rīgas komercbanka" 1996.gada 26.martā iesniedza prasību par 506.232,13 ASV dolāriem, ko sastāda sekojošas summas (ASV dolāros):

1. Aizdevuma nedzēstā daļa - 211.765,60;
2. Procenti par aizdevuma izmantošanu (atlīdzības procenti) 128.479,41;
3. Līgumsods par maksājumu nokavēšanu 9.400,10.

Apgabaltiesa prasību apmierināja un Senāta Civillietu departaments spriedumu atstāja negrozītu.¹

Pēc zināmām svārstībām jautājumā par procentiem un līgumsodiem, Augstākās tiesas plēnums nonāca pie pareiza secinājuma, ka tie ir divi dažādi tiesību institūti, kuriem Civillikumā noteikts dažāds regulējums.² Taču, runājot par CL 1722.panta izpratni, var ierosināt

¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1997. R., 427.- 428.lpp.

² M.Zāģere. Kopdalībnieku savstarpējo attiecību un saistību pastiprināšanas līdzekļu regulējums Civillikumā un tiesu prakse. - Juristu Žurnāls. Nr.6, 1998, 44.lpp.

sekojošo. Maksa par sveša kapitāla lietošanu, ja tā nav saņemta, faktiski ir zaudējumi. Šīs zaudējumu daļas piedziņa ir vienkārša tāpēc, ka tiek pielietotas līgumisko vai likumisko procentu likmes. Taču piedzīt visus procentus virs zaudējumiem nav pamata. Ļoti skaidri šāda nostādne ir UNIDROIT Principu 7.4.9.panta 3.daļā: bez tiesībām uz procentiem cietušajai pusei ir tiesības papildus prasīt zaudējumus, ja parāda nesamaksa ir radījusi lielākus zaudējumus. Šī pati atziņa ir ietverta CL 1788.pantā: Kad nav termiņā samaksāti naudas parādi, kreditors var prasīt kā atlīdzību par atsaukto peļņu tikai likumiskos procentus, ja vien viņš nevar noteikti pierādīt, ka viņa ciestie zaudējumi pārsniedz šo procentu summu.

Tomēr ir vajadzīgi divi CL 1788.p. labojumi. Pirmkārt, ja gribam būt konsekventi, tad pants jāattiecina ne tikai uz naudas parādiem, bet visiem atvietojamu lietu atdošanas kavējumiem. Otrkārt, ja saistībā ir noteikti līgumiskie procenti, tad kreditoram jāatzīst tiesības prasīt šos līgumiskos nevis tikai likumiskos procentus.

Atzīstot procentu maksāšanu par zaudējumu atlīdzināšanas veidu, nonāksim pie negaidīta, bet, liekas saprātīga rezultāta. Gadījumos, kad pielietojams ieskaita līgumsods, zaudējumi vispirms ieskaitāmi kā dzēsti ar samaksāto līgumsodu. Šī apstākļa dēļ procenti, ja tie sastāda mazāku summu, nekā ir līgumsods, pilnībā ieskaitāmi kā dzēsti ar jau samaksāto līgumsodu. Ja nu procenti izrādās lielāki, tad pārsniegumu var pieprasīt zaudējumu atlīdzības veidā kopā ar citiem zaudējumiem.

Rezumējot šo apskatu, var izvirzīt *de lege ferenda* šādus grozījumus Civillikumā:

1. Papildināt 1717.pantu ar trešo daļu šādā redakcijā:

Neatkarīgi no pušu vienošanās tiesa pēc parādnieka lūguma var līgumsoda apmēru samazināt līdz saprātīgam lielumam, ja tas ir pārmērīgs, salīdzinot ar saistības pārkāpuma radīto ļaunumu (zaudējumu) vai ņemot vērā citus apstākļus.

2. Izteikt 1722.pantu šādā redakcijā:

Līgumsoda samaksa neatbrīvo šā soda cietēju no pienākuma atlīdzināt zaudējumus daļā, kādā tie pārsniedz līgumsoda apmēru. Procenti vai augļi, kas pienākas no līgumsoda cietēja, var tikt piedzīti neatkarīgi no līgumsoda, taču tie ieskaitāmi zaudējumu atlīdzībā, ja tāda tiek pieprasīta.

3. Izteikt 1788.pantu šādā redakcijā:

Ja termiņā nav izpildītas saistības par naudas samaksu vai atvietojamu lietu nodošanu, kreditors var prasīt kā atlīdzību par atrauto peļņu tikai likumiskos vai līgumiskos procentus, ja vien viņš nevar

noteikti pierādīt, ka viņa ciestie zaudējumi pārsniedz šo procentu summu.

4. Papildināt 1785.pantu ar otro daļu šādā redakcijā:

Atlīdzināma summa nedrīkst pārsniegt zaudējumus, kurus līgumu pārkāpusī puse līguma slēgšanas brīdī varēja paredzēt kā iespējamās līguma pārkāpuma sekas, ņemot vērā apstākļus, par kuriem viņa tajā laikā zināja vai par kuriem tai vajadzēja zināt.

Kas var būt par pārstāvi civilprocesā?

Civiltiesiskajās un civilprocesuālajās attiecībās nereti rodas nepieciešamība uzdot savu lietu kārtošanu citai personai. Tam par iemeslu var būt dažādi apstākļi, pārstāvamās personas prombūtne, tās nepietiekama kompetence vai, varbūt, nevēlēšanās kādas lietas kārtot.

Pārstāvības būtību civilprocesā juristi skaidro šādi: tās ir tiesiskās attiecības, kurās viena persona (pārstāvis) viņai piešķirtā pilnvarojuma robežās uzstājas otras personas (pārstāvamā) vārdā, aizstāvot viņa tiesības un likumīgās intereses, kā arī veicot darbības, kas rada, groza vai izbeidz pārstāvamā tiesības un pienākumus, izņemot tos, kuriem ir personisks raksturs, un kuras nevar realizēt ar pārstāvības starpniecību.¹

Jaunajā Civilprocesa likumā² pārstāvība ir regulēta sadaļā "Lietas dalībnieki", 12.nodaļā "Pārstāvji" Šīs nodaļas normas lielā mērā atkārtoto, kas jau bija atceltajā LR Civilprocesa kodeksā, taču ir arī vairākas atšķirības, kuru apgūšanai un izpratnei var būt svarīga nozīme tiesu prakses turpmākajā attīstībā.

Vispirms jāatzīmē, ka CPL nav atsevišķa panta par likumiskiem pārstāvjiem, kāds bija CPK³ 49.pants. Tas nav tulkojams kā likumiskās pārstāvības noliegums. Vecākus, adoptētājus, aizbildņus un aizgādņus kā likumiskos pārstāvjus atrodam nosauktus CPL 85.panta 4.punktā. No tā, savukārt, varam secināt, ka CPL 82.pantā dotā norāde par pilnvarotiem pārstāvjiem nav traktējama kā prasība, lai pārstāvim visos gadījumos būtu dokuments, kas nosaukts par pilnvaru un pēc satura ir pilnvara. Pilnvarojums var izrietēt gan no pilnvaras, gan likuma, gan no juridiskās personas statūtiem, nolikuma. Īpaši jāuzsver vienīgi tas, ka jaunais CPL fiziskas personas līgumisko pārstāvību prasa obligāti noformēt ar notariāli apliecinātu pilnvaru.

Ļoti savdabīgi ir jaunā CPL noteikumi par zvērināta advokāta līdzdalību civilprocesā. Likumā ir mēģināts nošķirt divus iespējamus advokāta statusus. Saskaņā ar CPL 85.panta 3.punktu advokāts var būt 1) juridiskās palīdzības sniedzējs un tad viņa pilnvarojumu apliecina ar orderi vai 2) puses pilnvarots pārstāvis un tad viņa pilnvarojumu apliecina ar rakstveida pilnvaru. Šis punkts var izraisīt lielus

¹ Juridisko terminu vārdnīca. R.: Nordik, 1998, 195.lpp.

² Civilprocesa likums (pieņ., 14.10.1998) - Zinotājs, 1998, 23.nr.

³ Latvijas Civilprocesa kodekss. R., 1997.

pārpratumus. Rodas jautājums, vai tad, kad advokāts procesa gaitā sniedz juridisku pakalpojumu, viņš nedarbojas klientu uzdevumā un interesēs. Vai procesā var piedalīties advokāts bez klienta pilnvarojuma? Atbildēt piekrietoši būtu liela mulķība. Ir gan iespējams skaidrojums, ka klients ir pilnvarojis attiecīgu advokātu biroju, kurš savukārt ar orderi nozīmējis konkrēto advokātu. Taču svarīgākais ir tas, ka orderis pēc būtības ir tikai vienkāršots pilnvarojuma noformēšanas veids, kas nostiprināts likumā. Tiesas procesos ir dzirdēti tiesnešu pārmetumi advokātiem, kas tiesas sēdē uzrāda pilnvaru. No procesuālā viedokļa pilnvara ir labāka un pat nepieciešama tad, ja klients ir vēlējis paplašināt to tiesību loku, ko uztic realizēt advokātam un ko neaptver orderis (Orderis pašreizējā veidā nedod tiesības slēgt izlīgumu, atteikties no prasības utt.). Tādējādi nav atzīstama par veiksmīgu advokāta divu statusu veidošana, mēģinot noteikt, ka tikai dažos gadījumos advokāts ir puses pilnvarots pārstāvis, bet citos, it kā nebūdam pārstāvis, sniedz juridisku palīdzību. Arī likuma noteikums, ka "advokāta pilnvarojumu juridiskās palīdzības sniegšanai apliecina orderis" nav tulkojams tā, ka orderis ir vienīgais dokuments, kas apliecina advokāta pilnvarojumu sniegt juridisku palīdzību. Tas ir parastais un pietiekamais pamats advokāta līdzdalībai procesā. Bet ja advokāts uzrāda pilnvaru, tad vispirms ir jāizlasa, vai pilnvarā viņa pilnvaru loks nav paplašināts.

Jaunais CPL problemātiskā situācijā ir nostādījis zvērināta advokāta palīgu. 83.pantā norādīts, ka par pārstāvjiem civilprocesā var būt zvērināti advokāti, bet par palīgiem nav teikts nekas. Atceltajā CPK 44.pantā arī bija norāde par advokātiem; 1963.gadā, kad pieņēma CPK, zvērinātu advokātu vispār nebija. Zvērinātu advokātu institūtu atjaunotajā Latvijas Republikā nostiprināja 1993.gada 27.aprīļa Advokatūras likums¹, pēc kura pieņemšanas CPK 44.pants netika grozīts. Civillietās bez šķēršļiem piedalījās gan zvērināti advokāti, gan zvērinātu advokātu palīgi Advokatūras likuma 94.- 98.panta kārtībā. Taču jaunā CPL izstrādātāji iespējams ir pakļāvušies pieradumam mūdienu Latvijā runāt tikai par zvērinātiem advokātiem un tāpēc CPL 83.panta 1.punktā ierakstījuši "zvērināti advokāti" Iespējams, ka ar to ir gribēts pasvītrot, ka Latvijā nav zvērināto un privāto advokātu, kā tas bija līdz 1940.gadam² Taču nav ņemts vērā, ka terminu "advokāts" var lietot arī plašākā nozīmē. Advokatūras likuma 4.pantā ir noteikts: "Latvijā par advokātiem var būt un praktizēt drīkst Latvijas zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi" Tādējādi zvērinātu **advokātu palīgi arī ir advokātu** profesijas pārstāvji un saskaņā ar Kriminālprocesa kodeksa³

¹ Latvijas Republikas Advokatūras likums. - Ziņotājs, 1993, 28.nr.

² Juridisko terminu vārdnīca. R., 1998, 8.lpp.

³ Latvijas Kriminālprocesa kodekss. R., 1997.

96.pantu var sekmīgi turpināt darboties par aizstāvjiem krimināllietās, bet saskaņā ar 104.pantu arī par civilprasītāja vai civilatbildētāja pārstāvjiem. Turpretim civilprocesā, ja gribam burtiski ievērot likumu, zvērināta advokāta palīgu nevar pielīdzināt zvērinātam advokātam un viņu var pielaist procesā vienīgi uz CPL 83.panta 4.punkta pamata. Tas, protams, vājina zvērināta advokāta palīga procesuālo stāvokli, jo tiesa var viņu arī nepielaist par pārstāvi. Tā tam praksē gan nevadzētu notikt, jo tas radītu apburto loku: no vienas puses, CPL neparedz zvērinātu advokātu palīgu piedalīšanos procesā, bet, no otras puses, Advokatūras likuma 14.panta 5.punkts prasa, lai palīgi pirms uzņemšanas zvērināto advokātu rindās būtu veduši pietiekamu skaitu lietu tiesās.

Domājams, ka šo lielā mērā teorētisko jautājumu vajadzētu atrisināt, vai nu svītrojot CPL 83.pantā vārdu "zvērināti", vai arī pierakstot 1.punktā klāt "zvērinātu advokātu palīgi"

Zināmu interesi ir izraisījis jautājums par to, vai par pārstāvi var būt juridiska persona. Praksē ir bijuši tādi gadījumi, ka fiziska persona pilnvaro kādu juridisku personu, piemēram, Namīpašuma pārvaldi pārstāvēt viņu lietā (strīdā) par namīpašumu. Līdz šim pirmās instances tiesas nepieļāva iespēju, ka juridiska persona pārstāv fizisku personu (kaut vai norādītajā namīpašuma lietā).

CPL 12.nodaļā juridiskas personas nav nosauktas ne 83.pantā, kas norāda **iespējamos** pārstāvjus, ne 84.pantā, kas norāda, kādas personas **nevar būt** par pārstāvjiem. Vispār nodaļa ir uzrakstīta, orientējoties uz pārstāvjiem kā fiziskām personām. Taču nesteigsimies ar kategoriskiem secinājumiem. Ir, protams, skaidrs, ka juridiska persona nespēj nākt uz tiesu, runāt debatēs, uzdot jautājumus utt. Bet tas nebūt nenozīmē, ka juridiska persona nespēj būt par pilnvarnieku, pārstāvi. Attiecības starp pārstāvi un pārstāvamo ir civiltiesiskas pilnvarojuma attiecības, kurās juridiskām personām nav ne aizliegumu, ne ierobežojumu. Tāpat kā auditorfirma var uzņemties veikt bankas auditu un to praktiski veiks konkrēti zvērināti auditori, cita juridiska persona var veikt juridiska rakstura darbus un tos praktiski izpildīs konkrētas fiziskas personas. Civilprocesa likumam šāda konstrukcija nav sveša. To var saredzēt CPL 88.pantā: valsts un pašvaldību iestādes un atsevišķas personas var piedalīties procesā, aizstāvot citu personu tiesības. Te runa faktiski ir par likumisko pārstāvību, kaut dažkārt šīs iestādes aizstāv arī publiskās intereses. Procesuālo normu kodifikācija neatspoguļo to, ka saskaņā ar Darba likumu kodeksa 216.pantu rajona (pilsētu) tiesās darba strīdus izskata pēc darbinieka intereses pārstāvošas aroda organizācijas pieteikuma. Tās atbilstoši CPL 13.nodaļas virsrakstam ir aptvertas ar terminu "personas" Zināmas pārstāvības funkcijas veic bāriņtiesas. Likumdevējs ir noteicis, ka par pilnvarotajiem pārstāvjiem civilprocesā

var būt viens no procesuālajiem līdzdalībniekiem citu līdzdalībnieku uzdevumā. Nav nekādu atrunu, ka šis noteikums nedarbojas, ja līdzdalībnieki ir juridiskas personas. Autoru interesēs prasību var celt un tiesā uzturēt autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijas. Pēdējo darbība balstās uz līgumu ar konkrēto autoru un ietver viņa pilnvarojumu. Tāpēc nav pamata uzskatīt, ka juridiska persona nevar būt par pārstāvi civilprocesā tādēļ vien, ka tā ir organizācija, kas pati uz tiesu nevar aiziet un tur uzstāties. Savu gribu tā var realizēt caur savām amatpersonām vai pārstāvjiem, kā tas atspoguļojas arī CPL 82.panta 2.punktā.

**Banku pieprasījuma garantija kā saistību nodrošināšanas veids.
Banku garantijas izcelšanās un tiesiskais regulējums
internacionālā mērogā**

Banku garantija attīstījās starptautiskajā tirdzniecībā. Tā aizstāja sākotnēji lietoto skaidras naudas depozītu. Banku garantija pēc savas būtības ir bankas apņemšanās samaksāt garantijā norādītajai personai beneficiāram noteikto naudas summu, ja iestājas garantijā norādītie nosacījumi. Tai ir vairāki nosaukumi Bonds, Guarantees, Demand Guarantees, Standby Letters of Credit. No tiesiskā viedokļa šie termini ir sinonīmi. Būtiskais visiem šiem norēķinu veidiem ir skaidras naudas aizstājēja funkcija, nodrošinot maksājuma saņēmējam beneficiāram ātru samaksu.

Garantijas būtība ir atbildības uzņemšanās par svešas personas saistībām, jo banka apņemas izmaksāt noteiktu naudas summu garantijā norādītajai personai nevis tādēļ, ka bankai ir kaut kāda saistība pret maksājuma saņēmēju beneficiāru, bet gan tādēļ, ka attiecībā pret beneficiāru šāds pienākums ir bankas klientam. Lielāko tiesu šis pienākums pamatojas uz beneficiāra piegādātajām precēm vai pakalpojumiem, taču tā var būt jebkura cita saistība.

Garantijai ir papildu saistības raksturs. Bankas pienākums maksāt rodas tikai tādā gadījumā, ja beneficiārs to pieprasa darīt bankai un parasti šāds pieprasījums tiek izdarīts tādā gadījumā, ja attiecīgo naudas summu nespēj samaksāt īstais parādnieks. No šī viedokļa raugoties, garantija ir galvojuma analogs. Ja garantija tiek izsniegta kā pieprasījuma garantija, tad analogija ar galvojumu zūd.

Pieprasījuma garantija ir abstrakta saistība, kas zaudējusi savu saikni ar nodrošināto saistību. Tas nozīmē, ka beneficiārs atšķirībā no galvojuma un parastās garantijas pats nav spiests pierādīt, ka viņš jau ir vērsies ar savu prasījumu pie galvenā parādnieka. Savukārt banka nevar novērst no sevis beneficiāra prasījumu ar attiecīga satura ierunu (norādot, ka beneficiāram vispirms jāgriežas pie galvenā parādnieka). Tas, ka beneficiārs griežas tieši pie bankas, nevēršoties pie galvenā parādnieka, ja, pie tam, izrādītos, ka galvenais parādnieks ir gatavs maksāt, neatņem beneficiāra prasījumam pret banku tā pamatojumu, un bankai nav tiesību nemaksāt arī šādā gadījumā. Respektīvi, pieprasījuma garantija gan izsniegta, pamatojoties uz trīspusēju attiecību ķēdi, taču tajā paredzētās saistības vienīgais nepieciešamais pamats ir pašā pieprasījuma garantijā

norādītie nosacījumi. Ar šo pazīmi pieprasījuma garantija ievērojami atšķiras no galvojuma.

Pārējie garantijas izsniegšanas pamati, tas ir, apstākļi, kas nav norādīti pašā garantijā, nav svarīgi. Garantija var būt izsniegta gan pamatojoties uz to, ka garantiju izsniedzošā banka šādi kreditē savu klientu, gan arī uz to, ka klienta līdzekļi glabājas šajā bankā, gan arī uz citiem apstākļiem. Neraugoties uz pieprasījuma garantijas izsniegšanas motīviem, tā nav uzskatāma nedz par kreditēšanas līdzekli, nedz arī par norēķinu formu, bet gan par saistības nodrošināšanas līdzekli. Bankas garantijas mērķis ir nodrošināt beneficiāru pret visiem gadījumiem, kad naudas saņemšanā varētu rasties grūtības (parādnieka maksātnespēja, nevēlēšanās maksāt utt.). Pie tam garantijas izsniegšana nebūt nenozīmē, ka uz izsniegtās garantijas pamata neizbēgami jāiestājas maksājumam vai, ka šim maksājumam jānotiek tieši garantijā norādītajos apmēros. Tas, ka garantija dažos gadījumos veic arī skaidras naudas aizstājēja funkciju un tāpat, acīmredzot, nereti, jau izsniedzot garantiju, banka rēķinās, ka tā būs vienīgais maksātājs un, ka maksājums neizbēgami būs jāveic bankai nevis principālam, neatņem bankas pieprasījuma garantijai tās saistību nodrošinošo funkciju, jo jebkurā gadījumā garantijas izsniedzējs veic saistības izpildi galvenā parādnieka vietā.

Tas, vai garantija reāli katrā izpildes gadījumā veic tiešām saistību nodrošināšanas funkcijas, ir atkarīgs no garantijas izsniegšanas apstākļiem, respektīvi, vai garantiju izsniegusi banka veic maksājumu kā pretizpildījumu sakarā ar tās saistību principāla priekšā vai arī bankai šādas saistības nav, un tādā gadījumā pēc pieprasījuma garantijā paredzētā maksājuma izdarīšanas, garantijas izsniedzējai bankai būs regresa prasījuma tiesības pret principālu tāpat kā galvniekam ir šādas tiesības attiecībā pret galvojuma ņēmēju. Taču šis jautājums ir blakus jautājums tieši tādēļ, ka, pateicoties pieprasījuma garantijas abstraktajam raksturam, beneficiārs nezina un viņam arī nav jāzina par bankas un tās klienta (principāla) savstarpējo attiecību raksturu.

Banku garantijas tiesiskais regulējums pamatots uz pieprasījuma garantijas unificētajiem noteikumiem Uniform Rules for Demand Guarantees. Banku garantijas unificētos noteikumus ir izstrādājusi Starptautiskās tirdzniecības kameras (STK - angl. International Chamber of Commerce) Banku Tehnikas un prakses komisija (Commission on Banking Technique and Practice) un STK ir apstiprinājusi 1992. gadā (ICC Publication No. 458). Norādītās komisijas loma ir līdzīga Starptautiskās komercprakses komisijas lomai (The Commission on International Commercial Practice), kura 1990. gadā izstrādāja Incoterms.

Noteikumi par banku garantijām ir unificēti, bet saistoši tikai kā līguma sastāvdaļa vai kā tirdzniecības paraša. Nacionālā likumdošana var pārņemt unificētos principus.

Pieprasījuma garantijas juridiskā daba

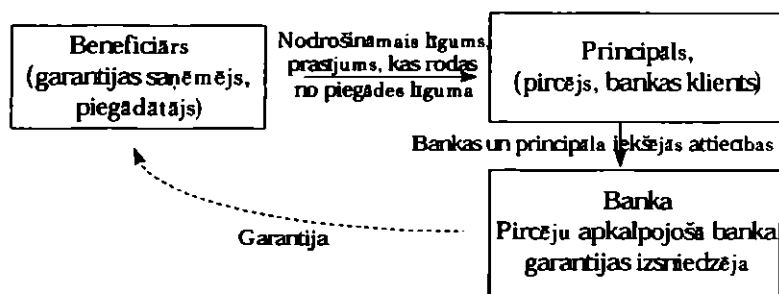
Tiesiskās attiecības rodas vismaz trīs dalībniekiem. Tie ir principāls, kas parasti ir puse, kura apņemas veikt kaut kādu darbību (piemēram, pircējs) un kura saistības izpildi sedz garantija, garants (guarantor), t.i., banka vai cita persona, kura izsniedz garantiju par labu savam klientam principālam, un maksājuma saņēmējs (beneficiary), t.i., otra puse līgumā ar principālu (piemēram, pārdevējs), kam par labu garantija tiek izsniegta. Parasti trīs dalībnieku struktūrā garants ir principāla banka, kas veic uzņēmējdarbību tajā pašā zemē, kurā darbojas principāls, kurpretim beneficiārs savu darbību veic ārzemēs¹

Pastāv arī netieša (4 dalībnieku) garantija. Ja beneficiārs pieprasa garantiju no bankas, kas atrodas viņa pašā zemē, un principālam šādas bankas nav, tad principāls lūgtu apkalpojošo banku sniegt attiecīgus norādījumus bankai beneficiāra atrašanās vietā. Principāla banku šādā situācijā sauc par instruējošo pusi un šī instruējošā puse sniedz instrukcijas beneficiāra zemē esošajai bankai, lai tā uz šo norādījumu pamata izsniedz garantiju pret pretgarantiju (counter guarantee), ko izsniedz instruējošā puse. Tādējādi principāls lūdz viņa banku, kuru tādā gadījumā sauc par instruējošo pusi, pieprasīt no paredzamās garanta bankas, kura atrodas beneficiāra zemē, izsniegt garantiju beneficiāram pret nodrošinājumu no principāla bankas. Šādā gadījumā ir 4 līgumi: līgums principāla un beneficiāra starpā, kurš tiek nodrošināts, atlīdzības kontrakts starp principālu un principāla banku, pretgarantija, kuru ir izsniegusi principāla banka garantijas bankai un garantijas bankas izsniegtā garantija²

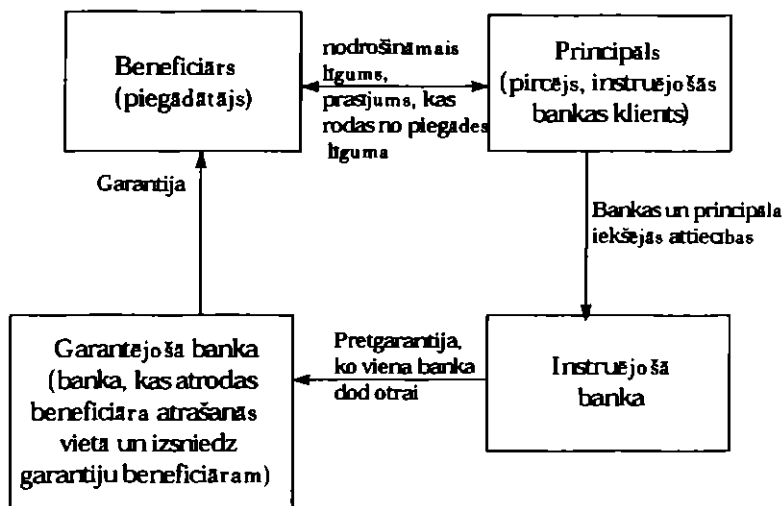
¹ Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantees by Professor Roy Goode, 9. lpp.

² turpat, 12.lpp.

Pieprasījuma garantijas shēma

Netiešas (čēusu pušu) garantijas shēma

Pieprasījuma garantija ir abstrakta maksājuma saistība, t.i. apsolījums samaksāt uz garantijas saistībā norādītās personas beneficiāra pieprasījumu, šai personai garantijā noteikto naudas summu vai tās daļu.

Garantijas mērķis ir pasargāt beneficiāru no zaudējumiem, kas varētu būt saistīti ar darījumu, ko nodrošina garantija (nodrošinātais darījums)¹

Garantijas saistība pēc sava būtības ir radniecīga galvojumam tādā nozīmē, ka tā ir sarežģītākas tiesiskās attiecības daļa (akcesorā saistība). Šajā attiecībā parasti ietilpst vismaz trīs atsevišķi darījumi:

1. Līgums starp principālu un beneficiāru, no kura izriet principāla saistība pret beneficiāru;
2. Līgums starp principālu un banku, uz kura pamata banka uzņemas izsniegt garantiju;
3. Garantijas izsniegšana, uz kura pamata beneficiārs uzzina, ka banka apņemas izmaksāt viņam noteiktu naudas summu principāla saistību nodrošināšanai.

Tajā pašā laikā pieprasījuma garantija atšķiras gan no parastās nodrošinājuma, respektīvi, galvojuma tipa garantijas (Suretyship Guarantee), gan no kredīta. Pušu nolūks nodrošinājuma garantijas gadījumā ir panākt, lai galvnieks tiktu uzaicināts maksāt vai arī izpildīt citu principāla saistību, taču vienīgi tādā gadījumā, ja principāls kavēties to darīt un vienīgi tādā apjomā, kādā var iestāties principāla atbildība. Šis nolūks ir ietverts garantijas formā, kurā jābūt izteiktam, ka šī garantija ir maksājama tikai principāla pieļautā pārkāpuma gadījumā.

Cetru pušu garantijas gadījumā papildus pastāv līgums starp principālu un viņa banku (instruējošā banka) un tādējādi var būt (bet var, protams, arī nebūt) līgums ar garantējošo banku. Taču, neatkarīgi no šāda līguma esamības, būtiski ir, lai garantējošā banka uzticētos instruējošai bankai, respektīvi, lai pēdējās apņemšanās (garantija) segt zaudējumus, kas varētu rasties sakarā ar izsniegto garantiju, būtu ar reālu segumu.

Banku garantija atšķiras no dokumentārā kredīta. Šajā gadījumā pilnīgi pretēji galvojumam un atšķirībā no pieprasījuma garantijas bankai nerodas saistība izdarīt maksājumu par labu beneficiāram uz izsniegtās garantijas pamata, bet gan sakarā ar to, ka banka piešķir kredītu noslēgtā līguma finansēšanai. Šajā gadījumā kredītattiecības nodibinātas kā trīspusējas attiecības, jo kredīts tiek piešķirts konkrētā līguma finansēšanai. Pieprasījuma garantijas izsniegšanas priekšnoteikumi paliek tikai garanta un principāla ziņā. Kredīta saņemšanas apstākļi un nosacījumi ir zināmi beneficiāram. Turpretim tādā gadījumā, ja banka izsniedz garantiju kā kredītu principālam, tad beneficiāra uztverē šāds gadījums ne ar ko neatšķirsies no pretējā, kad banka piešķir garantiju sakarā ar to, ka tai ir parāds attiecībā pret principālu. Savukārt dokumentārais kredīts ir primārs gan nolūka, gan formas ziņā pret saistību, kuru tas nodrošina. Puses, kuras uzņēmušās saistību,

¹ Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantees by Professor Roy Goode, 14. lpp.

paratojoties uz nodrošināto līgumu, griežas pie bankas nolūkā saņemt kredītu maksājumam, un tikai kredīta saņemšana padara nodrošināto līgumu par spēkā esošu. Ja galvojuma gadījumā beneficiārs nevar griezties pie garanta, pirms nav nodibināts principāla pārkāpums, tad dokumentārā kredīta gadījumā ir spēkā pilnīgi pretējs princips, respektīvi, vienīgi tādā gadījumā, ja banka kaut kādu iemeslu dēļ kredītu nepiešķir, beneficiāram ir tiesības griezties pie pircēja.

Pieprasījuma garantijas vienīgais uzdevums ir padarīt beneficiāru aizsargātu līdz garantijā norādītajam summas maksimumam un vienīgais nosacījums maksājuma izdarīšanai no garanta puses ir pieprasījuma un pārējo garantijā norādīto dokumentu iesniegšana garantijā norādītajā termiņā¹

Tieši šis pazīmes piešķir garantijai tās īpašo raksturu. Garantam nav nekādu iespēju atsaukties uz nodrošināto līgumu un, ja maksājuma pieprasījums ir izdarīts vajadzīgajā formā, vietā un laikā, tad maksājums ir jāveic, neraugoties pat uz to, ka princips apliecina, ka viņš ir pilnībā izpildījis līgumu, ja vien šajā lietā nav konstatēta krāpšana vai cits apstāklis, kas var būt par pamatu nemaksāšanai saskaņā ar piemērojamo likumu²

Akreditīvs (Standby Letter of Credit) izcēlies ASV kā tiesību institūts, kurā maksājumam ir primārā nozīme, taču tam ir arī nodrošinājuma funkcija gadījumā, ja princips pārkāpj līgumu. Ir diezgan plaši izplatīts pārpratoms, ka akreditīvi būtiski atšķiras no pieprasījuma garantijām (Demand Guarantees). Tas tā nav! No juridiskā viedokļa akreditīvs vienkārši ir cits termins tai pašai pieprasījuma garantijai. Taču, ņemot vērā, ka ASV bankām parasti nav atļauts izsniegt garantijas, šis termins Standby Letter of Credit tika pakāpeniski ieviests, lai izvairītos no garantijas termina. Atšķirība starp Standby Credit un Demand Guarantees sakņojas nevis likumā, bet praksē un biznesa terminoloģijā. Standby Credit pielietošana ir daudz plašāka nekā pieprasījuma garantijas pielietojums³

Pieprasījuma garantijas mērķis ir nodrošināties pret gadījumu, kad princips izvairīsies izpildīt darījumu. Tādēļ tāda beneficiāra rīcība, kurš pieprasītu maksāt pēc garantijas, zinot, ka princips nav pārkāpis līgumu un netaisās to pārkāpt, varētu tikt kvalificēta kā tiesību ļaunprātīga izmantošana. Tomēr, nodibinot pieprasījuma garantiju, šī garantija formas ziņā nav saistīta ar beneficiāra pieļauto līgumpārkāpumu un tādēļ garantam nav nekādu tiesību pat jautāt par to, vai beneficiārs ir līgumu izpildījis, vai nē.

¹ Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantees by Professor Roy Goode, 15. lpp.

² turpat, 15.lpp.

³ turpat, 16.lpp.

Tādējādi garantija pilda prasījuma (saistības) nodrošināšanas funkciju un tādā nozīmē tā ir rada galvojumam. Taču atšķirībā no galvojuma, kura saturu un apjomu noteic līgums, garantijas saturu un apjomu noteic tikai tas teksts, kas norādīts pašā garantijā. Pie tam, lai garantija pildītu savu nodrošinājuma funkciju, nepietiek ar beneficiāra uzticēšanos garantam. Nepieciešams, lai pret pieprasījumu samaksāt garantijā norādīto summu garantējošā banka neizvirzītu iebildumus sakarā ar līgumu starp banku un principālu, respektīvi, garantija ir abstrakts darījums, nevis kauzāls darījums, kā galvojuma līgums. Pieprasījuma garantijas abstraktais raksturs izpaužas tādējādi, ka tikai garantijas tekstā norādītie apstākļi ir ņemami vērā, lai izšķirtu jautājumu, vai garantiju izsniegušajai bankai ir jāmaksā pēc garantijas. Banka nevar izvirzīt pret beneficiāra pieprasījumu maksāt nekādus iebildumus, kas balstās uz bankas iekšējām attiecībām ar principālu, turpretim, galvnieks, pret kuru ceļ prasību kreditors, var izlietot visas galvenā parādnieka ierunas (Civillikuma 1701.p.). Pats par sevi saprotams, ka pieprasījuma garantijā tāpat kā ekspromisoriskajā galvojumā galvniekam nav tiesību prasīt, lai kreditors griežas ar savu prasījumu vispirms pie galvenā parādnieka (Civillikuma 1702.p.).

Pieprasījuma garantijas pamatelementi

Kaut arī pieprasījuma garantijas forma un saturs var būt stipri atšķirīgi, ir noteikti elementi, kuri pastāv jebkurā garantijā, proti, puses, atsaukšanās uz nodrošināto līgumu, summa, par kuru garantija izdota un vienošanās par garantijas samazināšanu vai paaugstināšanu, maksājuma valūta, dokumenti, ja tādi ir, kuri jāuzrāda, izdarot maksājuma pieprasījumu, vai arī notekot termiņam, kā arī termiņa notecēšanas datums un citi termiņa iestāšanās nosacījumi, kā arī vienošanās par termiņa pagarinājumu. Tāpat ir vēlams norādīt izsniegšanas datumu¹

Ikviens no tiesiskajām attiecībām, kas nodibinās sakarā ar pieprasījuma garantijas izsniegšanu, ir nošķirta no visām pārējām. Garanta saistība pret beneficiāru izceļas vienīgi un tikai no garantijas izsniegšanas, un viņa pienākums maksāt ir nosacīts tikai ar maksājuma pieprasījumu un citiem garantijā norādītajiem dokumentiem.

Garants nav puse nodrošinātajā līgumā un viņam nav nekāda pienākuma rūpēties par līguma izpildi vai atsaukties uz līguma neizpildi.

Līdzīgā veidā principālam nav nekāda pamata atsaukties uz attiecībām starp garantu un beneficiāru, tāpat kā beneficiāram nav

¹ Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantees by Professor Roy Goode, 16., 17.lpp.

nekādas intereses līgumā starp garantu un principālu. Tādējādi fakts vai principāls ir vai nav nodrošinājis līdzekļus, kas segtu garantijā paredzēto atbildību, nekādi neietekmē beneficiāra tiesības prasīt samaksu pēc garantijas¹

Attiecības starp principālu un garantu veidotas kā iekšējas uzticības vai uzdevuma attiecības. Garantam ir pienākums darboties saskaņā ar uzdevumā norādītajiem noteikumiem. Atkāpjoties no šiem noteikumiem, garants var zaudēt tiesības saņemt atlīdzību no principāla, taču šie noteikumi nekādi neattiecas uz beneficiāru, kura tiesības uz samaksas saņemšanu atkarīgas vienīgi no tā, vai viņš ir darbojies atbilstoši garantijā norādītajiem noteikumiem.

Pieprasījuma garantijas svarīgākās iezīmes:

1. Uzņemta maksājuma abstraktais raksturs;
2. Garantijas neatkarīgums no nodrošinātā darījuma²;
3. Garantijas neatkarīgums no principāla un garanta savstarpējām attiecībām;
4. Garantijas dokumentārais raksturs;
5. Prasība, lai maksājuma pieprasījums atbilstu garantijā norādītajiem noteikumiem;
6. Garanta pienākumu veikt iesniegto dokumentu pārbaudi ierobežotais raksturs;
7. Garanta pienākuma limitēšana ar labu ticību un parasto rūpību³

Garantijas pieprasījums

Mīnīmālais priekšnoteikums garanta pienākumam maksāt ir beneficiāra iesniegtais maksājuma pieprasījums. Lielākoties pieprasījuma garantijas neparedz nekādus papildu dokumentārus nosacījumus⁴

Kā pamats atteikumam maksāt visos likumos ir paredzēta krāpšana, bet līdztekus tai atkarībā no piemērojamā likuma šāds pamats var būt arī garantētā darījuma neatbilstība likumam no tā noslēgšanas brīža un atbrīvošana no maksājuma sakarā ar nepārvaramu varu (*force majeure*).

Banku garantijas attīstība Latvijā

Kaut arī Latvijas tiesu praksē iztiesātas lietas par banku garantijām, velti vai tikpat kā velti meklēt bāzi šim institūtam Latvijas

¹ Guide to the ICC Uniform Rules for Demand Guarantees by Professor Roy Goode, 17. lpp.

² turpat, 18. lpp.

³ turpat, 19. lpp.

⁴ turpat, 21. lpp.

likumdošanā vai zinātniskajā literatūrā, izņemot dažas vispārīgas norādes.

Latvijas Civillikums vispār nesatur vārdu "garantija" Tiesu prakse parasti velk vienlīdzības zīmi starp galvojumu un garantiju. Literatūrā ir norādīts: "par galvnieku var būt gan fiziska, gan juridiska persona. Ar to galvojums atšķiras no atceltā Civilkodeksa, kurā galvojumu varēja dot tikai fiziska persona, bet juridiskās personas varēja dot garantiju. Tā pēc savas konstrukcijas un sekām neatšķiras no galvojuma. Nākotnē jāpierod pie vienveidīga regulējama fiziskām un juridiskām personām."¹ (mans pasvītrojums J.R.). Tātad, gan nedodot atbildi uz jautājumu par garantijas un galvojuma jēdzienu attiecību, autors liek noprast, ka Latvijas apstākļos bez īpaša norādījuma par citu valstu tiesību instrumentu pielietošanu atšķirības starp tiem nav. Pamatojoties uz to, ka Civillikums nesatur nekādas speciālas normas attiecībā uz garantijām, taču gan normatīvajos aktos, gan juridiskajā literatūrā, kā arī līgumos un tiesas spriedumos jāsastopas ar diviem jēdzieniem "galvojums" un "garantija", A.Grūtups secina, ka galvojums un garantija jāuztver kā sinonīmi, "ja vien speciāli normatīvi akti vai konkrēta līguma noteikumi neparedz ko citu", tajā pašā laikā norādot, ka literatūrā par šo tēmu pausts arī pretējs viedoklis²

Ja apskatām Vāciju, Krieviju un citas valstis, tad aina mainās. Šie skaidrojumi ir pretstatā ar A. Loebera sniegto: "Garantijas darījums (Garantievertrag), ar kuru garants uzņemas garantiju (atbildību) par zināma rezultāta (panākuma) iestāšanos; garantijas darījumi, pretēji galvojuma darījumam, nodibina garanta patstāvīgu saistību, kura neatkarīgas no kādas galvenās saistības (mans pasvītrojums - J.R.)"³

Pretruna jaunākā laika literatūrā un citētajā A.Loebera darbā izskaidrojama kaut vai tādējādi, ka K.Torgāna un A.Grūtupa sacerējumi veltīti Civillikumam, bet A.Loebera darbs tirdzniecības tiesībām. Pēdējās personificē uzņēmējdarbības likumi un tikko pabeigtais Komerclikuma projekts. Diemžēl, jākonstatē, ka arī Komerclikuma projektā garantija kā saistības nodrošināšanas veids nav regulēta. No visiem komercsaistību nodrošināšanas veidiem šajā projektā atspoguļota tikai komercķīla. Bankas garantija nav regulēta arī 1995.gada 5.oktobra "Kredītiestāžu likumā" (Latvijas Vēstnesis, 24.12.95., nr.163).

Uz apskatāmo tematu attiecas vairāki normatīvie akti, ko apstiprinājusi Latvijas Banka. Viens no tiem ir 1995.gada 6.aprīļa lēmums par "Norādījumu par kredītiestāžu galvojumu izsniegšanu un

¹ K. Torgāns. Komentāri saistību tiesībām Civillikumā. 1993, 75., 76.lpp.

² Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401. - 2400.p.), Rīga, 1998, 180. lpp.

³ Docents Dr. Augusts Loebers. Tirdzniecības tiesību pārskats, 1926., Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 243.lpp.

reģistrāciju apstiprināšanu” (Latvijas Vēstnesis, 18.04.95. nr.59). Šajā dokumentā regulēti daži specifiski jautājumi, kas saistīti ar galvojumu, ko izdara banka, galvenokārt tie saistīti ar šāda galvojuma formu, proti, kredītiestādes galvojums jāreģistrē Latvijas Bankā. Reģistrējot galvojumu, jānorāda vairāki galvojuma rekvizīti.

Nākamais dokuments 1998.gada 14.maija lēmums “Par kredītiestāžu galvojumu izsniegšanas un reģistrācijas noteikumu apstiprināšanu” (Latvijas Vēstnesis, 10.06.98. 170.nr.). Arī šis dokuments attiecas tikai uz galvojumu. Tāpat kā iepriekšējais, tas nesatur terminu “garantija” Kā galvenā bankas izsniegto galvojumu īpatnība ir šajā lēmumā norādītā prasība, ka šādi galvojumi jāreģistrē Latvijas Bankā, norādot galvojuma un šīs tiesiskās attiecības dalībnieku rekvizītus. Neregistrēti galvojumi, saskaņā ar šo Latvijas Bankas lēmumu, nav spēkā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1997.gada 22.decembra lēmums Nr. 7 “Par likumu piemērošanu, izšķirot strīdus par saistību izpildi” (Latvijas Vēstnesis, 09.01.98., nr.7) 2.punktā 2.rindkopā pasvītro, ka tas apstāklis, ka galvojums nosaukts par garantiju vai citādi, nav pietiekams pamats, lai prasību pret garantijas devēju noraidītu. Esot pierādījumiem, ka garantijas aktā (dokumentā) garantijas devējs uzņēmies atbildību par trešās personas saistību un ka kreditors šo garantiju pieņēmis, atzīstams, ka faktiski noslēgts galvojuma līgums.

No šī lakoniskā skaidrojuma izriet vairāki svarīgi un tālejoši secinājumi. Pirmkārt, tāpat kā jaunākajā zinātniskajā literatūrā, starp galvojumu un garantiju tiek vilkta vienlīdzības zīme. Otrkārt, saskaņā ar šo skaidrojumu, atbildība bankai, kas izsniegusi garantiju, rodas nevis tādēļ, ka tā ir izdevusi garantiju, bet gan tādēļ, ka pastāv pierādījumi, ka garantijas aktā banka uzņēmusies atbildību par trešās personas saistību un ka kreditors šo garantiju ir pieņēmis. Treškārt, lai noteiktu, kāda rakstura ir izsniegtā garantija - nosacījuma vai beznosacījuma, saskaņā ar Augstākās tiesas doto skaidrojumu, jāpievēršas pušu gribas iztulkojumam, lai noskaidrotu, uz ko ir vērsti galvojuma līgums, ja tāda noslēgšanu var konstatēt.

Kā izriet no minētā plēnuma lēmuma trešā punkta, tad arī svarīgo jautājumu par to, vai kreditors var nekavējoties vērsties pie pašas bankas, pieprasot samaksāt garantijā norādīto summu (negriežoties pirms tam pie beneficiāra, kura labā garantija izsniegta), jānoskaidro pēc galvojuma līguma satura, proti, vai galvnieks uzņēmies saistību kā pats parādnieks (ekspromisoriskais galvojums), vai šāda uzņemšanās nepastāv un tātad jāsecina, ka ir noslēgts parastais, respektīvi, adpromisoriskais galvojums. Pēdējā gadījumā, kā tas norādīts šī paša plēnuma lēmuma ceturtajā punktā, proti, ja galvojumā atrunā, ka saistības izpildījums vispirms

jāprasa no parādnieka un nepastāv Civillikuma 1703. pantā paredzētie gadījumi, tomēr kreditors, pirms griešanās pie parādnieka cēlis prasību pret galvnieku, tiesai lietas izskaūšana jāatliek un galvenais parādnieks jāpieaicina lietā kā otrs atbildētājs. Tāpat risināms jautājums, ja prasība celta pret galvnieku, kurš nav uzņēmis saistību kā pats parādnieks, tas ir, noslēgts adpromisoriskais galvojums.

Kā redzam, skaidrojums pasvītroti norobežo garantijas tiesisko regulējumu Latvijā no starptautiskajā praksē atzītā, jo, saskaņā ar unificētajiem noteikumiem, beznosacījuma garantijas izsniegšanas gadījumā nav nepieciešams nedz noskaidrot līguma saturu, kāds pastāv starp banku un principālu, nedz pieaicināt principālu kā līdzatbildētāju prasībā pret banku. Kamēr Latvijas likumos nav ietverti noteikumi par garantiju kā īpašu institūtu vai Latvija nav likumdošanas ceļā leģitimējusi Banku garantijas unificētos noteikumus, šāda nostādne atzīstama par pamatotu. Taču jādomā par Latvijas likumu harmonizēšanu ar Eiropas Savienības un citu valstu likumiem.

Garantija, saskaņā ar internacionālajiem standartiem tiek tulkota kā vienpusējs darījums, kas rada saistību bankai ar tā izdošanas faktu un, tiesai vai šķīrējtiesai izskatot prasību pret banku sakarā ar izsniegto garantiju, jāiedziļinās tikai garantijas dokumentā un jāpārbauda tā rekvizītu atbilstība beznosacījuma garantijas noteikumiem. Saskaņā ar starptautisko praksi, prasījums, kas principālam ir pret banku, pamatojoties uz bankas izsniegto garantiju, nav cedējams citai personai bez bankas piekrišanas, taču šis nosacījums ir dispoziitīva rakstura un puses var, savstarpēji vienojoties, paredzēt šādas cesijas iespējamību, taču arī tādā gadījumā, ja šādas atrunas nav, cesijas aizliegums tomēr neizslēdz situāciju, ka prasījums pret banku pāriet citai personai, piemēram, gadījumā, kad viena persona nokārto saistību citas personas vietā, iegūstot prasījumu, kas aizstājamai personai ir pret kādu trešo personu.

Jaunākajā literatūrā un tiesu tiesas skaidrojumā izvirzītajai tēzei, ka neatkarīgi no nosaukuma, pat, ja lietots starptautiski atzīts termins "garantija", tik un tā piemērojami noteikumi par galvojumu, var būt tālejošas un smagas sekas.

Pirmkārt, tas nozīmē, ka Latvijas Banka var saviem biznesa partneriem sūtīt maldinošus signālus. Izsniedzot garantiju un nebrīdinot, ka Latvijas likumdošana nav harmonizēta ar starptautiski atzītiem noteikumiem par garantijām, var rasties nopietni pārpratumi ar darījuma partneriem, otrkārt, šāda prakse var izraisīt to, ka bankas garantija, ko izsniegusi banka Latvijā, nepilda savu funkciju. Saskaņā ar Latvijas likumu un praksi, garantijai piemērojami noteikumi par galvojumu, tādēļ garantiju izsniegusi banka var izvirzīt pretprasību par garantijā norādītās

summas samaksu, visus tos iebildumus, kādus galvinieks var izvirzīt pret kreditoru.

Piemērojamais likums

Nemot vērā, ka gan likumdošana, gan tiesu prakse Latvijas ietvaros nepārprotami norāda uz nepieciešamību arī tādos gadījumos, kad banka izsniegusi garantiju, "izlīdzēties" ar Civillikuma noteikumiem par galvojumu, rodas jautājums vai starptautiskie noteikumi par banku garantijām, kuri atrodas acīmredzamā disharmonijā ar Latvijas likumdošanu, vispār var tikt piemēroti tādos gadījumos, ja bankas beznosacījuma (pieprasījuma) garantiju ir izsniegusi banka Latvijā. Acīmredzot, uz šo jautājumu jāatbild noliedzīgi tajos gadījumos, kad bankas garantija izsniegta, pamatojoties uz vietējā principāla norādījumu vietējam beneficiāram.

Citādi ir tādos gadījumos, ja pašā garantijā norādīts cits piemērojamais likums, kā arī ja beneficiārs atrodas ārzemēs. Šādos gadījumos, it īpaši ņemot vērā banku garantiju abstrakto raksturu un lakonisko formu, parasti nekas nav norādīts par darījuma izpildes vietu, taču strīda gadījumā stājas spēkā noteikumi par izpildījuma vietu un, proti, Civillikuma 1823.panta norma "naudas parādi, ja nav norunāts citādi, samaksājami kreditoram tur, kur līguma izpildīšanas laikā ir viņa dzīves vieta" Saskaņā ar Civillikuma ievaddaļas, respektīvi, 19.panta 2.daļas noteikumu, ja nav bijusi vienošanās par piemērojamo likumu, tad jāpieņem, ka līdzēji pakļāvuši savu saistību, pēc tās satura un sekām, tās valsts likumam, kur saistība jāizpilda" Tātad, šādos gadījumos nāksies piemērot ārvalstu likumu, pie tam, ņemot vērā, ka lielākās daļas valstu likumi ir harmonizēti ar internacionālajiem noteikumiem par banku garantijām, šajos gadījumos, acīmredzot, tiks piemēroti tieši tie.

Kreditoru procesuālās tiesībspējas un rīcībspējas priekšnosacījumi materiālajās tiesībās parādnieka maksātnespējas gadījumā

Risinot kreditoru tiesību aizsardzības jautājumus, analizējot normatīvos aktus, kas nodrošina viņu procesuālo tiesībspēju un rīcībspēju, visbiežāk uzmanība tiek pievērsta civilprocesa normu atbilstībai šim uzdevumam. Protams, Civilprocesa likums (CPL) šos jautājumus regulē, paredzot procesuālo kārtību, kā kreditoru tiesības īstenot dzīvē, un tam arī ir primāra nozīme šo tiesību aizsardzībā. Tajā pašā laikā nedrīkst neievērot to nozīmi, kāda ir materiālajām tiesībām, kas kā priekšnosacījums tiesību aspektā dod iespēju iedarbināt civilprocesuālo mehānismu, lai kreditori gūtu tiem pienākošos apmierinājumu pret parādniekiem, kas tādā vai citādā veidā pārkāpj savas saistības, nepilda tās, vai nespēj pildīt tās savas maksātnespējas dēļ. Kreditoru tiesības šajā aspektā nepieciešams regulēt arī materiālo tiesību normās.

Šo uzdevumu vispārējā veidā veic Latvijas Republikas 1937.gada Civillikums, kas atjaunots un ir spēkā no 1993.gada 1.marta. Konkrētāk šīs tiesiskās attiecības regulē arī citi normatīvie akti, kuri pieņemti un stājušies spēkā neatkarīgās Latvijas laikā pēc 1991.gada 4.maija un darbojas patreizējā laika posmā. Nav pagaidām nepieciešamības pārskatīt tās tiesību normas, kas regulē kreditoru un parādnieku attiecības, kad parādnieks ir maksātnespējīgs un kad Civillikums ir pietiekoša bāze, lai tiesas izšķirtu strīdus, kas radušies kreditoru un parādnieku starpā.

Citāds ir stāvoklis kreditoru tiesību aizsardzības regulējumā parādnieka maksātnespējas un bankrota gadījumā. Nereti kreditoru intereses tiek ignorētas visklajākā veidā. Piemēram, izskatot Latvijas Republikas Ģenerālprokurora protestu par Rīgas Kurzemes rajona tiesas 1996.gada 27.jūnija spriedumu, ar kuru bija apmierināta Valsts ieņēmumu dienesta Kurzemes rajona nodaļas prasība par SIA "Konkordija S&R" likvidāciju, tika konstatēts, ka par sabiedrības likvidāciju nebija paziņots oficiālā laikrakstā. Senāta spriedumā tika norādīts, ka ar to ir aizskartas kreditoru intereses, jo kreditoriem bija liegta iespēja pieteikt savas prasības triju mēnešu laikā no sludinājuma publicēšanas dienas.¹

¹ Lieta Nr.SPC - 129, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 1996.g. R., 1997, 300.- 301.lpp.

LR 1937.gada Civillikumā nav tieša regulējuma uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) vai kredītiestāžu maksātnespējas un bankrota gadījumos. Var būt runa par atsevišķu Civillikuma vispārējo normu piemērošanu īpašos gadījumos, kad nav attiecīga regulējuma speciālajās tiesību normās (speciālos normatīvos aktos), piemēram jautājumā par cesijas iespējamību kredītiestāžu maksātnespējas gadījumos (sk. turpmāk).

Uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) maksātnespēju regulē Latvijas Republikas Saeimas 1996.gada 12.septembra likums "Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju" (turpmāk Uzņēmumu maksātnespējas likums). Kredītiestāžu likvidāciju un bankrotu regulē Latvijas Republikas Saeimas 1995.gada 5.oktobra Kredītiestāžu likums. Procesuālo kārtību kā uzņēmumus (uzņēmēj sabiedrības) atzīst par maksātnespējīgiem regulē Civilprocesa likuma 342.- 363.pants.

Vairāki risinājumi norādītajos normatīvos aktos, kas kopumā veido normatīvo bāzi kreditoru tiesību aizsardzībā, ir nepilnīgi vai neapmierinoši. Daudzie bankrota gadījumi, tajā skaitā arī ļaunprātīgie, ir apliecinājums tam, ka kreditoru tiesību aizsardzību nepieciešams pastiprināt.

1. Kreditoru kategorijas. Pirmos divos norādītajos normatīvos aktos (Uzņēmumu maksātnespējas likumā un Kredītiestāžu likumā) ietvertas normas, kas nosaka kreditoru (kreditoru sapulces, kreditoru komitejas) materiālās tiesības. Par kreditoru sapulces un kreditoru komitejas kopīgo vai atšķirīgo tiesībsubjektības ziņā jautājums risināms atsevišķi. Pirmām kārtām pārdomas izraisa kreditoru atšķirīgā tiesībsubjektība atkarībā no tā, ir vai nav kreditors nodrošināts (nenodrošināts ir kreditors, kura prasījuma tiesība nav nodrošināta ar ķīlu, bet nodrošināts kreditors tāds, kura prasījums nodrošināts ar ķīlu - Uzņēmumu maksātnespējas likuma 1.panta 14. un 15.punkti). Vērtējot kreditoru kopumu, redzams, ka īpaši tiek nošķirti nodrošinātie kreditori, kuriem, kā tas redzams no Uzņēmumu maksātnespējas likuma 6.panta, nav pat balsstiesības kreditoru sapulcē, ja viņi neatsakās no sava nodrošinājuma. Domājams, ka ir grūti argumentēt šo kreditoru atstumšanu no faktiskas līdzdalības to jautājumu risināšanā, kas saistīti ar uzņēmumu maksātnespēju tikai tāpēc vien, ka viņiem varētu būt zināmas nodrošinājuma priekšrocības attiecībā pret citiem kreditoriem. Ar ko gan var attaisnot likuma noteikumu, ka nodrošinātos kreditorus nevar ievēlēt kreditoru komitejā? Tikai tad, kad kreditoru sapulce apstiprina sanācības plānu, kreditoru komiteja tiek pārvēlēta un tās sastāvā tiek iekļauti arī nodrošināto kreditoru pārstāvji. Tātad, viņi pat nepiedalās sanācības plāna apstiprināšanā, jo kreditoru komiteja tiek pārvēlēta pēc sanācības plāna

apstiprināšanas (Uzņēmumu maksātspējas likuma 9.panta 4.punkts). Sanācijas pārtraukšanas gadījumā nodrošināto kreditoru pilnvaras tiek pārtrauktas un pēdējie atkal nokļūst pasīvu gaidītāju lomā.

Atzīstot, ka nenodrošinātiem un nodrošinātiem kreditoriem varētu būt atšķirīgas intereses, jautājumu likumdošanā varētu atrisināt sekojošā kārtībā:

- 1.1. noteikt nodrošinātiem un nenodrošinātiem kreditoriem vienādas tiesības piedalīties kreditoru sapulcē un lemt visus jautājumus uzņēmuma maksātspējas sakarā;
- 1.2. atzīt nenodrošinātiem un nodrošinātiem kreditoriem tiesības atsevišķi pieņemt sapulcē lēmumus par sapulcē izskatāmiem jautājumiem un šo lēmumu tālākvirzībai iecelt atsevišķas pilnvarotas personas.

Šāds risinājums nesaturētu diskriminējošus noteikumus nedz vieniem, nedz otriem.

Pilnībā nodrošinātam kreditoram nav tiesības ierosināt uzņēmuma maksātspēju (Uzņēmumu maksātspējas likuma 37.panta 1.punkts). No tā izriet, ka pilnībā nodrošinātam kreditoram it kā nav intereses maksātspējas procesā, kas ir visai apšaubāmi atkarībā no apstākļiem, kurus iepriekš prognozēt nav iespējams. Nav šķēršļu tomēr tādas tiesības nodrošinātam kreditoram piešķirt, bet ja viņam tāda interese nebūs, šīs tiesības netiks realizēta.

Tā kā nodrošinātam kreditoram kreditoru sapulcē nav balsstiesības, tas nevar arī piedalīties lēmuma pieņemšanā par bankrota procedūras uzsākšanu (Uzņēmumu maksātspējas likuma 100.pants). Domājams, ka šajā gadījumā nevar apgalvot, ka nodrošinātam kreditoram nav savas intereses.

2. Kreditoru sapulces, kreditoru komitejas tiesībsubjektība.

Līdz brīdim, kad uzņēmums tiek pasludināts par maksātspējīgu, kreditors un parādnieks civilajā apgrozībā uzstājas kā līdzvērtīgi līdzēji (tiesību subjekti fiziskas vai juridiskas personas). Situācija būtiski mainās, ja parādnieks kļūst maksātspējīgs. Parādnieka vietā civilajā apgrozībā iestājas likvidators vai administrators. Būtiski mainās arī kreditoru tiesību subjektība, kas galvenokārt izpaužas kreditoru līdzdalībā maksātspējas procesā. Tas rada gan materiāltiesiskas, gan procesuāltiesiskas problēmas. Neizsauc šaubas atsevišķu kreditoru vai kreditoru grupu tiesībsubjektība, kad kreditori uzstājas kā fiziskas personas, kuras kā tiesību subjekti var izmantot Uzņēmumu maksātspējas likumā un kredītiestāžu likumā paredzētās tiesības. Uzņēmumu maksātspējas likums, kā arī CPL paredz vairākos tiesības kreditoru sapulcei un kreditoru komitejai. Tātad, maksātspējas procesā

iestājas jaunas personas (institūcijas, subjekti). Kāds ir šo personu tiesiskais statuss? Vai arī tās ir tikai fizisku personu (kreditoru) grupas? Šīs institūcijas nav atzītas par juridiskām personām, tās nav pakļautas reģistrācijai, tās arī nav (bet var būt) sabiedriskas organizācijas, kas reģistrētas likumā paredzētā kārtībā. Tajā pašā laikā, kā personai vai procesa dalībniekam, viņu procesuālā leģitīmācija kā tādai specifiskai personai izriet kā no Uzņēmumu maksātnespējas likuma, tā arī no CPL attiecīgiem pantiem. Kreditoru sapulce vai kreditoru komiteja pie tam pārstāv kreditoru kopumu, kas pieteikuši pretenzijas maksātnespējas procesā, tātad, arī tos, kas nav piedalījušies sapulcē. Uzņēmumu maksātnespējas likums ar attiecīgām normām veido kreditoru sapulces un kreditoru komitejas tiesības (tiesībspēju), kas kopā ar procesuālo leģitīmāciju dod pamatu prasīt, lai šīm institūcijām tiktu piešķirta attiecīga tiesībsubjektība. Bez noteiktas likumā fiksētas tiesībsubjektības rodas grūtības noteikt šo institūciju procesuālo stāvokli. Tās varētu būt tīri teorētiskas grūtības, jo praktiski tiesas atļauj šo institūciju pārstāvjiem piedalīties tiesas procesos ar visām procesa dalībnieku tiesībām, kaut gan likumā nav nekur fiksēta šo institūciju tiesību subjektība. Domājams, ka samierināties ar šādu risinājumu nedrīkst, jo pārstāvamās institūcijas tiesībsubjektība ir priekšnosacījums pārstāvja darbībai un pilnvarojuma apjomam. Tas, ka šajā jautājumā nav skaidrības, izriet arī no Latvijas komercbanku asociācijas jurista, Latvijas Juristu biedrības prezidija locekļa V. Beļajeva publikācijas "Latvijas Vēstnesis", proti, ka eksistē "kreditoru administrācija" Tas darīts, atsaucoties uz CPL 352.panta 1.daļu.¹ Tāda institūcija norādītajā likumā nav minēta.

Nešķirojot pagaidām kreditoru sapulces tiesībsubjektību no kreditoru komitejas tiesībsubjektības, nepieciešams tomēr būtu risināt jautājumu par šo institūciju kopīgo likumā fiksēto tiesībsubjektību. Kā viens no iespējamiem risinājumiem varētu būt ieteikums atzīt kreditoru sapulcei tiesības veidot sabiedrisku organizāciju ar atbilstošu tās reģistrāciju likumā paredzētā kārtībā un ar mērķi pārstāvēt kreditoru intereses uzņēmuma (kredītiestādes) maksātnespējas procesā. Gadījumos, kad kreditoru skaits ir neliels, piemēram līdz 10 kreditoriem, nebūtu vajadzības veidot kreditoru sabiedrisku organizāciju, jo procesuālo un materiāltiesisko pārstāvību var bez sarežģījumiem noformēt ar pilnvarām, kuras kreditori kā fiziskas personas izsniedz savam izvēlētam pārstāvim, kas varētu būt viens no kreditoriem vai arī profesionāls jurists. Tiesības izvēlēties savu interešu aizstāvības formu būtu nosakāmas pašai kreditoru sapulcei, t.i., dibināt sabiedrisku organizāciju vai savu

¹ V. Beļajevs Par komercbanku maksātnespēju, bankrotu un likvidāciju. Latvijas Vēstnesis, 1996 g. 7. februāris, Nr.22 (507).

pārstāvību realizēt caur saviem pārstāvjiem, kas uzstājas uz fizisku personu izsniegto pilnvaru pamata. Pilnvaras noformējums varētu būt maksimāli vienkāršs. Sapulces dalībnieki šādu pilnvarojumu varētu izteikt sapulces lēmuma veidā. Šāda sabiedriska organizācija tika nodibināta "Bankas Baltija" maksātspējas un bankrota gadījumā. Nodibinātā sabiedriskā organizācija "Bankas Baltija kreditoru apvienība" piedalījās ar savu pārstāvi tiesas procesā, iesniedza lietā kasācijas sūdzību, kādēļ tiesas spriedumā tika izklāstīti arī šīs sabiedriskās organizācijas sūdzības pamatojumi, tie tika apspriesti un argumentēti noraidīti.¹ Citā civilīetā Latvijas Bankas prasībā par Latvijas Depozītu bankas likvidāciju piedalījās kreditors X, kura noguldījums bankā pārsniedza Ls 100000, bet kura piedalīšanās tiesas spriedumā vispār netika pieminēta, nerunājot nemaz par to, ka būtu izklāstīts tā viedoklis. Var secināt, ka tiesu atsevišķu kreditoru viedoklis vispār neinteresē.²

Izdarot attiecīgus grozījumus Uzņēmumu maksātspējas likumā (Kredītiestāžu likumā), būtu teorētiski un praktiski nostiprinātas kreditoru materiālās un procesuālās tiesības un spēja aizstāvēt savas intereses uzņēmumu un kredītiestāžu maksātspējas procesā, kreditoru pārstāvji tiesā piedalītos kā pilnvērtīgi procesa dalībnieki tad, kad tiek risināti jautājumi, kas saistīti ar uzņēmumu (kredītiestāžu) maksātspēju. Jautājums par to, kādā statusā kreditoru pārstāvji piedalās tiesas procesā, risināms Civilprocesa likumā. Šo pārstāvju procesuālais stāvoklis varētu būt: sūdzības iesniedzēji; trešās personas prasības lietās; aicinātās personas pēc administratora sūdzības par kreditoru sapulces lēmumiem u.c. Ar to būtu atrisināti arī jautājumi par kreditoru (sapulces, komitejas) tiesībām pārsūdzēt tiesas spriedumus un lēmumus. Neatrisinot normatīvā kārtībā kreditoru sapulces un kreditoru komitejas tiesībsubjektību, grūti nošķirt kompetentas kreditoru sapulces tiesisko statusu no kreditoriem piketētājiem vai mītiņotājiem ielās un laukumos.

Neskaidras ir likumā paredzētās tiesības atsevišķiem kreditoriem darboties maksātspējas procesā autonomi, neatkarīgi no kreditoru sapulces lēmumiem, kā to nosaka, piemēram, Uzņēmumu maksātspējas likuma 61.pants. Šajā pantā vispirms ir paredzētas kreditora tiesības iesniegt tiesā sūdzību par administratora rīcību, ja pirms tam sūdzība iesniegta administratoram, bet administrators nav atbildējis vai sūdzību noraidījis un kreditoru sapulce atteikusies administratora rīcību pārsūdzēt tiesā. Tai pašā laikā šī panta 3.daļā paredzētas kreditora tiesības pārsūdzēt tiesā kreditoru sapulces lēmumus. Nav saprotams, kāds varētu

¹ Lieta Nr.SK - 116, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 1996.g. R., 1997, 357.- 361.lpp.

² Lieta Nr.SK - 17, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi, 1996.g. R., 1997, 308.- 311.lpp.

būt kreditora nolūks griezties tiesā par kreditoru sapulces lēmuma atcelšanu, ja viņam ir tiesība tieši griezties tiesā ar sūdzību pret administratoru. Tajā pašā laikā, lai realizētu savas tiesības, kreditoram jāgaida, kad tiks sasaukta kreditoru sapulce (Uzņēmumu maksātnespējas likuma 58.pants šādas tiesības sasaukt kreditoru sapulci piešķir kreditoram vai kreditoru grupai, kas pārstāv ne mazāk kā vienu ceturtdaļu no parādnieka kopējās parāda summas). Šaubas izsauc gan tas, vai maksātnespējas process netiek pārslogots ar visdažādākajām iespējam atsevišķiem kreditoriem vai kreditoru grupām ietekmēt un apgrūtināt maksātnespējas procesu. Vai tas nepieciešams, ja ir sasaukta kreditoru sapulce, kas pārstāv kreditoru vairākumu, pieņemot lēmumus ar balsu vairākumu, vai, ja tas nepieciešams, ar kvalificētu vairākumu? Šo procesu varētu vienkāršot, pieņemot, ka kreditoru sapulce, kas pie tam jau tiek atzīta par tiesību subjektu (sabiedriska organizācija), pārstāv visu kreditoru intereses, kuras, acīmredzot, visiem galvenajos vilcienos tomēr ir kopējas (ar atšķirībām nodrošinātiem un nenodrošinātiem kreditoriem). Tālāka kreditoru interešu sadrumstalošana, šķiet, nav nepieciešama. Visiem kreditoriem ir viena kopīga galvenā interese, t.i., atgūt izsniegtos kredītus, saņemt prasījumiem atbilstošās summas saskaņā ar Uzņēmumu maksātnespējas likuma 107.panta par maksājumu secību. Kādi tieši pasākumi veicami, lai īstenotu dzīvē šo mērķi, par to varētu lemt kreditoru vairākums, pretējā gadījumā varētu rasties neprognozējams juceklis, no kā nevienam nekāda labumā nebūs.

Kreditoru tiesību pastiprināšana, kaut vai kādā minimālā apjomā, īstenojama ar noguldījumu apdrošināšanu. Vispārējas noguldījumu apdrošināšanas regulēšanai nepieciešams speciāls normatīvs akts. Līdz brīdim, kad sāks darboties šāds normatīvs akts, apdrošināšana iespējama, slēdzot apdrošināšanas līgumus par katru konkrētu noguldījumu. Tas piešķir zināmas garantijas kreditoram uzņēmuma (sabiedrības) maksātnespējas gadījumā, ko apstiprina tiesu prakse. Piemēram, LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta ar savu 1996.gada 16.aprīļa spriedumu apmierināja Valērija Godunova prasību pret apdrošināšanas akciju sabiedrību "Alterna" par Ls 10640 piedziņu, jo pēdējā, slēdzot līgumu ar prasītāju Godunovu, bija uzņēmusies apdrošināt prasītāja noguldījumu akciju sabiedrībā "Baltijas vērtspapīru nams", kura ar tiesas spriedumu bija atzīta par maksātnespējīgu. Augstākās tiesas Senāts šo spriedumu atstāja negrozītu.¹

¹ Lieta Nr. SKC - 65, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi, 1996.g., 341. - 342.lpp.

3. Kreditoru sapulces, kreditoru komitejas procesuālā rīcībspēja. Kreditoru sapulces un kreditoru komitejas procesuālā rīcībspēja jeb procesuālā leģitīmācija dod pamatu secinājumam, ka abas šīs institūcijas darbojas autonomi. Sūdzības var iesniegt gan par kreditoru sapulces lēmumiem, gan par kreditoru komitejas lēmumiem. Par pēdējiem tad, ja sūdzība izskatīta kreditoru sapulcē (Uzņēmumu maksātnespējas likuma 61.panta 1.punkta 3.apakšpunkts, CPL 360. panta 2.daļa). Tātad, ja sūdzība noraidīta kreditoru sapulcē, tad sūdzība tiesā iesniedzama nevis par sapulces lēmumu, bet par kreditoru komitejas lēmumu. Rodas jautājums, vai kreditoru komiteja ir pakļauta un atbildīga par saviem lēmumiem kreditoru sapulces priekšā. Saskaņā ar Uzņēmumu maksātnespējas likuma 10.pantu, kreditoru sapulcei ir tiesības atcelt kreditoru komiteju. Nav reglamentēts, kādos gadījumos to var darīt. Saskaņā ar Uzņēmumu maksātnespējas likuma 7.pantu, kreditoru sapulces pilnvaru lokā nav norādes par tiesībām atcelt kreditoru komitejas lēmumus, bet saskaņā ar šī likuma 10.pantu, ir tiesības izlemt atsevišķus jautājumu tās vietā. Nav pamata uzskatīt šādu risinājumu normatīvos aktos par veiksmīgu.

No Uzņēmumu maksātnespējas likuma 61.panta un CPL 358. 359., 360. pantu noteikumiem redzams, sūdzības iesniegšanas tiesības par administratora rīcību ir kā kreditoru sapulcei, tā arī kreditoru komitejai, tāpat kā administratoram ir tiesības sūdzības iesniegt kā par kreditoru sapulces lēmumu, tā arī par kreditoru komitejas lēmumu. Arī šādu risinājumu normatīvos aktos nevar atzīt par veiksmīgu. Sapulcei, kas pārstāv kādu personu kopumu, parasti ir lēmējfunkcijas, bet lai šo personu kopumu pārstāvētu nepārtraukti tādās vai citādās instancēs, tiek izveidota nepārtraukti darboties spējīga izpildinstitūcija, kura ir atbildīga par savu darbību sapulcei, tai pilnā mērā pakļauta, bet sapulce ir tiesīga atcelt jebkuru izpildinstitūcijas lēmumu. Ja kreditoru organizatoriskajām institūcijām uzņēmumu maksātnespējas procesā nav noteikta šāda savstarpējo attiecību kārtība, tad tas var radīt situāciju, kad tiek pieņemti nesaskaņoti lēmumi, kas var kaitēt pašu kreditoru interesēm.

Apšaubāma ir kreditoru sapulces procesuālā leģitīmācija (CPL 358., 360. panti), t.i., tiesības piedalīties tiesā sūdzētājas lomā vai būt par institūciju, par kuras lēmumu tiesā ir iesniegta sūdzība. Sapulce darbojas brīdī, kad tā tiek sasaukta. Sapulču starplaikā darbojas tās izpildinstitūcija kreditoru komiteja. Lai kreditoru komiteja varētu pārstāvēt kreditoru sapulci, ir vajadzīgs attiecīgs kreditoru sapulces pilnvarojums. Kreditoru sapulce var arī pilnvarot īpašu pilnvarnieku, kas pārstāvētu kreditoru sapulci, kad tā nav sasaukta, tikai grūti atrast argumentus, kam tas viss ir vajadzīgs. Nosakot likumā kreditoru sapulces tiesībsubjektību (piemēram, ka tā var tikt reģistrēta kā sabiedriska

organizācija), procesuālā tiesībspēja būtu piešķirama šīs institūcijas izpildinstitūcijai, proti, kreditoru komitejai, kas kā izpildinstitūcija būtu pilnvarota pārstāvēt kreditoru sapulci bez speciāla pilnvarojuma. Patreiz šāds pilnvarojums izriet no Uzņēmumu maksātspējas likuma 10.panta 1.punkta. Tādā gadījumā administratora sūdzība par kreditoru sapulces lēmumu būtu iesniedzama pret kreditoru komiteju, uzaicinot uz tiesas sēdi kreditoru komitejas pilnvaroto pārstāvi. Analogiski būtu risināms jautājums, ja par sūdzības iesniegšanas nepieciešamību lemj kreditoru sapulce. Sūdzību tādā gadījumā iesniedz kreditoru komiteja.

Izdarot attiecīgus grozījumus normatīvos aktos (Uzņēmumu maksātspējas likumā un Civilprocesa likumā), maksātspējas process kļūtu elastīgāks un jautājumi tajā varētu tikt risināti operatīvāk.

4. Kreditoru sapulces, kreditoru komitejas tiesībspēja.

Ievērojot iepriekš teikto, kreditoru sapulces un kreditoru komitejas pilnvaras (kompetence) būtu paplašināmas un precizējamas. Tā, piemēram, būtu nepieciešams papildināt Uzņēmumu maksātspējas likuma 7.pantu, paredzot kreditoru sapulcei tiesības veidot sabiedrisku organizāciju, atcelt kreditoru sapulces lēmumus, iecelt sapulces pilnvaroto pārstāvi (ja par procesa dalībnieku uzskata pašu sapulci), vai uzskatīt pār tādu izveidoto kreditoru komiteju (Uzņēmumu maksātspējas likuma 10.panta 1.punkts). Izslēdzot no visiem likumiem pašas sapulces procesuālo leģitīmāciju, visu jautājumu risinājumus procesuālās leģitīmācijas sakarā jeb procesuālās pārstāvības sakarā vajadzētu deleģēt kreditoru komitejai.

Šāds normatīvā regulējuma komplekss nav atrodams Kredītiestāžu likumā. Pašā Kredītiestāžu likumā gan ir norāde (likuma 4.pantā), ka banku likvidēšanu regulē likums "Par akciju sabiedrībām", likums "Par vērtspapīriem" un citi likumdošanas akti. Nav saprotams, kas domāts zem norādes "citi likumdošanas akti" Tā varētu būt Civilprocesa likuma 46. nodaļa, kaut pati šī nodaļa veltīta lietu izskatīšanai tiesās par uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) maksātspēju, bet Uzņēmumu maksātspējas likuma 2.panta 2.punktā norādīts, ka kredītiestāžu maksātspējas procesā nav piemērojami šā likuma noteikumi. Savukārt likuma "Par akciju sabiedrībām" (LR Augstākās padomes 1993.gada 18.maija likums) 89.panta 3.punktā norādīts, ka likvidējot akciju sabiedrību bankrota gadījumā, šajā nodaļā (IX nodaļā) neminētie jautājumi tiek risināti ar likumu par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātspēju. Kā redzams likumu kolīziju loks noslēdzies, kā rezultātā likumi, kuri cits citu iznīcina, atstāj kreditoru tiesību nodrošinājumu kredītiestāžu maksātspējas gadījumā bez tiesiska regulējuma. Tas

noved pie situācijas, ka banku likvidatori nav atbildīgi kreditoru priekšā un kreditoru intereses netiek aizsargātas.

5. Cesijas līgumu pieļaujamība uzņēmumu (kreditēstāžu) maksātnespējas gadījumā. Saskaņā ar Civillikuma 1799.pantu par cesijas priekšmetu nevar būt prasījums, ar kura izpildījumu kādai citai personai, bet nevis īstajam kreditoram, pārgrozītos šī prasījuma saturs. Tas notiek, ja maksātnespējīgs uzņēmums vai sabiedrība savas prasījuma tiesības pret parādniekiem cedē kādai trešai personai. Uzņēmumu maksātnespējas likuma 106.panta 1.daļā noteikts, ka šādi cesijas līgumi slēdzami pēc šo līgumu noteikumu apstiprināšanas kreditoru sapulcē. Pats par sevi šāds likuma noteikums ir tiešā pretrunā ar norādīto Civillikuma 1799.pantu. Ja nevar noliegt, ka speciālai likuma normai ir prioritāte pret vispārējo likumu, tad tas tomēr neliedz apšaubīt speciālā normas pamatoību. Jebkurā gadījumā cesijas līgums par maksātnespējīgā uzņēmuma prasījuma cedēšanu kādai trešai personai samazina kreditoru prasījumu iespējas pret maksātnespējīgo uzņēmumu. Grūti iedomāties, ka kreditori tam varētu dot piekrišanu. Tikpat grūti atrast šim speciālajam likuma noteikumam loģisku pamatojumu.

Uzņēmumu maksātnespējas likuma 106.pants nav attiecināms uz kreditēstādēm, jo saskaņā ar Uzņēmumu maksātnespējas likuma 2.panta 2.daļu, šis likums neattiecas uz kreditēstāžu maksātnespējas procesu. Tā kā Kreditēstāžu likumā nav paredzētas maksātnespējīgās kreditēstādes tiesības cedēt savus prasījumus pret parādniekiem trešajām personām, tad secinājums ir neapstrīdams, ka spēkā ir Civillikuma 1799.panta noteikumi. Komentējot Civillikuma 1799.pantu, A.Grūtups pareizi norāda, ka šādu cesijas līgumu likumība banku bankrota gadījumā ir visai apšaubāma, jo tiek pārkāpts Kreditēstāžu likuma 142.pants par kreditoru prasījumu apmierināšanas secīgumu, samazinot citu kreditoru ceļības atgūt savu bankā iesaldēto naudu.¹ Vajadzētu teikt vēl skaidrāk, ka cesijas līgumi šādos gadījumos ir nelikumīgi un to noslēgšanu pat nedrīkstētu legalizēt ar kaut kādu kreditoru institūciju piekrišanu. Ja bankas likvidators tomēr šādu līgumu ir slēdzis, tad ir pamats to kvalificēt kā pilnvaru pārkāpumu, kas rada civiltiesiskās sekas. Kreditēstāžu likuma 135.pantā paredzētā likvidatoru atbildība par zaudējumiem izteikta vispārējā veidā un nav norādes, ka likvidators par zaudējumiem ir atbildīgs arī kreditoru priekšā. No Kreditēstāžu likuma 134.panta var secināt, ka likvidatora pienākums ir piedzīt kreditēstādes debitoru parādus, nevis pretēji citu kreditoru interesēm pieļaut parādu

¹ A.Grūtups Tiesu prakse un komentāri. R., 1997, 190.lpp.

ieskaites. Šāda situācija ir vērtēta Civillikuma 1518.pantā (ja vietnieks pārkāpis viņam piešķirto varu, tad otrs līdzējs var vērst savus prasījumus pret viņu). Būtu nepieciešams šādu regulējumu ietvert Uzņēmumu maksātspējas likumā un Kredītiestāžu likumā, paredzot, ka, gadījumā, ja administrators (likvidators) pārkāpj savu pilnvaru robežas un nodara zaudējumus kredītoriem, iestājas viņa personiskā atbildība par nodarītajiem zaudējumiem, lai par to nevienam (aņ tiesai) nebūtu nekādu šaubu. Tiesu prakse apliecina, ka šāds regulējums ir nepieciešams. Piemēram, likvidējamā Banka Baltija iesniedza prasību par parāda Ls 395160 piedziņu no SIA "R & G" Kad tiesas sēdē noskaidrojās, ka SIA "R & G" ir ieguvusi saskaņā ar cesijas līgumu prasījuma tiesības pret Banku Baltija no kāda cita Bankas Baltija kreditora, Bankas Baltija pārstāvis tiesas sēdē piekrita slēgt mierizlīgumu ar SIA "R & G", ar kuru praktiski no prasības par parāda Ls 395160 piedziņu atteicās. Tiesa, neievērojot CPL 74.panta noteikumus, apstiprināja mierizlīgumu, kā rezultātā Banka Baltija zaudēja piedzenamo summu, kas varētu iespaidot bankas kreditoru iespējas likumā paredzētā kārtībā un secībā apmierināt viņu pretenzijas (Kredītiestāžu likuma 142.pants).¹ Latvijas Civilprocesa kodeksa 35.pantā, kas bija spēkā lietas izskatīšanas laikā (CPL 351.pants), noteikts, ka tiesa apstiprina pušu mierizlīgumu, ja šīs darbības nav pretrunā ar likumu vai aizskar kāda cita tiesības un ar likumu aizsargātas intereses. Nepieciešamība dot precīzu likumisku regulējumu izriet arī no Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas sprieduma Bankas Baltija un akciju sabiedrības "Latvenergo" lietā.² Pretējs un acīmredzami pareizs spriedums taisīts citā Bankas Baltija prasības lietā par parāda piedziņu Ls 9000 no Jāņa Jaunzema. Arī šajā lietā divi citi bankas Baltija kreditori ar cesijas līgumiem savas prasījuma tiesības pret banku Baltija bija nodevuši Jānim Jaunzemam. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija (cits sastāvs) bankas Baltija prasību apmierināja un ieskaitu nepieļāva.³

Pie teiktā var piemērināt, ka pilnīga un precīza likumdošana ir arī priekšnosacījums likumīgiem spriedumiem un taisnīgai tiesai.

¹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas lieta Nr. C - 98/9, 1996.g., Rīgas apgabaltiesas arhīvs.

² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas lieta Nr. C - 38, 1996.g.

A. Grūtups, Tiesu prakse un komentāri. Rīga, 1997.g., 109. - 122.lpp.

³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas lieta Nr. C - 952/10, 1997.g. Rīgas apgabaltiesas arhīvs

Saturs

Torgāns K. Saistību izpildes nodrošinājuma un kreditora aizsardzības līdzekļi	3
Līcis A. Saistību tiesību aizsardzība tiesā	10
Balodis K. Kustamu lietu ieķīlāšanas tiesiskā regulējuma problēmas	26
Čepāne I. Zemes strīdu izskatīšanas tiesiskās problēmas Centrālajā zemes komisijā	47
Keiša R., Torgāns K. Sacīkstes princips civilprocesā	52
Torgāns K. Līgumsoda modernizācijas ceļi	64
Lubgane S., Torgāns K. Kas var būt par pārstāvi civilprocesā?	83
Rozenfelds J. Banku pieprasījuma garantija kā saistību nodrošināšanas veids. Banku garantijas izcelšanās un tiesiskais regulējums internacionālā mērogā	87
Krauze R. Kreditoru procesuālās tiesībspējas un rīcībspējas priekšnosacījumi materiālajās tiesībās parādnieka maksātnespējas gadījumā	99